DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13971

Roscova Memorial Book

Sefer le-zikhron ḳedoshe Rosḳovah ṿe-Zovles

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer le-zikhron ḳedoshe Rosḳovah ve-Zovles : Maḥoz Mermarosh : shenasfo ʻal yede ha-tsorer ha-nʻatsi ve-ʼozrav ha-hungʻarim be-shanot ha-shoʻah 700-705,h"d / ʼarokh be-yede Yits Mośḳovits.
IMPRINT	880-03 Tel-Aviv : Irgun yotse ḳehilot Rosḳovah ve-Zovles be-Yiśraʻel ve-ba-tefutsot, 729 [1969]
DESCRIPT	128 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Romania -- Roscova. Ruscova (Romania) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Romania -- Roscova.
ADD'L NAME	Moskovits, Y. Z.
ADD'L TITLE	Ḳedoshe Rosḳovah

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר לזכרון

קדושי רוסקובה

וזובלס

מחוז מרמרוש

שנספו על ידי הצורר הנאצי

ועוזריו ההונגאריים

בשנות השואה ת״ש — תש״ה

הי״ד

ערוך בידי

ד״ר י״צ מושקוביץ

ארגון יוצאי קהלות רוסקובה וזובלס

בישראל ובתפוצות

תל אביב תשכ״ט

הספר ניתן להשיג:
ארגון יוצאי רוסקובה
בני ברק, רח׳ סוקולוב 18

דפוס ליפא פרידמן, ת״א
רח׳ העליה 80, טל. 829839

התוכן

לוח התמונות

הקדמה

רק כעשרים שנה אחרי השואה בשל הרעיון בין יוצאי יישובנו, רוסקובה, להתארגן בארגון נפרד, על מנת לעשות, ביתר יעילות, למען הנצחת קדושינו הי"ד.

בשנים שלאחר השואה רגילים היינו להשתתף באזכרה השנתית שאורגנה ע"י יוצאי אויבער־ווישא — ותו לא. האמת ניתנת להיאמר: לא באנו על סיפוקנו, הרגשנו שאנו רחוקים מאוד מלצאת ידי חובתנו הקדושה כלפי זכרם של אבותינו, אחינו ואחיותינו הי"ד. הרגשה זו הלכה וגברה משנה לשנה עד שבחוהמ"ס תשכ"ו, ביזמת קומץ אנשים וביניהם חברנו יעקב הכט, נוסד בת"א ארגון יוצאי רוסקובה: מיד הוחלט על שורה של פעולות.

א. הצבת לוח זכרון על הר־ציון. ההחלטה בוצעה בדחיפות וביום האזכרה של אותה שנה הוסר הלוט מעל הלוח, בנוכחות קהל רב של יוצאי יישובנו. לאחר מכן קוימה האזכרה בבית הכנסת שעל הר ציון.

ב. קיום אזכרה נפרדת כל שנה ושנה ביום שלישי בשבוע שלפני חג השבועות.

ג. הוצאת ספר זכרון לקדושינו.

מבין כל הסעיפים שבהחלטה, הסעיף האחרון היה הבעייתי ביותר. לא יכולנו להסתמך על מסמכים ומקורות כתובים — לא רק מפאת ריחוק המקום, אלא גם בהעדרם של מקורות כגון אלה. ייתכן, שלוא יכולנו לשלוח שליח מיוחד, שיחפש בארכיונים הממשלתיים ברוסקובה, בווישא ובסיגעט, יכולנו לגלות דברים חשובים לתולדות הישוב — אבל ביצוע משימה כזאת בתנאים של ימינו היא בלתי אפשרית. זאת ועוד. סבורים היינו שלמען הנצחת יישובנו, חשוב יותר לאסוף את החומר הגלמי המצוי פה בארץ והשאוב מתוך חויות אישיות וגרסא דינקותא, תמונות ומסמכים שונים, מאשר הנתונים היבשים המצויים בארכיונים, שאיש אינו מפקפק בחשיבותם ההיסטורית־עובדתית.

על סמך שיקולים אלה נבחרה בישיבת ועד הארגון ברחובות, בחוהמ"ס תשכ"ז, מערכת לעריכת החומר ועיבודו. חברי המערכת: משה מלכיאל (מאלעק) נחמן

פוגל (שכטר) והח"מ, כתבו בעצמם חלקים שונים בספר וכן כתבו אברהם יצחק פריעד, חיים אליעזר פייג (פולק), יעקב הכט ויונה גנוט.

המגמה המשותפת לכל בעלי המאמרים היתה ל„צלם" מתוך זכרונם את דמותו של היישוב על כל צדדיו האפשריים: עברו, חיי הקהלה, פעולות תורניות, תרבותיות וחברתיות, גופים ציבוריים שונים, משלוח ידם של המפרנסים, פעילות ציונית, העליות וההגירות וכן תקופת הרדיפות והגירוש.

נסינו לגייס חומר דוקומנטרי רב ככל האפשר ובזה עזר לנו חברנו יצחק פריעד שקבל תמונות „טריות" מהבניינים הציבוריים שביישוב.

עבודתנו לגמרי לא משלמת בשטח הנצחת שמות הקדושים למשפחותיהם. פנינו פעמים רבות לכל מי שידענו את כתבתו ובקשנו להמציא לנו את השמות, וכן לזרז את הקרובים־המכרים, השכנים והידידים שלהם לעשות כן. לצערנו עלינו לקבוע שההיענות לא היתה מלאה. נוסף לכך הרבה נתונים לא היו קריאים וייתכן מאוד שיתגלו שיבושים פה ושם. התנצלנו על כך בראש רשימת הקדושים וכאן אנו שוב חוזרים ומצהירים שכל מה שעשינו — לא עשינו אלא לכבודם, „והוא רחום יכפר עוון ולא ישחית".

הערה זו — כחה יפה לגבי כל המפעל. ייתכן שהערות או ביטויים שונים עלולים לפגוע ח"ו פה ושם ברגשותיהם של אנשי שלומנו. לא היתה כל כוונה כזאת! השתדלנו בכל מאודנו להנציח את עיירתנו מבלי לפגוע במישהו בין על־ידי השמטת עובדות ובין על־ידי הזכרתן. „שגיאות מי יבין — מנסתרות נקנו".

ולבסוף — תפלתנו ובקשתנו: יהי רצון שיוצאי חלצינו יקראו בעיון את הספר הזה ויחרתו את צור מחצבתם על לוח לבם, והקדושים אשר בארץ המה, יעמדו כולם לזכרון לפני רבון העולמים. בזכותם ובזכות כל קדושי ישראל יברך ה' אותנו ואת כל בית ישראל ואת כל יושבי תבל בשלום אמת, אמן.

שבט תשכ"ט.

בשם המערכת
ד"ר י"צ מושקוביץ

יעמדו על הברכה חברי ועד הארגון שטרחו ועמלו הרבה למען הצלחת המפעל ואלה שמותיהם לפי סדר א"ב:

הח' אינגבר מאיר.
הח' הכט יעקב.
הח' מייזלר מיכל אלי'.
הח' פולק אברהם חיים (שטיינמץ)
הח' רוזנברג ברוך מנחם.
הח' רוזנברג יעקב.

ד״ר י״צ מושקוביץ

הכפר ותולדותיו

1. תיאורו הכללי ונופו של הישוב.

צפונית לשפך נחל רוסקובה לתוך נחל וישא במחוז מרמרוש, מוקפים הרים גבוהים — הרי הקרפטים — שחלקם מכוסה שלג רוב ימות השנה, התמקמו שלושה כפרים שהאוכלוסיה הנוצרית שלהם מורכבת מרוסנקים (אוקראינים) ולא מרומנים כמו בכל כפרי הסביבה. מבחינה גאוגרפית ודמוגרפית יש לראות בהם שלוחה קדמית של גליציה המערבית שחדרה לתוך גבולות הונגריה הקדומה וגבולות רומניה שלאחר מכן. (כי חבל ארץ זה היה שייך עד לסיום מלחמת העולם הראשונה, 1918 — 1914, להונגריה אח״כ עבר לרומניה עד לשנת 1940 מאז שוב שב להונגריה עד לסיום מלחמת העולם השניה ב־1944 ומאז ועד היום הוא שייך שוב לרומניה).

הישוב הדרומי שבהם והקרוב ביותר לשפך שני הנחלים הוא רוסקובה (בהונגרית Visóoroszi, ברומנית Ruscova), שיחד עם שכונתו הצפונית המרוחקת במקצת, בשם זובלס השתייכו למועצה מקומית אחת וגם מבחינה יהודית היוו שניהם קהילה אחת.

מראהו של הישוב לא היה שונה בהרבה ממראהו של כל כפר אחר במרמרוש. הרחוב הראשי היחידי והסמטאות שלו היו מאוכלסים ברובם המכריע יהודים, רק פה ושם נמצא בית נוצרי בתוך הכפר ממש בין שכניו היהודיים. האוכלוסיה הנוצרית העדיפה את הסמטאות, את מרחבי השדה שמחוץ לכפר ואת הגבעות הסמוכות לו. כל אכר בנה לו את ביתו ליד אחוזתו ושם הקים לו את משקו. כבישים לא היו כאן, הכביש היחידי עבר ברחוב הראשי של הכפר. דרכי התחבורה בין האכרים לבין עצמם וכן בינם לבין הכפר היו שבילי עפר שהובילו עד לסמטאות ומשם לרחוב הראשי

של הכפר שגם הוא לא היה יותר מאשר שביל רחב מכוסה אבנים מכותשות. כביש ראוי לשמו (אספלט וכדומה) היה בבל יראה ובל ימצא בכל המחוז פרט לערים. [בשנים האחרונות ממש, השתנה המצב גם בשטח זה, אולם אין ענייננו ברוסקובה של היום, אלא ברוסקובה ה„יהודית״, לפני חורבנה — במובן שלנו].

גרעין הכפר, שהיה רובו ככולו יהודי על הרחוב הראשי היחידי והסמטאות שלו, היה מוקף אזור של גני ירקות גני עצי פרי (תפוחים, אגסים, שזיפים) שהיו נטועים על יד כל בית יהודי. מעבר לגנות מרחבי השדה, ששמשו לצרכי החקלאות הפרימיטיבית של הכפר. בהתאם לטיב הקרקע נצלו אותם לזריעת תירס, תפוחי אדמה, שבולת שועל או לגדול תבן — הכל בשביל הצריכה המקומית. והיבול לא הספיק גם לזה. תבן לבהמות היה מובטח אמנם ברוב השנים מן היבול המקומי, אבל התירס לא הספיק, לא למאכל אדם ולא למאכל העופות — וזה בזמן שקמח התירס שימש לאפיית לחם לרוב האוכלוסיה.

מראהו החיצוני של גרעין הכפר היה דל מבחינה ארכיטקטונית. בתיו, רובם ככולם עשויים עץ מן המסד עד לטפחות, גם הגגות היו מכוסים „רעפי״ עץ (פה ושם נראו גם גגות מכוסים קש) הבתים היו קטנים בדרך כלל, וכללו שני חדרים לכל היותר, כמובן שהיו משפחות מועטות שגרו בבתים יותר מרווחים. הכפר לא חובר לרשת החשמל מכיון שתחנות כח היו מצויות רק בערים ובעיירות גדולות וגם שם היו מיניאטוריות. כל הכפרים של הארץ הזאת השתמשו בנפט למאור.

לעומת זאת היה הנוף מרהיב עין. מכל נקודת תצפית גבוהה, השתרע לפני המשקיף נוף שיכול להתחרות בכל נוף דומה שבשויצריה. הלובן המסנור בחורף — כאשר כל הארץ כוסתה שלג מחודש כסלו עד לחודש אדר — והירוק העליז וריחותיו העסיסיים והמשכרים של האביב והקיץ — ריח עצי פרי או ריח השדה אשר ברכו ה׳, האקלים הנוח של רוב ימות השנה, החלוקה הטובה של הימים הגשומים והימים שזופי השמש בשנים כתקנם, כל זה שיווה למקום תכונה של מקום מגורים אידיאלי. לאורך הצד המזרחי של הכפר

מראה כללי של הכפר, בקצה השמאלי של הרחוב הראשי נראה ביהכנ"ס התחתון
איין איבערבליק אויף ריסקיווע־לינקס דיע אינטערשטע שיהל

זורם נחל רוסקובה המשמש מקור כח לתחנות הקמח של הכפר ומקור לדיג הפיסטרנגים — שנמכרו, כמעט באופן בלעדי, ליהודים לשבת וכן מקום רחצה לצעירי הכפר בימות הקיץ. מעבר למרחבי השדות התרוממו ההרים הגבוהים הציוריים ששמשו מקום מרעה לעדרי הצאן של כמה כפרים בסביבה (פולנינה). בצד צפון נראתה פסגתו של הר קופילש שבגבול הפולני (כעת רוסי) שהוא מכוסה שלג רוב ימות השנה לרבות ימי הקיץ הראשונים — לסימפוניה הציורית הזאת הצטרפו היערות הטבעיים, הערוצים שזרמו בשצף קצף מכל הר וגבעה כל ימות השנה ומקהלת חיות ועופות הבית שהיוו חלק בלתי נפרד של כל „טירה״ כפרית יהודית או נוצרית.

2. קורות הכפר.

למרבה הצער לא התפנה איש, בימי קיומו של הישוב היהודי, כדי לרשום את קורותיו. כל מה שניתן כעת להאמר על עברו של המקום הזה מתבסס על השערות וזכרונות של בני הדור הישיש, שנשאר עוד לפליטה בארץ ישראל.

אין אפשרות לקבוע בדיוק את שנת ייסודו של הישוב היהודי, אולם נראה שהמתישבים הראשונים הגיעו שמה מגליציה בסוף המאה ה־18 למנינם. והרי היסודות להנחתנו: בין המשפחות הראשונות של הכפר רגילים להזכיר את המשפחות הבאות: 1) בני משפחת ר׳ הרש פולק ז״ל שנקראו באידית—רוסית הערשטשענאטעס. 2) בני וואלף, אחיו של ר׳ הרש פולק. 3) בני לייזער, ג״כ אחיו של הרש. נוסף לאלה: 4) בניו של ר׳ חיים לייזער פייג. ו־5) בניו של ר׳ מנדל לייב קינד. שלוש המשפחות הראשונות גרו בעיקר בקצה העליון של הכפר (אויבערשטן עק) ואילו שתיים האחרונות בקצה התחתון אינטערשטן עק). מבין המשפחות הנ״ל ידוע לנו, לפי מסורת מהימנה, שר׳ הרש פולק נפטר בערך בשנת 1900 בגיל מאה שנים (לפי גירסה אחרת — 105 שנים). נמסר שהוא נולד ברוסקובה ולפי גירסה אחרת הוא בא עם אביו ר׳ מאיר ז״ל מגליציה בהיותו ילד קטן. הרי שתחילתו של הישוב הזה מגיעה עד לסוף המאה ה־18

והוא התקיים ברציפות כמאה וחמישים שנה, עד לגרוש בחודש אפריל 1944. [אם אפשר להאמין לנתונים המודפסים ב־Magyar Zsidó Lexicon, הרי שישובנו ותיק יותר מאויבר ווישא ב־50 שנה לערך, ר׳ ערך Felsöviső שם, אבל קרוב לוודאי ששם נפלה טעות].

תוך תקופה קצרה זו — באופן יחסי — התפתח הישוב הקטן הזה מקומץ של יהודים לישוב גדול, שמנה בשנות ה־40 של המאה הנוכחית כ־400 „טליתים״, כלומר משפחות (ע״ש הטלית שכל גבר נשוי מתעטף בה בשעת התפלה). האוכלוסיה הנוצרית, שהיתה שוה בהתחלה במספרה ליהודית, היתה גדולה בערך פי 2 לא בגלל מיעוט הילודה אצל היהודים, אלא שהיהודים היגרו במספרים די ניכרים לארצות הברית, לארגנטינה ולארץ ישראל וגם לארצות אחרות באירופה ואילו הרוסקנים נשאר רובם ככולם במקומם.

אולם לא רק בכמות גדל הישוב אלא, ובעיקר, באיכות. בפרקים הבאים נסקור את החיים הקהילתיים, הרוחניים והתרבותיים כפי שנתגבשו בחמשת הדורות — ימי קיומו של הישוב — ונשתדל לעמוד כל פעם, במידת האפשר, על ההתפתחות שחלה במשך הזמן בכל אחד מהשטחים.

חיים קהילתיים

א. קורות הרבנות בכפר.

בשנים הראשונות לקיומו של הישוב לא היה רב ברוסקובה והקהילה היתה כפופה למרותו של רב בשם ר׳ יצחק מנחם קיזלניק ז״ל שמקום משכנו היה ריזבליה, כפר סמוך, מעבר לנחל וישא. תופעה זו משותפת בימים אלה לכל הישובים הקטנים, שלא יכלו לקחת על עצמם נטל של החזקת ר׳ב, למרות שמשכורתו לא היתה גדולה, כי הרבנים לא הלכו בגדולות והסתפקו במועט. כמובן ששוחט

היה בכל ישוב, אחרת לא יכלו להתקיים. השוחט היה גם מורה הוראה, מכאן הביטוי הידוע ש״ץ מו״צ כלומר שליח צבור ומורה צדק, אבל רק באיסור והיתר ואילו ביתר הבעיות כגון דיני ממונות ודיני אישות המסובכים יותר פנו אל הרב מריזבליה. עד כמה שידיעותינו מדוייקות הרי השוחט הראשון של הקהילה היה ר׳ זינדל ואחריו ר׳ אברהם משה ב״ר זינדל פוגל ז״ל ואחריו בנו ר׳ נפתלי הרצל ז״ל. אחרי פטירתו מילא את התפקיד הזה חתנו יבלח״א ר׳ מרדכי שטיינמץ הנמצא אתנו כעת בארץ.

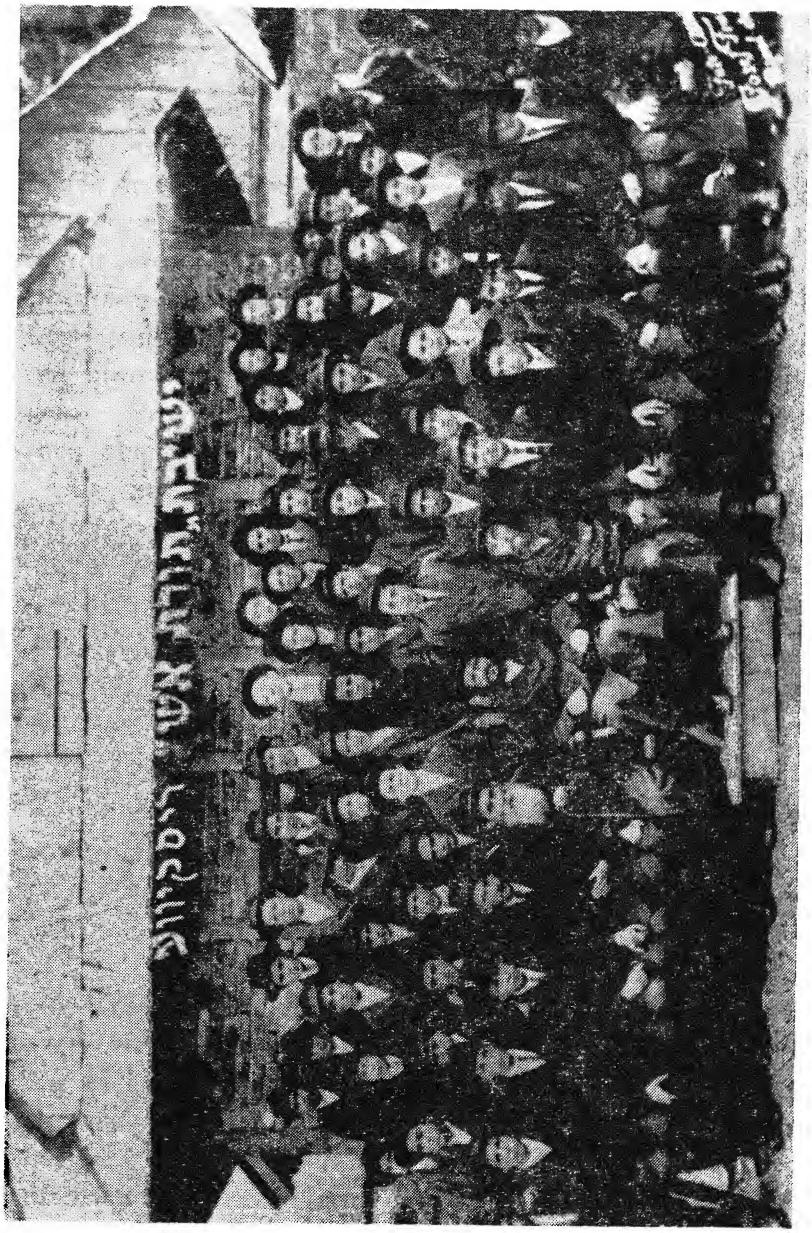
אחרי פטירתו של הרב מריזבליה, בערך בתחילת המאה הנוכחית, נתקבל באופן לא רשמי בנו ר׳ שמלקה ז״ל שהיה תושב המקום, כממלא מקומו, לא בתור רב אלא בתור דיין, שהיתה שם, בתקופה זו, דרגה נמוכה יותר. הוא נפטר בשנות העשרים של המאה הנוכחית. אבל המחסור והצורך ברב מרא דאתרא גדל והלך. הישוב גדל, הנוער התחיל להתפזר לישיבות המפורסמות ולחזור הביתה מבושמים ריח תורה וחכמה. הדור הישיש הסתכל מצד אחד בגאוה ובהנאה רבה על הדור החדש ששינה את פני הישוב. בעוד שבשנים הראשונות לקיומו של הישוב הידיעה ב„אותיות הזעירות״ היתה נחלתם של מתי מספר ממש, הרי במשך הזמן קנתה לה התורה שביתה במקום הזה. אולם מצד השני הקומץ לא השביע את הארי. יותר ויותר נשמעה הטענה, שאם הישוב ימנה רב קבוע שישב בתוכו, הוא יוכל לעשות הרבה למען חנוך הדור הצעיר לשכבותיו הרחבות.

וכך נתמנה לרב, הרב מנימיזשא בטרנסילבניה, הרב הגאון ר׳ אברהם שלמה כץ שליט״א, החי עתה בתוכנו בעיה״ק בני ברק והוא רבה של קרית יואל. הוא נתקבל בכבוד גדול בשערי הכבוד של הישוב בסוף שנות העשרים ושכן בתוכו עד לחורבנו. נס מן השמים קרה לו והוא ניצל עם חלק ממשפחתו מן התופת הנאצית. וכך קרה הדבר. עם שובם של ההונגרים לטרנסילבניה הצפונית בשנת 1940 גזרו על כל היהודים להוכיח את זכותם להיות אזרחי המדינה. שמו של הרב לא הופיע ברשימה מכרעת אחת ולכן נאלץ היה לעקור מן המקום. הוא הסתתר עם הרבנית (זיווג שני) ועם הילדים הקטנים בבודפשט ושם ניצל.

ב. הישיבה.

החיים הקהילתיים ובמיוחד החיים הדתיים בכפר קיבלו תנופה גדולה עם כניסתו של הרה״ג ר׳ א״ש כץ לתפקידו. קודם כל ייסד ישיבה גדולה בכפר (דבר שלא היה קיים לפני כן) שמנתה בשנות השיא למעלה ממאה בחורים, מספר מכובד מאד לגבי התנאים והנסיבות. הכפר שוקק רוב ימות השנה בחורים צעירים בעלי לבוש חסידי (או מודרני) וקול התורה בקע ועלה מכל בתי הכפר. פנימיה לא היתה עדיין (בישיבות גדולות מועטות בלבד היה קיים המוסד הזה) והבחורים התאכסנו בבתים פרטיים שבעליהם השכירו להם חלק מדירותיהם הדלות. „מנזה״ לא היתה קיימת והבחורים אכלו „ימים״ אצל בעלי הבתים, כלומר כל יום אצל מישהו אחר. אצל ר׳ שלמה מושקוביץ היה נהוג לתת ביום אחד „יום״ לכ־10 בחורים והבית הפך אצלו באותו יום לכעין ישיבה בזעיר אנפין. לכבודם של הבחורים שבאו ממרחקים נשארו גם בחורי ישיבה מקומיים בבית ולא נדדו למרחקים וזה הביא כמובן לשינוי מכריע בחיי הקהילה ובשטח לימוד התורה במקום. הישיבה הזאת התקיימה, על העליות והירידות שבה, עד לשנים האחרונות לקיומו של הישוב, כמעט, עד לעזיבתו של הרב את המקום.

הישיבה, בעיקר בשנותיה הראשונות, היתה מעין אבן שואבת לטובי הבחורים מזיבנבירגען (טרנסילבניה) וממרמרוש המחוז, וקנתה לה שם טוב בין הישיבות של הונגריה ורומניה. ישיבת „תורת א״ש״ (ע״ש הרה״ג ר׳ אברהם שלמה שליט״א) הפכה לשם דבר. דרך הלימוד בה היה כדרך הלימוד של הישיבות ההונגריות: שעור פשוט כלומר כ־2—3 דפים גפ״ת כל שבוע לפי הסדר עם מהרש״א, מהר״ם וכל חודש, בערך, סוגיא עם הראשונים והאחרונים. בימים א׳ ב׳ ג׳ (או יותר נכון בערבי הימים הללו) הבחורים באו אל שעורו של הרב („צום פארלערנען״) וביום ה׳ באו להבחן, לא כולם, רק התלמידים הצעירים שלמדו אצל ה„חזור־בחורים״ (כלומר אצל הבחורים המבוגרים יותר ששמשו להם מעין רמי״ם) ואילו ה„שעור גייער״, (כלומר אלה שהיו מסוגלים כבר ללמוד את השעור בעצמם) רק

על הבמה יושב הרה"ג ר' א"ש ב"ץ שליט"א יבל"א מימינו ר' שמעלקא ז"ל, משמאלו ר' נפתלי הורין שו"ב ז"ל

לפעמים נבחנו. ה„חזור־בחורים״ אף פעם לא נבחנו ביום ה׳, הם היו צריכים להוכיח בשעורו של הרב, בהתחלת השבוע, שאכן התכוננו לשעור במדה כזאת, שהיו מסוגלים להכנס אתו במו״מ ובדיון מעמיק

חותמת הישיבה, וחותמות הציונים בתעודה

על החומר הנלמד, ובעקיפין נבחנו על ידי ידיעותיהם של תלמידיהם הישירים.

חומש ורש״י לא נלמד באופן שטתי אבל בכ״ז נקבעה מעין בחינה על פרשת השבוע לבחורים הצעירים מדי שבוע בשבוע.

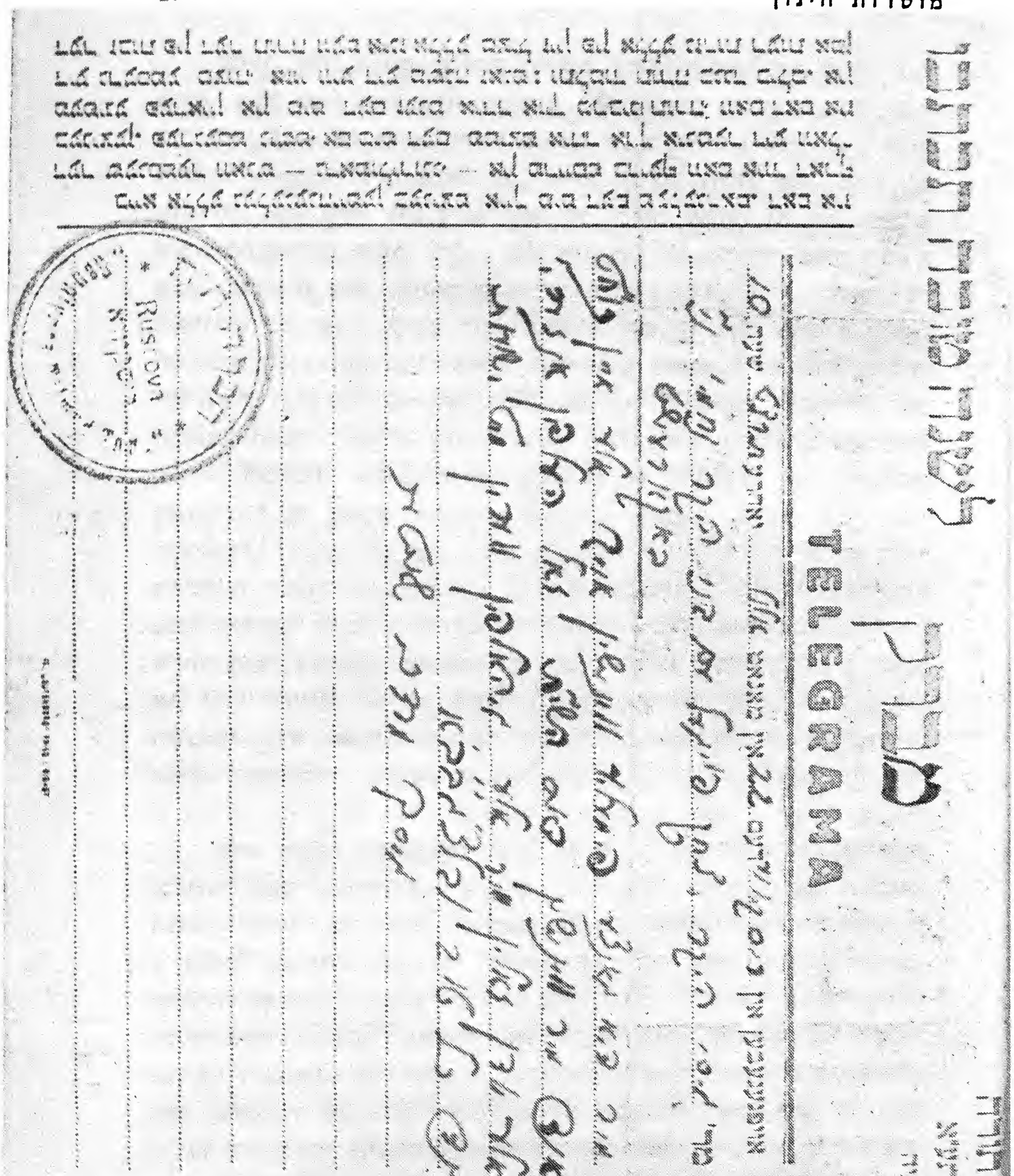
התפלה התקיימה בבית הרב בין בחול ובין בשבתות וכל הבחורים השתתפו בה, כמובן שהתפלה ועריכת השולחן בשבת היו מקור לא אכזב להשפעה חינוכית ברוח חסידית מובהקת. (נוסח סיגט ואח״כ נוסח סטמר, אבל בלי הסממנים הידועים שהיא מצטיינת בה בימינו).

אם לדבר על הישיגיה של הישיבה בחינוך בני המקום הרי יש לציין מבין אלה ששרדו אחרי השואה את ר׳ מרדכי שמעון לנקסטר, שהוא כעת רב בהלסינקי. הרה״ג מרוסקובה רגיל לציין אותו ייבדל

חיים ארוכים, ואת חברו מנדל לייב קינד הי״ד כהישיגיה הבולטות של הישיבה. כן הוא רגיל להזכיר את בניו של ר׳ חיים שמעון פאלאק הי״ד הנמצאים כעת בארה״ב, כתלמידי הישיבה המובהקים, שינקו עיקר תורתם ממנה, והודות לה נשארו עד היום יהודים נאמנים. ברור שאין הפרוט הזה ממצה, ואפשר להאריך את הרשימה ולערוך אותה מנקודות מבט שונות.

ג. מוסדות חינוך.

במקום הזה עלינו להזכיר כמובן גם את „המלמדים״ שלימדו תינוקות של בית רבן והכינו אותם, מי ללימוד בישיבה, ומי לקראת חיים יהודיים שלמים. המוסד הזה של מלמד היה עד לבואו של הרב כץ שליט״א מוסד פרטי של כל מלמד, שהתקיים משכר לימוד של ההורים ושכן בביתו של המלמד או „בחדר״ שכור. גם כאן חל שינוי במשך הזמן. הורגש הצורך להפיכת „החדרים״ למוסדות ציבוריים כדי שיוכלו לדאוג לחינוכם של מיעוטי היכולת (מעין חוק חינוך חובה חינם), כדי שהתלמידים יסווגו לפי גילם ולפי יכולתם השכלית ולבסוף כדי „שהחדרים״ ירוכזו במקום אחד ויועמדו תחת פיקוח והשגחה יעילים יותר. נוסדה חברה בשם „תלמוד תורה״ שביצעה את השינוי הזה בשנים האחרונות לקיומו של הישוב. ואלה שמות המלמדים ששמותיהם נשארו בזכרוננו: ר׳ צבי ב״ר נתנאל; ר׳ משה הרש שאכטער; ר׳ גבריאל סאבו; ר׳ ברוך ריזל; ר׳ יוסף כץ; ר׳ ברוך מנדל ווערצבערגר; ר׳ אלי׳ ווערצבערגר; ר׳ יחזקאל יהודה שאכטער; ר׳ מרדכי פייג; ר׳ לייזער גינוט; ר׳ מנדל בער פולק; ר׳ אברהם הרש ריזל; (בנו של ר׳ ברוך ריזל) ר׳ וועלוועל פוגל ור׳ יעקב לייב פולק. מבלי למעט את דמותם של אף אחד מעושי מלאכת הקודש יש לציין כי ר׳ צבי בר׳ נתנאל, ר׳ ברוך ריזל ור׳ אלי׳ ווערצבערגער נחשבו כתלמידי חכמים מופלגים בדורותיהם.

הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה. דאס איז זיך דיע אריםע קינדער
וויל זיי האלטען אויך דיע תורה. דער צוועק און דאס שטרעבונג פון דער ת״ת
פעראין איז צו געבען אין טראדיציאנעללע ערציהונג פאר דעם געפלאנטען
אריםען יודישען דור, כדי צו מאכען אויס אהם אין זעלבם בעוואוסטע
און ערהליכע יודישע גענעראציע. דער חנוך הדור איז איינע פון דיע וויכטיגסטע
און שענסטע יודישע אויפגאבען. נור מיט א טראדיציאנעללען חנוך קענען
מיר פערזיכערען דעם קיום פון אונזער פאלק. און דיע אללע אויפגאבען נעמט
אויף זיך דיע תלמוד תורה.

ברור שלא היתה קיימת חלוקה לכיתות בזמן שה„חדר״ היה פרטי, אבל בכ״ז ידוע היה שמלמד פלוני עוסק בילדים „בגיל הגן״ ועד לגיל 8 — 10 והוא מלמד בעיקר א׳ ב׳ וחומש עם רש״י. אחר התמסר יותר לילדים מגיל 10 — 13 ולימד אותם גם גמרא עם תוספות. אבל נוסף לכך שונה היה כל „חדר״ מחברו גם אם הגילים ורמת התלמידים היתה זהה — לפי אישיותו של המלמד. אחדים מהם עסקו ביעילות רבה בלימודים חילוניים ג״כ, כגון לימוד „לאטייניש״ (לטינית) כפי שהם קראו לזה, למעשה הם התכוונו ללימוד השפה הגרמנית (או, יותר נכון, אידיש מגורמנת) באותיות לטיניות במקום האותיות הגוטיות. אחדים למדו גם את הפעולות היסודיות של החשבון ואפילו „רגל — דה — טרי״. כולם עסקו בהוראת ה„גריזעל״ כלומר מכתבים טפוסיים (בריפשטעללער) שעיקרם היה הטופס הסטנדרטי בו הודיע התלמיד להוריו: ראשית שהוא ב״ה בקו הבריאות, כה יתן ה׳ וכה יוסיף וכו׳. שנית הוא מודיע שהוא לומד בהתמדה ומקוה להגיע לידי „תכלית״, ולבסוף הוא שולח „גריססע אונד קיססע״ כלומר ד״ש ונשיקות להוריו. הצד השוה שבהם, שכולם טרחו ועשו כמיטב יכולתם וכשרונם הפדגוגי הטבעי שבהם לחנך את ילדי ישראל. ואומנם שונים היו לאין שיעור ילדי ישראל מילדי הסביבה הלא יהודית, שהללו היו רובם אנאלפבתים, ולא ביקרו אפילו בבתי הספר הממשלתיים.

בית הספר הממשלתי היה בן 4 כתות עממיות מעורבות (כלומר בנים ובנות וכן יהודים ונוצרים יחד) בתקופת השלטון הרומני, ואילו עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה היה ביה״ס בן 6 כתות עממיות. בתקופה הראשונה היתה שפת הלימוד כמובן הונגרית ובשניה רומנית. למעשה למדו בביה״ס הזה כמעט באופן בלעדי בשתי התקופות גם יחד, אך ורק יהודים. אפשר לספור בקלות את הילדים הנוצריים שלמדו בכל הכתות מדי שנה. זה כמובן לא גרם לשלטונות כל כאב ראש, מבחינת שפת ההוראה. איש לא חשב על כך שיש ללמד גם את שפתם של התלמידים, ואיש לא חלם לדרוש זאת, לא בתקופת השלטון של ההונגרים וגם לא בזה של הרומנים, בגלל האופי השוביניסטי הקיצוני והאנטישמי של השלטונות.

בהתחלת כל שנת לימודים נרשמו אומנם יותר ילדים נוצריים לביה״ס אך הנשירה אצלם היתה גדולה מאד. הם לא יכלו בשום אופן להתחרות אף לא עם התלמידים היהודיים החלשים ביותר, שהביאו אתם מן הבית ומן החדר מטען ידיעות מסויים, וכן הרגלי לימוד והתעניינות ערה לנעשה סביבם. אין ספק שגם החורף הקשה מנע מהם מלהגיע לביה״ס; כזכור, מעונות האכרים היו מחוץ לכפר והגישה משם לכפר ברגל, בימות החורף, לילדים היתה קשה ביותר.

בתנאים אלה אין פלא שהיהודים נעשו נושאי התרבות הממלכתית (קודם של ההונגרים ואח״כ של הרומנים), והתלמידים היהודים היוו למעשה את רוב מנינו ורוב בנינו של ביה״ס הממלכתי.

למען האמת ההיסטורית חייבים אנו להבחין מבחינת היעילות ומבחינת הרמה, בין ביה״ס הממשלתי ההונגרי לבין ביה״ס הרומני.

הדמות הבולטת בתקופת שלטון ההונגרים היה המורה Karla István שהיה גם מנהל ביה״ס עד למסירת השלטון לידי הרומנים (1919). הדור הקשיש זוכר היטב את שמו. הוא וחבר המורים שלו היו מורים טובים, קפדנים והצליחו להקנות את ידיעות השפה ויסודות התרבות ההונגרית לתלמידים היהודים — למרות שבכל הסביבה כמעט ואף אחד לא דיבר הונגרית חוץ מהמורים והפקידים הממשלתיים, והשפה ההונגרית מבחינה בלשנית רחוקה מאוד גם מהשפה הרוסנקית וגם מהיידיש כמובן. בתקופה הרומנית השיגי ביה״ס היו חלשים יותר, המורים התחלפו לעתים קרובות מדי, וייתכן שמוסר העבודה שלהם היה לקוי לעומת המורים הקודמים. האוכלוסיה היהודית התיחסה בהתחלה בחוסר אמון כלפי השלטונות הרומניים. כל מה שהיה רומני נראה בעיניהם כנחות דרגה לעומת ההונגרים ותרבותם — כי האוכלוסיה הרומנית שבכפרי הסביבה הקרובה לא הצטיינו כלל וכלל לא בידיעותיהם ולא באינטלגנציה שלהם. (אמנם הסבה מובנת היטב: תחת השלטון ההונגרי כלל לא דאגו לקדומם ההשכלתי והתרבותי — להיפך) כל זה ביחד השפיע כנראה בצורה לא חיובית על ההשגים הלימודיים של ביה״ס. זכור לנו — לדוגמה — מקרה שבשנה אחת פשוט לא פתחו כתה ב׳, כך

שהתלמידים שגמרו כתה א׳ התבטלו שנה, פרט לאלה שבדרך זו או אחרת הצליחו „לקפוץ״ לכתה ג׳. ושוב זכור לנו שלא היה מקובל אצלם (בשנים הראשונות) לחלק תעודות. ואם התלמיד (כמובן רק יהודי) רצה להמשיך בביה״ס העל יסודי, זכה לתעודה רק אחרי מאמצים ניכרים. המורים — המנהלים הבולטים בתקופה הרומנית הם Ardelean ו־Juga.

על התקופה האחרונה של ביה״ס, כלומר משנת 1940 שבה שבו ההונגרים להיות השליטים של מרמרוש, ידיעותינו מועטות. רוב אוכלוסית התלמידים של תקופה זו נספו בשואה הי״ד וכמעט ואין מי שיעלה על הנייר זכרונות מהתקופה ההיא.

ד. תורה למבוגרים — בעלי השכלה בולטים.

נוסף למוסדות חנוך אלו התקיימו מסגרות לימוד מסויימות גם למבוגרים. להלן נעסוק בנפרד, במסגרת מוסדות היישוב, בחבורות ש״ס ומשניות ונעמוד על כך, אבל גם במקום הזה יש להזכיר, כי תקופה די ממושכת התקיימו חבורות שונות נוספות של לימוד ב ב ת י הכנסת של היישוב: בביהכנ״ס העליון — לימוד גפ״ת בימות החול, ובתחתון לימוד משניות ותהלים.

✶

יצויינו פה שמותיהם של יוצאי היישוב שהגיעו לדרגות השכלה גבוהות ולעמדות ציבוריות חשובות. ואלה הם:

א. הרב משה קיזעלניק הי״ד (רב בקהלת סטרימטורה ואח״כ ריזבליה) בנו של הדיין ר׳ שמעלקה קיזעלניק.

ב. ד״ר אברהם פריעד הי״ד, עו״ד במרמרוש סיגט, עסקן ציוני פעיל מאד וממייסדי המפלגה היהודית ברומניה, שהיו לה 4 צירים בפרלמנט.

ג. ד״ר מנחם פריד ז״ל, רופא — זכה והגיע ארצה (מניצולי הרכבת לברגן־בלזן) ונפטר בארץ בשנת תשי״ד.

ד. בן־ציון כץ ז״ל — היה שנים ארוכות מזכיר המועצה המקומית.

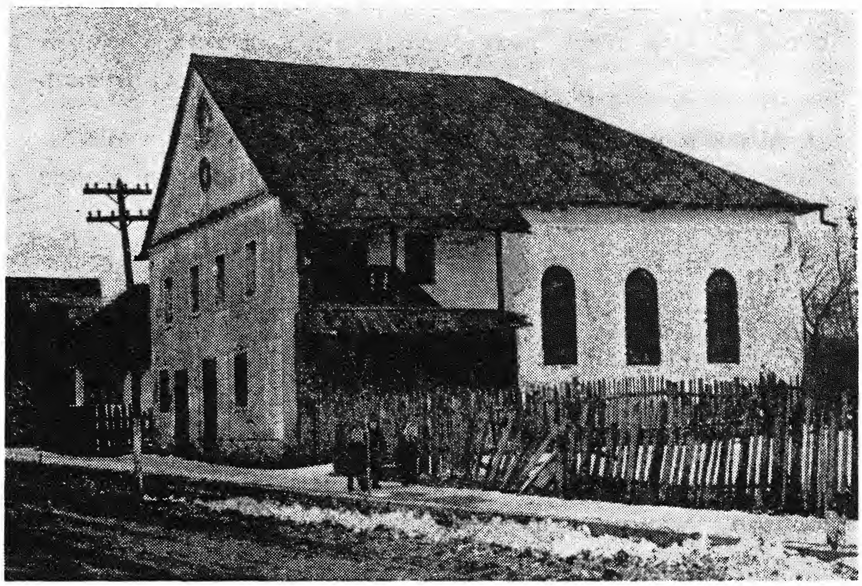
ה. יבדל לחיים ארוכים ד״ר י״צ מושקוביץ, חניך ישיבת תורת א״ש, בוגר ביהמ״ד לרבנים בבודפשט וכעת מפקח ארצי על בתי״ס תיכוניים דתיים בישראל.

ו. ר׳ מרדכי שמעון לנקסנר, חניך ישיבת תורת א״ש כעת רב בקהילת הלסינקי בפינלנד.

ה. בתי כנסת.

המרכז הטבעי העיקרי של החיים הקהילתיים היו כמובן בתי הכנסת. אחד ב„קצה העליון״ ואחד ב„קצה התחתון״ והשלישי בזובלס. השנים האחרונים היו בנויים מעץ, אלא שזה שבקצה התחתון (שמות אחרים לא היו לבתי הכנסת רק: דיע אובערשטע שיהל, דיע אינטערשטע שיהל) נבנה מחדש בראשית שנות השלושים מאבן ולבנים. (גם הכנסיה — להבדיל — היתה עשויה מעץ וגם היא נבנתה לאחרונה מחדש מאבן ולבנים) נוסף לבתי כנסת אלה שכל אחד מהם הכיל כמאתיים מקומות ישיבה לגברים וכמאה לנשים, היו עוד בתי תפילה ארעיים. אחד בביתו של הרב, ואחד של „פועלי צדק״ (על הארגון הזה עוד נדבר להלן) וכן בתי תפילה לנוער, תחילה בשם „תפארת בחורים״ בביתה של חיה רחל פולק ואח״כ בביתו של ר׳ דוד שטיינמץ ושל ר׳ מאיר מארקוס, שהפך מ„תפארת בחורים״ לביהכנ״ס של „צעירי מזרחי״ (ובני עקיבא). כן היו מנינים לא קבועים (בעיתות החורף בלילי שבתות וכד׳) בביתו של ר׳ אליעזר פריד ור׳ משה רוזנברג וכו׳.

קשה לקבוע איזה ביהכנ״ס נבנה לראשונה. עד כמה שנמסר לנו היה זה שבקצה התחתון. בקצה הזה נבנתה גם המקוה וכנראה ששם התפתח הגרעין הראשון של הכפר. (אם בכלל אפשר לדבר על

בית הכנסת „העליון״ — די אויבערשטע שיהל

מושג כזה) ביהכנ״ס העליון נבנה בשנת „ברך בניך בקרבך״ לפי הלוח שבחלון העגול בחזית היינו תרכ״ח (1868).

הנהלת בתי הכנסת היתה נפרדת לחלוטין מהנהלת הקהילה. בראש בית הכנסת עמד גבאי או גבאים והם נהלו את העניינים ללא כל קשר עם הקהילה. בתור גבאים של בית הכנסת העליון זכורים לנו ר׳ ברוך משה מרקוס, ר׳ חיים פריד, אלי׳ פריד, מרדכי שכטר, ר׳ שמחה פאלאק, אברהם הערש ריזל. בבית הכנסת התחתון ישראל צבי שלומוביץ.

העניינים העקריים בתחום פעולתו של הגבאי היו בערך אלה: ו) דאגה לאחזקה, בזה הוא נעזר ע״י השמש שנקה את בית הכנסת, קנה עצים להסקה ונפט למאור, הביא מים לתוך הכיור לנטילת ידים וכו׳. 2) מכירת המצוות בשמחת תורה — (הקפות, הגבהה וגלילה הוצאת והכנסת ס״ת לכל השנה) וכן מכירת המצוות בכל שבת וגביית הכספים לאחר מכן. גם בזה נעזר ע״י השמש. לבסוף. 3) שכירת בעלי תפלה לימים נוראים. שני התפקידים האחרונים היו ענינים מאד רגישים, שגרמו לא פעם לסערת רוחות אדירה, אשר הדיה נשמעו אפילו בבית המשפט המחוזי הממשלתי, ושופטיו נאלצו מדי פעם ללמוד את המונחים מתוך הסידור כגון „אתה הראית״ וכד׳. (הכוונה לאתה הראית שלפני ההקפות בשמחת תורה) להלכה היה הגבאי צריך לחלק גם את התור לש״ץ בכל השבתות, אבל דומה שכאן הסתדרו הדברים בצורה משפחתית יותר ופחות רשמית. לפני שנסיים פרק זה בתולדות הישוב נזכיר בהקשר לזה כמה שמות: ר׳ דוד צבי הכט, נדר ארון קודש חדש לביהכנ״ס העליון, מרת ריסא פריד אלמנתו של ר׳ שמואל פריד תרמה הרבה לבניתו של ביהכנ״ס התחתון ולזכרה קבעו לוח שיש לזכרון על הלוח המערבי של ביהכנ״ס. ר׳ יחזקאל בר כץ נדר ארון קודש בביהכנ״ס התחתון לזכר בנו. ר׳ מאיר אייזיק דסקל מזובלס נדר לביהכ״נ ההוא את הבמה לקריאת התורה.

ו. הנהלת הקהילה.

הנהלת הקהילה „נבחרה״ בימיו הראשונים של הישוב בשיטה פטריארכלית אבסולוטיסטית, דוגמת „הבחירות״ למוסדות המוניציפליים הכלליים, שגם הן לא בוצעו על טהרת הדמוקרטיה הצרופה באותה התקופה. ראשית הקהילה היתה בידי ההערשטשענאטעס (בני ר׳ הרש פולק) ר׳ אברהם הרש ריזל חותנו של ברוך רוזל, ור׳ מנדל פולק, שנהלו את הקילה בתקיפות אבל

בנאמנות רבה ובמסירות גדולה· לצידם גם פעלה מועצה בשם „טובים״ (טובי העיר)· אבל כאמור שטח פעולתם הקהילתית לא היתה גדולה מדי· נהול בתי הכנסת לא היתה בסמכותם· הם היו צריכים לדאוג למשכורתו של הרב מריזבליה ושל השוחט שכוסו ע״י „הגבלה״ (מן המלה Gabelle בצרפתית שבמקור פירושה: מס מלח) כלומר מסי עקיפין שנגבו בעת שחיטת העופות וכן ע״י המס למכירת השמרים· מסים ישירים לא היו קיימים· המקוה שהיה, כמובן, גם בית מרחץ צבורי (ליהודים בלבד) התקיים מדמי הכניסה שנגבו· מן הראוי

המקוה

להזכיר פרט קטן בקשר למוסד זה המאפיין את אורח החיים בישובי מרמרוש בתקופה ההיא· דמי הכניסה לא היו אחידים· תעריף אחד היה קיים לגבי טבילת נשים ושונה ממנו היה התעריף לגבי טבילת גברים, שנזדקקו למקוה לשם טבילה בלבד, לפחות 4 פעמים בשבוע

(בימי ב׳ ו־ה׳, ערב שבת ושבת בבוקר). ברור שלא כל הגברים טבלו 4 פעמים בשבוע, רק „העילית״ שבהם נהגה כך. ולבסוף היו קיימים תעריפים שונים לגבי השמוש בבית המרחץ. תעריף אחד „לאמבטיה ראשונה״, ותעריף שונה לגבי דלי (תחליף למקלחת של היום) וכד׳. זו היא תמונה ריאלית ביותר, שאפשר למצוא בה גם צד משמח ליד הצד הקודר, והוא: שכל יהודי הקפיד להתרחץ ולטבול במקוה לפחות פעם בשבוע, בניגוד לאוכלוסיה הלא יהודית שגופם לא ראה מים רק פעמים ספורות בשנה בימי הקיץ, כאשר אפשר היה להתרחץ בנהר, וגם אז „נהנו״ מרחיצה זו בודדים בלבד.

עוד שטח פעולה קהילתי אחד זכור לנו והיא הזכות הבלעדית למכור קמח כשר לפסח לאפיית המצות, שנאפו במאפיות מאולתרות ע״י יוזמה פרטית. הקהילה עשתה זאת כדי לגבות מסי עקיפין נוספים, שחלק נכבד מהם שימש כקרן לקימחא דפיסחא.

ז. מוסדות תורה, סעד וגמילות חסדים.

1. **חברות ש״ס ומשניות:** כמו בכל יישוב יהודי היו קיימות גם ביישובנו חברות ש״ס ומשניות. האחת בחלק העליון של הכפר בנשיאותו של ר׳ יעקב פאלאק ואח״כ של ר׳ אליעזר מאלעק והשניה בחלק התחתון של הכפר בנשיאותו של ר׳ יחזקאל יודא שכטר. מטרות החברות היתה כפולה: לימוד תורה לשמה ולימוד לעליית נשמותיהם של החברים שנפטרו. הש״ס חולק כל שנה בין החברים שהיו צריכים לגמור את המסכת שנפלה בחלקם במשך שנה ובחנוכה נערך סיום ברוב עם ובהשתתפות של הרב דמתא, שטרח וכתב בכתב ידו לצורך ספר זכרון זה על חשיבותן של החברות ופעולתן. גם ספרי משניות חולקו בין החברים, אלא שלפי התקנות אם נפטר חבר אחד היו צריכים לגמור כל אחד את חלקו עד יום השלושים לפטירתו, כך שלמעשה

אברהם שלמה כ"ץ
אב"ד ור"מ קרית יואל וקהל יטב לב
בני-ברק, זכרון-מאיר
מלפנים אבדק"ק רוסקיווע
מחבר ספר אורחות המשפטים על חו"מ
ודברי אש על תקנות עגונות
בני-ברק שכון סאטמאר

אברהם שלמה כ"ץ
אב"ד ור"מ
קרית יואל
קהל יטב לב
בני-ברק
שכון סאטמאר
A. S.

ב"ה, יום [illegible]

[illegible]

[illegible]

העתק מכתבו של הרה"ג מוה"ר אברהם שלמה כץ שליט"א

ב"ה יום א' חוקת עולם לדורותם (תשכ"ז)

שוכט"ס (= שלום וכל טוב סלה) למע"כ (= למעלת כבודו) אהובי תלמידי היקר הרבני המופלג בתויר"ש (= בתורה ויראת שמים) החו"ש (= החריף ושנון) הנגיד כש"ת (= כבוד שמו תפארתו) מוה"ר ד"ר יחיאל מיכל מאשקאוויטש נ"י פראפ' יחי'. אשר בקשת ממני לשום עין על דבריך הנעימים לברר דבר לזכרון טוב מידת טובו (?) של עדת רוסקובא, עיינתי בו וראיתי שטוב עשית בזה ונראה לי כל ההמשך אשר הראית לדעת — הנהלת הקהל ומנהגיה.

אולם דבר אחד אשר יונהגו בה בלימוד חברה ש"ס וחברה משניות אשר יסדו בה באמת ובאמונה, אשר הי' שכל מי שרצה להתחבר בחברת ש"ס הזה, הי' צריך לעמוד לפניהם מקודם לניסיון אם יכול ללמוד. והמנסה הזה הי' דודך ר' יעקב פאלאק ז"ל. ואם עולה עלי' הגורל והסכמה ממנו, קיבלו אותו להיות נמנה לחבר. ובכל שנה ושנה עשו בביה"מ העליון סעודה גדולה, בשר ויין. אני דרשתי בחריפות ובהגדה.

וגם מי שלא הי' יכול ללמוד גמ' הסתפח לחברה משניות שהי' בבית המדרש התחתון. וג"כ עשו סיום לגמרה מידי שנה. ואני לקחתי חבל בשתי החברות בתור רב אב"ד. והי' ר' יעקב הנ"ל המנהל בזה באמת ובאמונה.

כ"ז ראוי ונכון שיהי' כתוב שם להיות לזכרון איך התנהגו, כן גם זרעם אחריהם לדורותם לחוקת עולם.

והנני בזה לברך אותך ולכל הנלוים. צלח ורכב בדבר. ולכל אחינו אנשי רוסקובא נ"י לחיים טובים ולשלום ולברכה ולהצלחה מעתה ועד עולם.

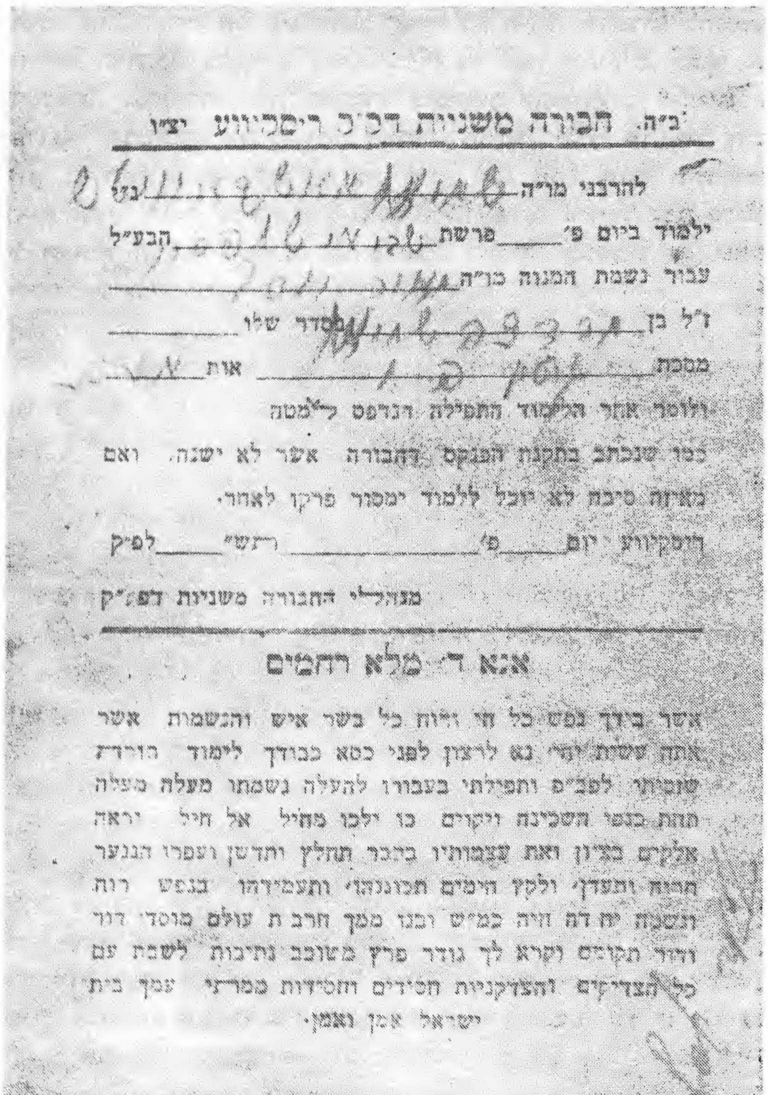
הק' אברהם שלמה כץ
האב"ד

חולקו המשניות בין החברים כמה פעמים בשנה. נוסף לכך חולקו בין החברים „משניות צעטליך״, כלומר פתקאות של חברת משניות לפני כל יום זכרון של החברים שהלכו לעולמם, ובהן האות שיש ללמוד מתוך שמו של החבר המנוח. סדר חלוקת הש״ס צוין על לוח בקיר מזרחי של ביהכנ״ס (מעשי ידיו של ר׳ אלי׳ ווערצבערגער) וכל אברך שזכה ושמו נכלל בלוח הכבוד הזה — נחשב בין תלמידי החכמים של היישוב.

2. **חברה תהלים**: אלה שלא יכלו להתמודד עם הקושי אשר בלימוד המשניות, גם לא בעזרת פירוש ע״ט, היינו פירוש עברי טייטש (כלומר תרגום ליידיש) הסתפקו בחברות ב„חברה תהלים״, בנשיאותו של ר׳ שמואל האס. מטרת חברה הזאת היתה לדאוג לאמירת תהלים בצבור מדי שבת בשבתו וכן בימות החול.

3. **חברת תלמוד תורה**: על החברה הזאת שפעלה בנשיאותו של ר׳ אליעזר פריעד ואח״כ של ר׳ מרדכי שכטר, דובר כבר במסגרת הסעיף הדן במוסדות החינוך של היישוב.

4. **חברות „עזרת נשים וביקור חולים״**: המחלה והזיקנה היוו אחת הבעיות החמורות ביותר ביישובינו ובכל יישוב כפרי דומה. רופא לא היה במקום, רופא מחוזי אחד היה ממונה על 3 כפרים, בית חולים היה רק באויבערווישא ולא נזקקו לו ברצון, כנראה בגלל „רמתו״ הרפואית. בנסיבות אלה היה צורך חיוני ודחוף לארגון עזרה הדדית לעתות בצרה. שתי חברות בקור חולים היו קיימות בכפר, אחת בנשיאותה של מרת שרה מושקוביץ ואחת בנשיאותה של מרת רבקה ריזל. שתיהן פעלו למעשה באותו מישור דהיינו סיפוק מכשירים רפואיים לחולים, (כגון מדחום וכד׳), הלואות לנצרכים לשם קניית תרופות, ואחרון אחרון סעד ממשי במקרה של מחלה ממושכת. החברה היתה דואגת שנשים, שהיה להם נסיון רב בטיפול בחולים, ילונו אצל החולה ויחליפו את בני הבית שלא יפלו מעל רגליהם בעקבות מחלתו הממושכת של בן המשפחה. הנשיאות של החברות שמשו גם מעין מ״מ לרופא עד שהוא הספיק להגיע אל

ב"ה. חבורה משניות דק"ק ריסקיווע יצ"ו

להרבני מו"ה ______ נ"י

ילמוד ביום פ' ______ פרשת ______ הבעל"ל

עבור נשמת המנוח כו"ה ______

ז"ל בן ______ מסדר שלו ______

מסכת ______ אות ______

ולומר אחר הלימוד התפילה הנדפס לקמטה

כמו שנכתב בתקנת הפנקס החבורה אשר לא ישנה. ואם מאיזה סיבה לא יוכל ללמוד ימסור פרקו לאחר.

ריסקיווע יום ______ פ' ______ תש"______ לפ"ק

מנהלי החבורה משניות דפ"ק

אנא ד' מלא רחמים

אשר בידך נפש כל חי ורוח כל בשר איש והנשמות אשר אתה עשית יהי נא לרצון לפני כסא כבודך לימוד [illegible] שניותי לפב"ם ותפילתי בעבורו להעלה נשמתו מעלה מעלה תחת כנפי השכינה ויקוים כי ילכו מחיל אל חיל יראה אלקים בציון ואת עצמותיו בכבר תחלץ ותדשן ועפרו הנגער תחוה ותעדן ולקץ הימים תבוננהו ותעמידהו בנפש רוח ונשמה יחדיו וחיה במ"ש ובנו ממך חרבות עולם מוסדי דור ודור תקומם וקרא לך גודר פרץ משובב נתיבות לשבת עם כל הצדיקים והצדקניות חסידים וחסידות במרו"צ עמך בית ישראל אמן ואמן.

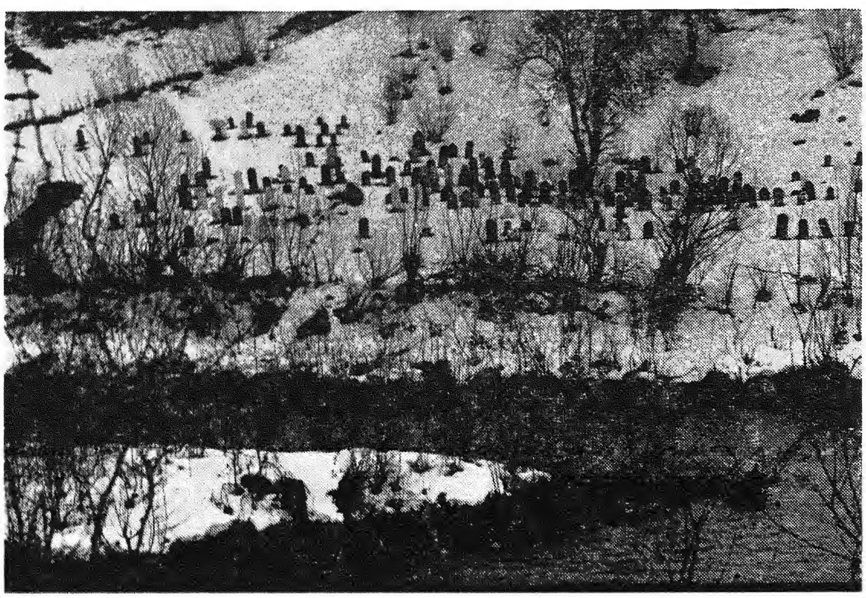
„משניות – צעטל"

החולה או בהעדרו (או בשבתות, כאשר לא היתה אפשרות להתקשר מיד עם הרופא). במקרים כאלה בקרו הן אצל החולים, קבעו את הדיאגנוזה ונתנו הוראות לשימוש בתרופות ובאמצעים ביתיים עד שהרופא יקבל לידו את הטיפול בחולה. החוש הטבעי שהנשים הללו נחונו בו היה לברכה לחולים לא פעם, ולא אחד מהם היה חייב להיות אסיר תודה על הטיפול והעזרה הראשונה שקיבל לפני טיפולו של הרופא הרשמי. מיותר לציין שכל העבודה נעשתה על טהרת ההתנדבות פרט למקרים של לינה ממושכת אצל החולה.

5. **חברה קדישא:** גם חברה זו שתפקידיה מוגדרים וברורים הונהגה משך 2 דורות ע״י ר׳ יעקב פאלאק. זכור לנו שבית העלמין נקרא בלשון צחות „אחוזתו של ר׳ יעקב פאלאק״ — והיות ואחוזה פרטית גדולה לא היתה לו, כולם הבינו במה מדובר. בית העלמין הזה היה רחוק מאד מן היישוב (נמסר שה„פריץ״ בעל הכפר לשעבר, נתן את האדמה במתנה והועיד אותה בפרוש למטרה זו) ומיקומו הטופוגרפי ג״כ לא היה מתאים למטרתו. בית העלמין הישן כלל רצועה צרה של מישור בין ההר לבין החוף השמאלי של נהר רוסקובה וכן את צלע ההר. מאוחר יותר הוסיפו עליו את בית העלמין החדש שהשתרע על שטח רחב יותר. בשנים גשומות עקר הסחף את המצבות שבדרכו בצלע ההר, ולא אחת קרה שגם הקברים ניזוקו בצורה קשה. הגישה אליו היתה קשה בגלל רחוקו מן הישוב, אולם בשנת תרצ״ט נבנה גשר נוסף (של עץ) על הנהר וכך קוצרה הדרך למקום הקדוש לפחות ב־80% (הגשר נבנה מ„דמי קרקע״ ששלם ר׳ שלמה מושקוביץ לאחר פטירתו של חותנו ר׳ מנחם פאלק). אופיו של הכפר הזה (הדל ברובו מבחינת אמצעים כספיים והמשופע בעצים מכל הסוגים — ביידע לעבד את העץ בצורות שונות) הוטבע גם על בית העלמין. בשנות המצוקה שפקדו את הכפר נתרבו בו המצבות של עץ שחוטבו בידי ה„אמנים״ המקומיים. רוב המצבות היו של אבן וכן של שיש.

פעולותיה של החברה ושל מנהלה ר׳ יעקב פאלאק התבטאו בשטחים הבאים: א) קביעת מקום הקבורה של הנפטרים — הדבר נקבע בראש ובראשונה לפי מדותיו התרומיות בתורה וביראת שמים, וכן לפי הקרבה המשפחתית אל הנפטרים שלידם היו צריכים להקבר.

ב) מפוי בית הקברות. היהודים הללו מעולם לא למדו את המקצוע הזה ובכ״ז זכורה לנו המפה המדויקת והמפורטת של בית הקברות מימיו הראשונים ועד לימי השואה. ג) נהול קופת גמ״ח וסעד מן ההכנסות של החברה, וכן ד) ארגון מסיבה שנתית ביום אחרון של פסח, שהיא היתה אחת המסיבות המרשימות ואחד המאורעות החשובים בחיי היישוב.

בית הקברות מכוסה שלג
דאס בית הקברות בעשנייעט

החברים הרשומים של החברה נהנו מזכויות יתר גם בחייהם וגם במותם. שתי דרכים היו פתוחות לציבור להיות חבר בחברה קדישא:

א) כאשר בן החבר הגיע למצוות יכול היה האב לרשום אותו בצורה פורמלית ולאחר נשואיו הוא הפך באופן אוטומטי לחבר.

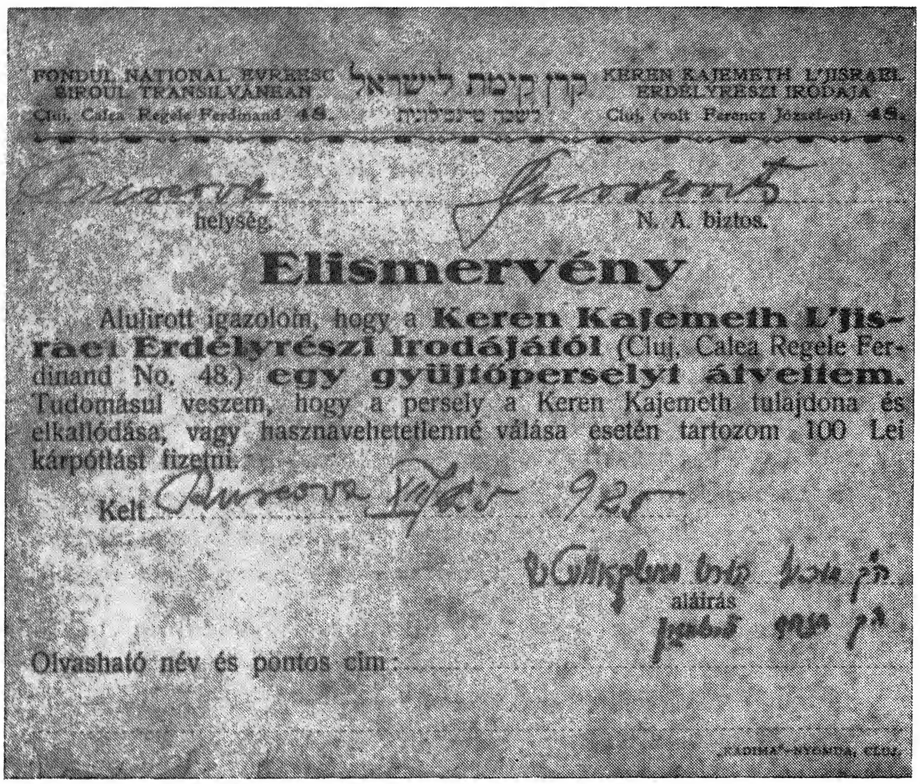
ב) לאחר שרות של כמה שנים בחברה מאלאטשעס שעליה ידובר להלן.

6. **חברה מאלאטשעס:** ביישובים הקטנים שבהם לא היו קברנים מקצועיים היו נאלצים להקים חברת־בת ליד ה„חברה קדישא״, שנקראה בשם חברה מאלאטשעס. (שרש המלה לא ברור). חברי הגוף הזה התחייבו לשרת כקברנים משך 10 עד 15 שנים. השרות נקבע לפי התור (בכל מקרה ומקרה) וכן היו חייבים ללון אצל החולים, כאשר המשפחה כרעה תחת העומס במקרה של מחלה ממושכת. (ובהעדר בתי חולים כפי שדובר על כך בקשר לחברות עזרת נשים ובקור חולים) על פי רוב קבלו על עצמם את ההתחייבות הזאת אנשים, שלא נתקבלו לחברה קדישא באופן אוטומטי, בתור בניהם של חברים, ואשר יכלו להתקבל אליה רק לאחר שרות של 10 — 15 שנים בחברת־בת זו. אבל זכורים לנו גם מקרים של התנדבות מבין בניהם של חברי ה„חברה קדישא״ — שעשו זאת — לשם שמים ממש.

ח. פעילות ציונית.

הדיה של הצהרת בלפור וייסוד הלשכה בטרנסילבניה של ה„קרן הקיימת לישראל״ (קק״ל) הגיעו — לא באיחור רב — בהתחלת שנות העשרים, עד לרוסקובה. הפעילים המושבעים של הענין הציוני היו: בן־ציון כ״ץ, שמואל מושקוביץ, יצחק שלומוביץ ועוד. הפעילות, בראשיתה לא היתה „מפלגתית״ והיא הסתכמה במכירת ה„שקל״, בחלוקת הקופסאות הכחולות של ה„קק״ל״, ואיסוף כספים. מענין שגם במסגרת בלתי מפלגתית זו חשבו על ארגון הנוער. נוסדה חברה בשם „צעירי ציון״ שפעיליה היו צבי מושקוביץ, מנחם פישמן, זיינוויל ווערצבערגער ואחרים. החברה קבלה גם כן קופסא כחולה, והאחראים חתמו על התחייבות בהונגרית, כדת וכדין, (צילומה

נראית בספרנו)· גם דגל ניתן לחברה, מעשי ידיו של ר׳ אלי׳ ווערצעברגער ז״ל· וזה לשון הפסוק שהיה כתוב עליו: „מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו״·

FONDUL NATIONAL EVREESC ŞIFOUL TRANSILVANEAN Cluj, Calea Regele Ferdinand 48.

קרן קימת לישראל

KEREN KAJEMETH L'JISRAEL ERDÉLYRÉSZI IRODÁJA Cluj, (volt Ferencz József-ut) 48.

helység. N. A. biztos.

Elismervény

Alulirott igazolom, hogy a **Keren Kajemeth L'Jisrael Erdélyrészi Irodájától** (Cluj, Calea Regele Ferdinand No. 48.) **egy gyüjtöperselyt átvettem.** Tudomásul veszem, hogy a persely a Keren Kajemeth tulajdona és elkallódása, vagy hasznavehetetlenné válása esetén tartozom 100 Lei kárpótlást fizetni.

Kelt 925

aláirás

Olvasható név és pontos cim:

„Fadima"-Nyomda, Cluj.

„ראשי״ החברה „צעירי ציון״ אשרו בחתימתם קבלת קופסת קק״ל

פעם היה מדובר שאישיות ציונית דגולה (התלחשו שזה חיים וויצמן או נחום סוקולוב) צריכה לעבור מפוליען דרך רוסקובה וחברי צעירי ציון נלקחו לקבל את פניו במקום הצטלבות פסי הרכבת ה„קטנה״ והכביש של ה„אויברשטן עק״, ודגלם בידם· ב„אוי קלט״

דאז הופיעה אחר כך כתבה, לאמור: המורה (קרי: שמואל מושקוביץ) ותלמידיו חיכו למנהיג הציוני ושרו שירים עבריים (קרי: „שם במקום ארזים" או „שאו ציונה נס ודגל").

ברור שגם „מאבק" ציוני לא היה חסר. אנשי „אגודת ישראל" באו לארגן גם הם את מפלגתם בכפר וההתכתשות לא בוששה לבוא, עם כל הסממנים הנלוים להתכתשות מעין זו, כגון סגירת דלתי בית הכנסת בפני הנואמים הציוניים, פתיחתם בכוח, דרשות נגד הציוניים וכו׳ וכו׳. פעם אף חלה שמואל מושקוביץ ז״ל בדלקת ריאות ואמו ז״ל שלחה להפציר במרא דאתרא שלא יכעס עליו בגלל פעילותו הציונית, ויתפלל לשלומו. את תשובתו של הרב שמע כותב השורות האלה, מאוחר יותר מפי בנו ר׳ אהרן הי״ד. היא ניתנה על פי הפסוק „יתמו חטאים מן הארץ", „חוטאים" אין כתוב כאן אלא „חטאים", מכאן שאין התורה כועסת על מי שחוטא בשוגג.

בשלב ראשון זה של הפעילות לא בא הדבר לידי הגשמת הרעיון הציוני — עליה לארץ, בשל ההתנגדות החזקה של בית ההורים. בביתינו שמעתי פעם את נימוקי אמי ז״ל בהתנגדותה לעליתו של אחי, אחרי התפרצותם של הסטודנטים הקוזיסטים בקלוזנבורג, במלים אלה: אם אנו נעלה, הרי הגויים יתיישבו בביתנו, והיתכן כדבר הזה?! מי יגלה עפר מעיניהם!

מאוחר יותר נוסד סניף של „צעירי מזרחי" ברוסקובה, שירש את מקומה של „חברת תפארת בחורים" הבלתי מזדהית, וגם „הכשרה" נוסדה — כל זה בימי „הדור השני לפעילות הציונית: חיים פישמן, יידל ווערצבערגער, וייבדלו לחיים דוד שכטר, וישראל אינגבער (בן בער לייב), מאיר אינגבער ואחרים. כמובן שמיד פרץ גם הריב הראשון בקשר לצרטיפיקט הראשון (וגם האחרון) שההכשרה הזאת קיבלה. גם ארגון „בני עקיבא" קם במהרה במקום „צעירי ציון" ששבק חיים לכל חי. החניכים הראשונים של „בני עקיבא" היו משה מאלעק, נחמן שאכטער, מנחם מארקוס ואחרים.

הפעילות הציונית חדלה בהדרגה אחרי שהחלוצים עלו ארצה וההכשרה התרוקנה, וגם יתר הבחורים נפוצו לכל עברי השמים

הפוליטיים של אירופה התקדרו וכוסו עננים כבדים וכל בחור וטוב חשב רק על הדרך איך לעזוב את הכפר ולהגיע למקום מבטחים.

*

שינויים בהנהגת הקהלה.

התמוטטות האימפריה האוסטרו־הונגרית ומתן זכות הגדרה עצמית למיעוטים באירופה המזרחית מצד אחד, ושובם של שבויי המלחמה היהודיים מרוסיה הקומוניסטית אחרי מלחמת העולם הראשונה מצד שני — גרמו לשינוי מרחיק לכת בחיי הקהילה היהודית ברוסקובה ובהנהגתה, משנות העשרים ומעלה. ההנהגה הפטריאכלית נאלצה למסור את מקומה להנהלה שנבחרה באורח דמוקרטי וכך נבחר ר׳ אליעזר פריד לראש הקהל. מאוחר יותר עמדו שני „נשיאים" בראש הקהילה, האחד היה פרעזיש (כלומר פרעזידענט, נשיא) בעמדה זו שימש ר׳ שלמה מושקוביץ שנים רבות והשני היה ראש הקהל ר׳ אליעזר פריד. לידם שימשו הגזבר, רואה חשבון וטובי העיר, שמספרם היה כ־14, אבל המספר השתנה בהתאם לצרכים הקואליציוניים של הרכבת רשימת המועמדים. אחד הגושים המגובשים בחיים הפוליטיים של הקהילה היה זה של חברי „פועלי צדק", ארגון רוחני יותר מאשר פוליטי־מקצועי, שחבריו היו בדרך כלל בעלי מלאכה זעירים. מטרת ההתאגדות היתה: יסוד בית תפלה ארעי, שהתקיים שנים ספורות בלבד בביתו של ר׳ אלי׳ פריד (אחד מבין המנהיגים הבולטים של החברה נוסף על ר׳ יעקב שמעון פולק) וכן העלאתם לשלטון של מנהיגי הארגון ה„פועלי". בשנות ה־30 הצליחו מנהיגי הארגון להחליף את ההנהגה שבראשותו של ר׳ שלמה מושקוביץ ור׳ אליעזר פריד (כנראה בגלל ערעור מצבם הכלכלי של אלה בעטיו של המשבר הכלכלי העולמי משנת 1930) וכראש הקהל נבחר ר׳ יעקב שמעון פולק. לנשיא נבחר ר׳ אליעזר מאליק. אבל השלטון בקהילה שוב לא היה יציב. בזמן מסויים היו אפילו

שתי הנהגות „מתחרות״ בעת ובעונה אחת, זו שבראשותו של ר׳ יו״ט פישמן החי כעת בוינה וזו שבראשותו של ר׳ שמואל מושקוביץ הי״ד למרות שבחיים הפרטיים היו ידידים וגם קרובי משפחה.

התעצמותו של הזרם האנטישמי במזרח אירופה ואח״כ בגרמניה הביא לידי החלשתו ההדרגתי של ארגון הקהילה גם ברוסקובה. ראשי הקהילה שוב לא יכלו להתמסר במידה מספקת לפיתוח חיי הקהילה, שבסיסיה נתערערו והלכו למראה עיניהם. נוסף לכך התחילו להתארגן גלים של הגירה, שכל אחד מהם השאיר אחריו חלל ריק והרגשה של הימצאות באניה בלב הים הסוער.

זכורים לנו השמות הבאים של עסקנים וטובי הקהל. ר׳ יחזקאל בר כ״ץ, גזבר הקהלה, ששמש גם כ„בנקאי״ שלה, ר׳ יהודה אפל ור׳ בנימין קאסירער ר״ח, לאחר מכן שימש ר׳ אנטשל פישמן כגזבר הקהלה ור׳ מרדכי שכטר ור׳ אברהם הרש ריזל ר״ח, ואחד מטובי הקהל: ר׳ מרדכי ליב רוזנברג.

*

למעשה לא פסקה ההגירה לארצות הברית מהתחלת המאה הנוכחית ועד לשנות ה־30. מקובל היה לומר בפי זקני היישוב שכמספר הנפשות היהודיות ברוסקובה, מספר הנפשות היהודיות שהיגרו לארה״ב. קשה לקבוע אם אכן החשבון הזה הוא מדוייק, אבל אין ספק שחלק גדול מאד של יהודי רוסקובה, איחל לעצמו שר״ח יחול כמה פעמים בחודש, כי כל ר״ח הגיעה ההמחאה הנכספת מבני המשפחה מארה״ב, והיא היתה מקור הפרנסה היחיד שלהם. ויש להוסיף: פרנסה בכבוד. אלה שהתפרנסו מתמיכת קרוביהם חיו חיי רווחה יותר מן „העשירים״ ביישוב.

עצם הדבר הזה היה בו כדי לעודד עזיבה מתמדת של הדור הצעיר. אחדים לא הרחיקו לנדוד אלא עד לבוקובינה הסמוכה ושם עסקו בהוראה או בחייטות וכדומה; אחדים הרהיבו עוז בנפשם והתרחקו עד למחוזות המרוחקים של רומניה הישנה ועד לבוקרשט

הגיעו. אבל אלו ואלו לא היו למעשה מהגרים ושמרו על קשרם עם צור מחצבתם, גם חזרו הביתה בכל חג ומועד והכניסו גוון חדש מן העולם „הרחב״ אל הישוב צר התחום והאופק.

לעומת אלו יש לציין שני גלי הגירה חשובים שהם זעזעו את אשיות היישוב עד היסוד. האחד: ההגירה לארגנטינה והשני העליה לא״י, שניהם בראשית שנות ה־30. בשניהם עזבו את היישוב משפחות שלמות, שחיסלו את כל רכושם ומכרו את שדותיהם ואת בתיהם (בחלקם) ללא יהודים. מי שראה את היישוב בחורבנו ואת הרוסנקים שתפשו את בתיהם של היהודים אחר השואה, לא יכול להשתחרר מן ההרגשה שחדירתה של האוכלוסיה הלא יהודית לתוך הכפר היהודי בעקבות ההגירות הללו, היתה אחת ממבשרי השואה ומסממניה המדאיגים.

משה מלכיאל

העליות לארץ ישראל

את הספור הראשון על עליה לארץ ישראל שמעתי מפי סבתי „הגדולה" פסל ז"ל, שעלתה לארץ לפני מלחמת העולם הראשונה, כדי לחיות ולהקבר באדמת הקודש בירושלים. הרעב ששרר בירושלים במלחמת העולם הראשונה החזיר אותה לכפרנו, חייתה עוד כ־20 שנה לאחר מכן, וזכתה למות ולהקבר בבית הקברות כשהיא מלווה על ידי ילדיה, נכדיה ונניה, כששקית מאדמת א"י למראשותיה, אותה שקית מופלאה שהיתה מוכנה בשעת חסד להראותה לנו ולפעמים גם הרשתה למשש אותה...

במשך השנים שמענו מפיה ספורים מופלאים על עלייתה, חייה בירושלים יחסים עם שכנים, יהודים, מוסלמים ונוצרים וירידתה מירושלים. כשאחד מהנכדים או הנינים עלה ארצה ובא להפרד מהסבתא, היא כבת־סמכא נתנה עצות, הדרכה וגם ספרה על „אוצר" שהחביאה בחצר ביתה בירושלים, וצוותה על הנכד לגשת לשם... (וכאן בא התאור של הסמטא, הבית והפינה בחצר, שהאוצר האגדי חבוי שם) ולהוציא הכל. הכרוניקה לא מספרת אם אמנם אחד מהנכדים מצא את האוצר...

כעבור הרבה שנים כשזכינו וירושלים השלמה שוחררה על ידי צה"ל ושוטטתי עם אשתי וילדי בירושלים העתיקה, ספרתי להם על האוצר האגדי של הסבתא החבוי אי שם בחצרות ירושלים העתיקה, והרגשנו שאכן חוט של חסד סמוי קושר אותנו עם סמטאות עתיקות אלו, ואמנם ספר נספר לילדינו הבאים אחרינו על האוצר של סבתא הנמצא בירושלים העתיקה, ושעליהם לעלות לירושלים בכל עת מצויה כדי לחפשו...

זכרון נוסף על עליה לארץ ישראל; והפעם זכרון יותר קשור עם הופעתו של שליח ההסתדרות הציונית, הפעם כבר אדם מודרני „מגולח״ שכנס את הקהל בבית־הכנסת, עלה על הבמה „באלעמער״ ודבר על אפשרות של עליית אכרים לארץ ישראל, זרז, תבע, בקש שהיהודים ירשמו, וינצלו את ההזדמנות לעלות.

זכורני שכאשר התברר שה„דרשן״ לא ביקר אצל ה„מרא דאתרא״ ולא קבל רשות לעלות לבאלעמער, פרצה מהומה, ולא נתנו לו לגמור את „דרשות״, אבל לענין היה המשך, ואכן כמה משפחות נרשמו ועלו לארץ ישראל חלקם על כל בני המשפחה, חלקם עם חלק מבני המשפחה, אלה שנשארו עברו את חבלי הקליטה, השתרשו והכו שרשים במושבות ארץ ישראל, הקימו בתים ומשפחות והיום, הם בניהם ובני בניהם הנם אכרים אמידים ומכובדים במקומות מושבם.

כמובן שהיו גם מקרים של עולים אלו, אשר השאירו חלק ממשפחתם בכפר, וכעבור כמה שנים חזרו, והחזירו אתם גם חלק מילדיהם לכפר. זכור לי המקרה של משפחת יוסף הכט שכננו, שחזר יחד עם בנו אברהם לכפר. כמה מוקסמים היינו לשמוע את חברנו מדבר עברית, מספר על חייו המופלאים בארץ ישראל, בבית ספר עברי, ואכן אחרי שהייה של כמה שנים בארץ ישראל היה הנער לאחר, חפשי, גאה, ולא היה „שגץ״ שיעיז להתגרות בו, כי גם הם הרגישו שיהודי אחר ושונה עומד לפניהם. לדאבון הלב השיגה גם אותו יד הגורל האכזרית, הגיע לאושוויץ ומשם למחנה עבודה דרנהוי, שם פגשתיו, כששנינו היינו שבורים ורצוצים. כמה כאב הלב לראות את הילד הישראלי היפה, שבוי במחנה השמדה נאצי. אבל דומני שנצל מהתופת ונמצא כעת עם אחיו הקטנים יותר בלונדון רבתי. במשך השנים היה קלוח דק של עולים לארץ ישראל, בעיקר היו אלו חלוצים מהכשרות „המזרחי״, בית״ר ואגודת ישראל, שקבלו סרטיפקטים ועלו לארץ ישראל.

נסיון דרמתי לעליה בלתי ליגלית לארץ נעשה ע״י כמה בחורים שהתקשרו עם תנועת בית״ר, אשר ארגנה אניה שתנסה לפרוץ את המצור הבריטי ולעבור את המכסות של העליה.

בחורים אלו שילמו במיטב כספם עבור מקום באניה, — ופה יש לציין שההורים תמכו תמיכה מלאה בנסיון זה — נסעו לקונסטנצה שהו בה שבועות רבים עד שסוף סוף הפליגה האניה· כמה שבועות לא היה ידוע כלום על גורלם ועל מידת הצלחתם לפרוץ את ההסגר, עד שיום בהיר הגיעו הבחורים אבלים וחפויי ראש הביתה ובפיהם ספורים מחרידים על טלטולים בלב ים, סכנות, התגלותם על ידי הבריטים וגרושם בחזרה· בודדים ביניהם נשארו בחיים אחרי השואה, רובם הושמדו על ידי הצורר וגופותיהם פזורים ברחבי רוסיה ופולניה· יהיה זכרם ברוך·

כמובן שכל העליות האלו הצילו רק חלק זעיר וקטן מאחינו בני רוסקובה· וכשצעדי השואה הגדולה הדהדו באזנינו, כבר היה מאוחר מדי, מצאנו את עצמנו כלואים וסגורים בתוך הפחד והיאוש הגדול, וכפרי בשל נפלנו שדודים בידי הצוררים, קודם בודדים במחנות העבודה של הצבא ההונגרי, ולאחר מכן בהשמדה הטוטלית במחנות ההשמדה הנאציים·

לאחר השחרור התחילו השרידים להתקבץ ברוסקובה לא על מנת להמשיך את החיים שנפסקו, אלא בכדי לערוך מין מפקד של רפאים ולהווכח שאכן הכל נשרף ואיננו, ורובנו ככולנו יצאנו לדרך במטרה להגיע לארץ ישראל·

שוב נפגשנו בגרמניה, באיטליה, במחנות הבריטיים בקפריסין אבל כבר היתה רוח אחרת בעצמות יבשות אלו, שוב קרמו עור וגידים ונהיו לעם·

בני כפרינו השתרשו בארץ ישראל, לחמו את מלחמות העם, בנו בתים, הקימו משפחות, פרו ורבו ומלאו את הארץ, במקום האבות והסבים שהושמדו, קמו בנים ונכדים שנשבעו ששוב דבר כזה לא יקרה, וכשאנו נפגשים בימי־זכרון ורואים את העם הרב הממלא את מקום הכנוס, יתרחב הלב משמחה וגאוה, שהנה האוייבים לא יכלו לנו, ואנו ממשיכים להתקיים, לייצור, וקוראים לכל בני הכפר הפזורים ברחבי העולם לעלות, ולהשתקע בארץ ולבנות כאן את עתידם ואת עתיד ילדיהם·

נחמן פוגל

סוף שלטון הרומנים, כניסת ההונגרים למרמרוש

את הסכנה האנטישמית המוחשית התחילו להרגיש בכפר עוד בשנת 1939. עם מסירת מחוז בסרביה, מרומניה לרוסיה, החלו הרומנים להאשים את היהודים בשמחה לאידם. לכן איימו על היהודים שבמקרה ויהיה צורך למסור שטחים נוספים לא יעזבו את האיזור מבלי לנקום את נקמתם קודם ביהודים. אכן כשהתחילו לחפור תעלות ולהקים קווי הגנה בגבולות הכפר ליד אחוזתו של שכוביץ ז׳יגה כל משפחה יהודית נאלצה לשלוח אדם לעבודה זאת. העבודה נעשתה תחת פקוח צבאי ואנטישמי מובהק. מוקשו הגשרים והעמדו תחת משמר צבאי, דבר שנתן ביד השונאים אפשרות לעלילה על היהודים כבמקרה הבא:

ביום ששי אחד, בשעות הצהרים, כשהעבודה בחפירת התעלה התקדמה במלוא הקצב, קבלנו לפתע פקודה שכל העובדים בתעלה ישכבו עם הפנים צמודים לאדמה, מי שיזיז או ירים ראש, יירה. הפקודה בוצעה בפחד איום, הזנדרמים עמדו עם נשקם הכן במצב יירי, לפתע שמענו צעקות וחבטות של זקיפים שהביאו 3 יהודים אל מפקדם באזור התעלה, בעילה שהיהודים האלה נתפסו ברגע שרצו לפוצץ את הגשר על זקיפיו. המפקד הורה לפקודיו להכניס את שלושת היהודים למרתף שבבנין החוילה של שכוביץ, ולגמול ליהודים על מעשיהם. לא עבר זמן רב ושמענו צעקות איומות מכוון המרתף, הזנדרמים היו מתחלפים במלאכת „הקודש״ של הרבצה ליהודים וכל פעם היו מגיעים לתעלה זנדרמים להחלפה, כדי שגם אלה יקיימו את „המצוה״. הם נשפו ונשמו בכבדות מעבודה הקשה, שבמתן מכות ליהודים. אחרי כשעה חודשה העבודה ונמשכה עד

שעות הלילה המאוחרות· כשנשלחנו לביתנו נאמר לנו להעמיס את גוויותיהם של השלושה על העגלה ולהביאם לתוך הכפר· השלשה היו: זלמן לייב פישר, בנו הירש דוד ומנדל אדלר· המפקד חשב אותם למתים אבל הם ניצלו בנס הודות לעובדה שאחד הסמלים מהזנדרמים הצבאיים הכיר את משפחת אדלר ומנדל הבטיח לו שוחד רב· הוא הסכים להפסיק את המכות בתנאי שיעמידו פנים של מתים· כמובן שהם התעוררו רק כשהעגלה הגיעה לתוך הכפר ממש·

מקרה דומה: אחרי מסירת בסרביה לרוסיה שוחררו כל היהודים משירות הצבאי ונשלחו לבתיהם כמעט ערומים· בדרכם הביתה נזרקו מהרכבת בשעת הנסיעה דרך החלונות· היו גם שהעדיפו ללכת מאות קילומטרים ברגל מאשר להסתכן ברכבת·

החלפת הרומנים ע״י ההונגרים·

בשנת 1940, לפי הסכם וינה, התחייבה רומניה לפנות את שטח צפון טרנסילבניה, כולל מרמרוש, ולמסרו להונגריה· בכפר ובסביבתו, בהרי הקרפטים חנה באותה עת צבא רב וזה החל לפנות את עמדותיו בהר 3 ימים לפני החלפת השלטון· מאחר והצבא התמרמר על ההסכם ומתוך פחד שיקיימו את האיום כלפי היהודים נמסר מפה לאוזן, שלמען הבטחון כדאי להמצא מחוץ לבתים, בשדות, בעיקר בלילות, עד להחלפת השלטון· למזלנו, למרות הפחד בוצעה החלפת השלטון בסדר מופתי, ובלי אלימות· עם כניסת הצבא ההונגרי הורגשה הקלה במצב היהודים לפחות לזמן מה·

התחלת השלטון ההונגרי·

ימים מעטים אחרי פרוץ המלחמה בין גרמניה ורוסיה ביוני 1941 הצטרפה הונגריה למלחמה נגד רוסיה· אחד הדברים הדחופים ביותר היה גיוס היהודים מגיל 20 — 42 ושילוחם לעבודת כפיה

באוקרינה וברוסיה. נוסף לסבל המגוייסים שנשלחו וכמעט כולם לא נשארו בחיים, הורגש חוסר אונים בין היהודים בכפר בגלל היהודים שעזבו ועם הארץ, הרוסניאקים, החלו לעשות צרות ליהודים מבלי לבא על עונשם. כגון: תפיסת אדמות וכו׳ וזאת בחסות החוק על אפוטרופסות, (Gondnokság) כאילו לא מבינים היהודים לנהל משק חקלאי ויש למנות להם אפוטרופוס. האפוטרופסים האלה היו, בדרך כלל, מבין שונאי ישראל הכי מובהקים. לדוגמה: מינו אפוטרופוס על משקו של שלמה מושקוביץ ומשפחות פריד משפחות פולק וכו׳ למרות שהמשקים האלו הצטיינו ביעילות למופת לפני מינוי האפוטרופוסים; כן היו מקרים שהנשים היהודיות הגנו על רכושן בכח הזרוע ממש, כי הגברים היו מגוייסים. ראיתי בעיני איך עמדו על המשמר בנות אלטר רוזנברג, לחמו בכח וניצחו את יריביהן הרוסניאקים, שהכניסו עדרם לרעות בשדותיהן. כן קשה לתאר את מצבן הכלכלי של עשרות משפחות שהמפרנסים שלהם גוייסו והמשפחות לא קבלו מהממשלה שום תמיכה. לדכוי היהודים ניצלו גם את חוק האזרחות כדלהלן. כל יהודי נדרש להשיג תוך 3 ימים תעודת אזרחות, אחרת יגורש לגליציה שבפולין. גרוש כזה פרושו מוות בטוח. בהנתן הפקודה התחילו היהודים להתרוצץ ממשרד למשרד, מכפר לעיר ומעיר לכפר כדי להשיג תעודת־לידה, נשואין, תשלומי מסים, לברר את זכויותיהם לאזרחות. השבר היה גדול, כי אפילו היה ניתן לקבל תעודות כאלו, במשרד הממשלה היה דרוש זמן רב, כמה חודשים, עד להשגת תעודת אזרחות ולא 3 ימים ובפרט כשהמשרדים קבלו הוראה לא לספק תעודות ליהודים. בדרך זו גורשו מקודם אלפי יהודים מהכפרים שבאזור מרמרוש של צ׳כיה לשעבר, והושמדו ע״י הפולנים בגליציה תיכף עם העברתם את הגבול. בנס לא הוגלו היהודים תושבי מרמרוש הרומנית כנראה בגלל „הסכם וינה״ בו התחייבו ההונגרים לראות בכל אזרח רומני לשעבר כאזרח הונגרי.

הגרוש.

למרות הצרות והחוקים האנטישמיים למיניהם המשיכו שרידי יהודי הכפר לחיות לעבוד ולהתקיים. כל אחד לפי אפשרותו בתקוה, שיבוא יום והמלחמה תגמר, הצורר יושמד, הבעלים האבות והבנים יחזרו בשלום מאוקרינה אל חיק משפחותיהם. האסון הגדול התחיל בשנת 1944 בשבוע שלפני פורים. בהונגריה הוחלפה הממשלה המתונה ובמקומה באה ממשלה אנטישמית מובהקת אשר מסרה את יהדות הונגריה לידי הגרמנים לעשות בהם כרצונם. ואלו התחילו תיכף להתארגן לבצוע התוכנית הגרמנית „הפתרון הסופי". יהדות מרמרוש נקראה בפי הגרמנים וההונגרים „יהודים חיוביים" בהיותם דתיים ושלמים ומשפחות מרובות ילדים, לכן נבחרו הם ראשונה במעלה ל„פתרון הסופי". עוד בחג הפורים בבוקר, במקום הכנת אוזני המן ואפיית עוגות למשלוח מנות, נאלצו להכין טלאי מגן דוד צהוב לבני המשפחה בלעדיהם היה אסור לצאת מהבית. הנסיעה ברכבת או בשרות צבורי אחר נאסרה לחלוטין, ראשי הקהילה הובלו למשרד הכפר, שם נאמר להם, שהם אחראים באופן אישי למעשיהם ולמחדליהם של יהודי הכפר. כן נדרשו להכין תוך יומיים מפקד אוכלוסין מפורט ב־12 עותקים עבור הגרמנים ועוזריהם הנאמנים (Csendörség). המפקד נערך מבית לבית ע"י כמה חוליות פוקדים יהודים ובלילות הודפסו רשימות במכונות כתיבה של בן ציון כץ ושמואל מושקוביץ, אך למרות שהמבצע בוצע בדייקנות עד לשעה היעודה, נעצרו בכל זאת למחרת היום: בן ציון כץ ושמואל מושקוביץ והובלו למקום לא ידוע, משם לא חזרו יותר. פחד ויאוש התחיל לכרסם בלב כולם. טבעת החנק התחילה מתהדקת על הצוואר, יהודים נלקחו לחקירות משום שהיו להם קרובים בארצות חוץ. אמנם חלה הפוגת מה בינתיים, עקב הלחץ של הצבא האדום שהתקדם עד להרי הסביבה (פולין־ריסקיווע). יום־יום נשמעו היריות מהחזית והצבא ההונגרי התחיל לסגת מהרי הקרפטים וגם אזרחים הונגרים ארזו את חפציהם והיו מוכנים לברוח להונגריה התיכונה, ובלב יהודי הכפר פעמה התקוה שעוד מעט יבוא הגואל.

למרבה האסון החליטו הרוסים, כנראה, לא להסתכן במעבר הרי הקרפטים והחזירו אחורנית את חיל החלוץ שלהם לסביבת קולומעא שבגליציא לשם התארגנות.

הפוגת הלחץ של הרוסים נוצלה ע״י הגרמנים והתחילו להתבסס בהרי הקרפטים ובליל חג הפסח חדרו לכפר אלפי חיילים גרמנים עם סוסים ופרדות שסחבו אחריהם תותחים כבדים ונשק רב. לא נשאר בית יהודי בו לא התאכסנו גרמנים. להפתעת כולנו לא היה אף מקרה אחד של התעללות או אלימות נגד היהודים מצד הגרמנים. כנראה, סבאו כבר די דם יהודי, או שרצו לרכוש אימון היהודים לבל יגלו התנגדות או התקוממות ממש בשטח החזית. בכל אופן הצליח הטכסיס, ובגלל התנהגותם הג׳נטלמנית לא היה אף מקרה אחד של בריחה או הסתתרות בין יהודי הכפר, כאשר לפתע נתקבלה בכפר פקודת הגירוש ביום חג אחרון של פסח, תוך הסבר שהחזית קרובה ובכדי למנוע פעולות ריגול מצד היהודים הכרחי הדבר לרכז יהודי האזור לעיירה הקרובה ו י ש א, המרוחקת מרוסקובה כ־20 ק״מ. בד בבד עם פקודת הגירוש נקראו ילידי 1924 — 1925 (שטרם גויסו לעבודת כפיה) להופיע אצל ה־Csendörség ונצטוו להיות לעזר לזקנים נשים וטף בזמן הגירוש, וכן להסביר למשפחות את הפקודה ולדעת, מה מותר לארוז ולקחת ל ו י ש א. היהודים רוכזו בבתי הכנסת שהועמדו תחת פקוח זקיפים מסביב, מצויידים במכונות יריה, והדרך מהבית עד בית הכנסת, עמוסים חבילות, היתה ההליכה החופשית האחרונה של יהודי רוסקובה. הנוצרים שבכפר שמחו ברובם בגלוי, וחלקם העמידו פנים כאילו מצטערים, וזאת כדי לקבל מיהודים מכרים את החפצים, שלא ניתן להם לקחת לגיטו. רכוז יהודי רוסקובה נערך בשבת שלאחר חג הפסח כ״ה ניסן תש״ד. לא נראו עוד בחוצות הכפר בשבתות לפנות ערב שורות שורות של נערים ונערות יהודיים מטיילים עליזים להנאתם, לא נשמעו עוד הזמירות של שלש סעודות, בוקעות מבתי הכנסת ובתים פרטיים. האמהות לא הסתכלו יותר לשמים לראות 3 כוכבים כדי להגיד „גאט פון אברהם״ ולברך את השבוע הבא לטובה, הכל נמחק כבמחי יד, כל העגלות שבכפר רתומות לסוסים ושוורים רוכזו בשבת לפנות ערב ע״י בתי הכנסת והיהודים נצטוו

להעמיס את מטלטליהם בחפזון על העגלות ועם צאת השבת, כבר לא היה אף יהודי אחד בתחומי רוסקובה. הם היו כבר בדרך לגיטו וישו. הבתים והמשקים הזעירים והמטופחים לכל אורך הכפר שכמעט כולם היו מיושבים ע״י היהודים, נעזבו; כל הבתים שבהם גרו כמה דורות של המשפחה, כל בית ובית, וההיסטוריה שלו בפני עצמה, בכמה עמל וקושי נבנו הבתים האלו בזמן שלבעליהם היתה הפרנסה בצמצום — בין רגע נשארו כל הבתים האלו עזובים ועצובים בחושך ולא נדלקו בהם עוד נרות הבדלה.

בגיטו וישא.

בדרך לגיטו וישא, כעבור השיירה בכפרים: אונטר־וישא, מיטל־וישא, שבתיהם כבר היו מרוקנים ועזובים שדודים ע״י הנוצרים ופרוצים לרוחות, כמה צער ומרירות אחזו בהולכי השיירה, בראותם את בתי קרוביהם בכפרים האלו — שנהגו לבקר בהם בעתות שמחה — בעזובה כזאת ובהזכרם שגם לבתיהם הם, יעודה תמונה דומה. הדרך מרוסקובה עד לגיטו וישא ערכה 14 שעות בערך, וביום ראשון לפנות בקר נעצרה השיירה בוישא. היהודים הורידו את מטלטליהם בצדי הכביש, העגלות ובעליהן הנוצרים וכן העגלות של היהודים עם בעליהן החדשים הנוצרים עזבו בחפזון את העיירה, כאילו מחשש מפקודה חדשה להחזיר את היהודים לכפריהם. יהודי רוסקובה לקחו איש את מטלטליו על שכמו וצעדו ברגל בעצב וביגון למעונם החדש אשר בשטח הצפוני של הגיטו. אם בשבת גרו בבית אחד 50 נפשות הרי בהתווסף יהודי רוסקובה נמצא בכל חדר של 4 x 4 כ־20 נפשות בערך אנשים נשים וטף. קשה לתאר הרגשתם של הדרים בצפיפות כזאת, לעומת מה שהיו רגילים לטייל בשדות ירוקים ולשאוף אויר אביבי צח בכפרם. בעוד כמה ימים, כשטרם השלימו עם המצב החדש ניתנה פקודה שכל יהודי יגלח זקנו ופאותיו, כי למחרת יהיה מסדר ברחוב הגיטו ע״י המפקדים הגרמנים. מי שלא ימלא אחרי הפקודה צפוי לגרוש, משם לא יחזור לעולם. בכמה בכי

ודמעות היה מלווה בצוע הפקודה ע״י היהודים, שמעולם לא התגלחו, עד כמה השתנו מראיהם בעיני משפחותיהם ומכיריהם. גזירה גוררת גזירה, אם בהתחלה עוד ניתן היה להתהלך חופשי בשטח הגיטו, הרי לאחר שבוע ימים הוכרז על אסור מוחלט להמצא מחוץ לבית ואם עוד ניתן היה לפתוח חלון, כדי להסתכל לרחובה של הגיטו, הרי בעוד כמה ימים ניתנה הוראה חמורה, לסגור את כל החלונות ולכסותם במפות שחורות וקרשים. כמובן שלא היתה כל אפשרות להתרחץ ואיש לא חלם על כך. כל זה עוד היה נסבל בזמן שהיה עוד מה לאכול. לאט־לאט התחילו לסבול חרפת רעב יותר ויותר אנשים. לדוגמה: בעד תפוח אדמה אחד אפשר היה לקבל חליפת בגדים וכדומה. במצב עגום זה לאחר 5 שבועות של חיי גיטו וכמה ימים לפני חג השבועות, ניתנה פקודה להתכונן למסע מרוחק לגיטו המרכזי אשר בהונגריה באזור הורטובג׳. נאמר כי שם יש שלטון פנימי יהודי ואינו מקום קרוב לחזית הרוסית כוישא. בצאת המשלוח הראשון של יהודי הגיטו הם הועמסו בקרונות משא של הרייך הגרמני, וזאת ראו כמה מסדרני הגיטו. בלב כולם התחיל לכרסם אי האימון והספק בנכונות הסיפור על גיטו מרכזי, כביכול, אבל אין מושיע. הגיטו היה סגור הרמטית מטעם המשטרה הצבאית ההונגרית, אשר מילאה את תפקידיה ברצון ובדייקנות להפליא, כך שגם במקרה שכמה צעירים קבלנו צוי קריאה דחופים להתגייס לעבודה צבאית אשר מחוץ לגיטו, לא ניתן לנו לצאת בהתאם לסיסמת הגיסטפו הגרמני, שחבל על כל יהודי שימלט את נפשו מצפורניהם. תוך 3 ימים התרוקן הגיטו מיהודיו, וגם העיר וישא נשארה נקיה מהיהודים. הדרך מהגיטו עד לקרונות הרכבת היתה מלווה מכות ועינויים ובפרט בתחנת הרכבת בה נצטוו היהודים להתפשט ערום וגזלו מהם את כל החפצים בעלי ערך. האנשים עזבו את כל מטלטליהם ורצו חצי ערומים לקרונות המשא ובלבד להמלט מהמכות והענויים של הזנדרמריה ההונגרית ימח שמם.

למרות שראו והבינו את גודל האסון אשר פוקד אותם, למרות שלמעשה לא נשארה תקווה כלשהי, יש לציין שיהודי רוסקובה כמעט כולם לא חדלו להאמין בצור ישראל ובישועת ד׳ כי תבוא, מצויידים באמונה שלמה בבורא עולם מושפלים עד עפר, רעבים, שבורים

ורצוצים בגופם ובנפשם הועמסו ונסגרו באכזריות בקרונות המשא, 100 — 120 נפש, צפופים בקרון אחד, גברים ונשים, נוער וטף, בריאים וחולים אנושים, בלי התחשבות מינימאלית בצרכי אדם חי — סגורים בחוטי תיל ואחרי מסע של 3 ימים מלווים בכי תינוקות ואנקות חולים וגוססים, צמאים לטיפת מים, הצטרפו יהודי רוסקובה לגורל אחיהם בני ישראל, בנוסעם בדרכם האחרונה אל תאי הגאזים, אשר במחנה ההשמדה אושביץ, שם הושמדו ע״י הנאצים בשיטה אכזרית ללא רחמים והחזירו את נשמותיהם הטהורות לבוראם.

איך יכולת — המשחית — להשמיד בלי רחמים אלפי קדושים, אנשים נשים וטף ללא עוול בכפם.

ימחו הרשעים הנאצים מרחצי ס. ס. ושותפיהם ההונגרים אשר הובילו את קדושינו לדרכם האחרונה, ארץ אל תכסי את דמם!

אשר עתיד לדון את עושי הרשעה ולשלם להם כגמולם, יזכור את נשמותיהם של קדושינו שנחנקו ושנשרפו להעמידם לגורלם לקץ הימין.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים,

וכפר אדמתו עמו.

ד״ר י״צ מושקוביץ

מדף הספרים

שמות של הרבה יישובים בעולם מימי קדם ידועים לנו, לא על יסוד השרידים הארכיאולוגיים שלהם, אלא בראש ובראשונה על יסוד הופעתם המקרית (או לא מקרית — האם ישנה מקריות בעולם?) במקור ספרותי כלשהו.

בבואנו איפוא להקים גל־עד ליישובנו לא נצא ידי חובתינו כדבעי אם לא נקדיש שורות אחדות לספרים שהופיעו בדפוס ושיש להם קשר כלשהו ליישובנו.

א. שמות ה„פרינומעראטען״ (מנויים).

נהוג היה מימים ימימה, שמחברים שהתעתדו להוציא לאור את ספרם, ואשר התלבטו בבעיות כספיות חמורות בקשר לכך (ומי מביניהם לא התלבט בבעיה זו?) רכשו מראש מנויים על ספרם, „פרינומעראנטען״ בלע״ז. שמותיהם של אלו הופיעו במדור מיוחד בסופו של הספר תוך הבעת תודתו של המחבר.

אין בידינו לערוך רשימה מדוייקת של הספרים בהם מופיעים שמותיהם של בני יישובנו במדור כזה. מאידך מצאנו לנכון לפרסם פה רשימה אחת, שהיא אולי הראשונה מסוג זה או לפחות מבין הראשונות.

שם הספר הוא „כסא רחמים״ על מסכתות כלה, סופרים ואבות (ר״ת כסא) מאת הר״ר חיים יוסף דוד אזולאי (חיד״א) שהובא

שנית לבית הדפוס ע״י ר׳ נפתלי ב״ר יעקב שעהנפעלד (מק״ק מונקאטש) בעיר אונגוואר בשנת 1868.

ואלה שמות אנשי רוסקובה (ריסקווע) המופיעים שם:
ר׳ אברהם צבי (כנראה ריזל).
ר׳ ברוך משה (כנראה מארקוס).
הבחור יעקב בר״צ (כנראה ר׳ יעקב פאלאק ב״ר צבי).
ר׳ אברהם משה שו״ב.

ב. מחברים מרוסקובה.

גם בשטח זה אין אפשרות למצות את כל החומר, שמן הראוי היה לפרסמו. מאידך לא רצינו להימנע מלהזכיר אותם המחברים שיצירותיהם ידועות לנו.

1) ספר ארחות המשפטים, „חיבור גדול ורחב ידים אשר קבצתי כעמיר גורנה, כל דיני חו״מ מש״ס ופוסקים ושו״ת שלא הובאו בפ״ת וד״ג וגם פלפלתי בדבריהם כדרכה של תורה ויגעתי ומצאתי לברר וללבן בעזה״י לאסוקי שמעתתא ועשיתי ג״כ מפתח למצוא כל דבר חפץ מקור הלכה זו בש״ס ופוסקים וגם בסופו מפתח לכל ההלכות המובאים בספרי זה. ממני הצעיר, **אברהם שלמה כץ.** בלאאמ״ו הרב הגה״צ המפורסם מוה״ר אלי׳ כהן זצ״ל אבדק״ק ראסלאוויטץ יצ״ו והגליל אבדק״ק ריסקיווע יצ״ו והגליל (ומלפנים אבדק״ק נימיזשא יצ״ו והגליל)״.

חלק ראשון נדפס (שנית) בת״א בשנת תשכ״ה וחלק שני נדפס בברוקלין בשנת תשכ״א.

בחלק הראשון מודפסות גם כמה הערות והגהות לגוף הספר, תחת הכותרת „אמרי אהבה״ מאת מוה״ר אהרן הכהן הי״ד בנו של הרב המחבר. בסופו של הכרך הראשון נמצא „קונטרס זכרון לישראל״ קצת חידו״ת מאת הרה״ג ר׳ צבי ברגפלד זצ״ל שהיה אבד״ק נימיזשא והגליל, אביה של הרבנית רייזל ע״ה, ערוך

בידי בנה ר׳ אהרן הכהו הי״ד (וכן מאת הרבנים ר׳ אהרן גרינפעלד ז״ל ור׳ אברהם בערגפעלד ז״ל).

גם עיון שטחי בספר יוכל לתרום הרבה, אפילו למי שאינו בקי בארחות המשפטים. בין היתר אפשר לשחזר, על יסוד המקרים השונים הנדונים, את אורח חייהם של היהודים בסביבה הקרובה ובריסקיווע עצמה, וכן את מקורות הפרנסה שלהם, והנה כמה דוגמאות:

„ראובן מכר צמר מכבשים וקבעו זמן ליום המחרת לגזוז אותם. והמכירה הי׳ ע״י כסף ושלוס־צעטל (= חוזה) ות״כ (= תקיעת כף) ולמחרת מתו עשרים צאן והלוקח אינו רוצה ליקח רק מהחיים והמוכר אומר כי שלו מתו, ויקח הצמר כמו עתה, מן המתים״ (חלק א׳, דיני אונאה כלל ב׳, עמוד ל״ד, טי״ת) (דוגמא לאחת הפרנסות האופייניות בכפר).

*

„ראובן מכר לשמעון תפילין, ואמר לו שמחמת זה מוכרם, יען שקנה לו חדשים וגם צריך לו (= הוא זקוק) הוצאות לנסוע (ב)שבוע הבע״ל. ואח״כ (= ואחר כך) יצא קול שהסופר של התפילין החדשים שקנה לו נפסל ופסלו גם את התפילין שלו, ועתה רוצה ראובן לבטל המכר, כי אין לו תפילין ורוצה לנסוע. ושמעון אינו רוצה לבטל״ (חלק א׳, דיני אומדנא כלל ג׳ עמ׳ מ״ז, זיין). (דוגמא למצב הכלכלי, שלקראת נסיעה למחוז אחר, צריך לגייס את הכסף על־ידי מכירת תפילין).

*

„מעשה: ראובן ושמעון בקשו מלוי אצל הבאהן שטאציאן (= תחנת הרכבת) שהוא יקח עבורם קארט (=כרטיס) ונתנו לידו — אחד נתן לו חמש מאות לעי ואחד אלף לעי, וכאשר הממונה מהשטאציאן (= קופאי) נתן חזרה ללוי עבור אחד 300 ועבור אחד

600 ונפלו כלם לארץ ובא בליעל אחד וחטף מכל הסך 240 לעי, כיצד מחשבין ההפסד״ (חלק א׳ דיני אבידה ומציאה כלל י״א עמ׳ ק״ו, חי״ת)· (הסבר: יהודי עבדקן פוחד לגשת אל הקופה — וכספו של היהודי הוא הפקר)·

2) A Biblia Bialik Költészetében (= התנ״ך בשירת ביאליק) על פי שירי הזעם ושירי בית־המדרש·

דיסרטציה (בשפה ההונגרית) לקראת השגת תואר דוקטור לפילוסופיה באוניברסיטה הממלכתית בבודפשט· מאת יחיאל צבי מושקוביץ, נדפס בבודפשט בשנת 1943, 112 עמודים·

והרי תוכן הספר:

1· הקדמה:
א — שירת ביאליק·
ב — קורות חייו וביבליוגרפיה·
ג — הסוגים השונים של השפעת התנ״ך·

2· הפטוס הנבואי של ביאליק·

3· השפעות סגנוניות ישירות של התנ״ך:
א — השמוש במטבעות לשון תנכיו״ת, הרחבתם ושינויים·
ב — מחזות וסיפורים תנכיים כרקע ליצירות ביאליק·
ג — התלמוד והליטורגיה כמתווכים בין התנ״ך לבין ביאליק·
ד — משחקי מילים·

4· פרשנות התנ״ך בשירת ביאליק·

5· בעיה דקדוקית·

6· סיכום, הערות, ביבליוגרפיה·

✶

כאמור אין הרשימה הזאת מלאה· יתר על כן, יצירות קצרות יותר הושמטו מכאן ביודעים ומלכתחילה· כל כוונתו של המדור הזה הוא רק להאיר גם את הצד הזה של יישובינו למען ההיסטוריה·

יעקב הכט

רוסקובה, כפי שנשאר בזכרוני

הנני נמנה עם הדור שבלה רק את צעירותו ברוסקובה, כי בגיל צעיר מצאתני השואה, ולכן אנסה לתאר מאורעות וצורות חיים מהתקופה הקרובה לשואה.

צורת החיים הכללית היתה אדוקה ומסורתית, אינני זוכר שהיה מישהו שלא הופיע בבית הכנסת לתפילה בציבור בוקר וערב, רוב הגברים גדלו זקן ופיאות, ובשבתות חבשו „שטריימלך״. מי מאתנו אינו זוכר את צורת השבת בכפר, כל החנויות לאורכו של הרחוב הראשי בכפר סגורות כשהמונים נוהרים לבתי הכנסת, נשים, גברים וטף. התפילה התקיימה בשני בתי הכנסת המרכזיים ובבית מדרשו של המרא דאתרא הרב ר׳ א״ש כץ שליט״א, שאגב היה מחסידי סטמר, בנגוד לרוב התושבים שהיו מחסידי ויזניץ. בזמן התפילה התרוקנו הרחובות, „כל הכפר התפלל״, רק פה או שם אפשר היה לראות ילד שהתאחר, רץ לתפילה. בגמר התפילה התמלאו הרחובות מתפללים, עטופים בטליתותיהם, מתנהלים לאטם הביתה, קבוצות קבוצות, משפחות משפחות, לעריכת הקדוש והארוחה החגיגית של שבת. איזה חן מיוחד היה נסוך על כל כפרינו, בשבת! ה„גויים״ כמעט שלא נראו ברחובות הכפר. המסחר שבת, לא היה להם איפה לקנות ולמי למכור דבר, אפשר להגיד שגם הם התרגלו והסתגלו לשבת שלנו, והכינו את צרכיהם „מבעוד יום״. מכל בית בקעו קולות של זמירות שירה ועליצות. בגמר הארוחה החגיגית התחילו הרחובות להתמלא בני נוער, ילדים, שטיילו להנאתם לאורכו של הרחוב הראשי לבושים בגדי שבת, ערכו בקורים אצל שכנים וחברים ובילו בנעימים. בשנים האחרונות לפני השואה כבר אפשר היה לראות גם צעירות וצעירים מבני הכפר המטיילים יחד ומנהלים „רומנים״.... אכן התקדמות.

בית הספר הממשלתי היה סגור בשבת, כי כל התלמידים היו

יהודים, והיות וכולם היו בבית הכנסת לא היה עם מי לקיים שעורים. רק בשנים האחרונות התעקש ד. יוגה, המנהל הרומני של בית הספר, לפתחו גם בשבת. התנהל מאבק ולבסוף הושגה פשרה, שאמנם נופיע לבית הספר אבל בלי ילקוטים.

אנסה לתאר קצת את סדר יומו של ילד יהודי בכפרינו. החל מגיל צעיר ביותר התחיל לבקר בחדר, משעות המוקדמות של הבוקר עד השעות המאוחרות של הערב, בהפסקות לתפילה ואכילת הארוחות בבית ההורים. לא היו הפסקות בין השעורים למנוחה והתפרקות, כי חבל על בזבוז הזמן, והכל קודש ללמודים. עיקר הדגש היה על למודי קודש, קודם „עברי", אחרי כן חומש ורש"י עד לגמרא, תוספות וכו׳, כמובן שבקרו גם בבית הספר הממשלתי, שם למדו רומנית, וכל הלימודים הכללים אבל זה היה בבחינת „הכרח בל יגונה". אחרי הבר מצוה נסעו הרבה מבני הנוער ללמוד בישיבות ברחבי טרנסילבניה והונגריה. מעטים מאד המשיכו בלימודים כלליים. אבל מן הראוי להדגיש כאן את הצמאון לדעת שאפיין את מרבית הנוער, את ההתעניינות הרבה למתרחש בעולם הכללי והיהודי. ואכן מתוך שקידה ולימוד עצמי הגיע הנוער להשכלה וידיעות, שכלל וכלל אין להתביש בהם.

כזכור השתרע הכפר לאורך הנהר „רוסקובה" — ומכאן גם שם הכפר — ולמעשה היה מחולק ל־2 חלקים, החלק העליון והחלק התחתון, כשאזור הכנסיה הנוצרית מפריד בין שני החלקים. לכל חלק היה בית כנסת גדול, „חדרים" נפרדים, דבר שגרם לזרות מסויימת בין שני החלקים ולפעמים להתחרות ואפילו למעשי קונדס בין הילדים.

היחס בין האוכלוסיה הנוצרית והיהודית היה די נסבל, התפרנסו זה מזה וחיו זה בצד זה מאות בשנים, ומלבד חכוכים רגילים ומובנים יכלו החיים המשותפים להתקיים. כמובן שביום הגרוש איש מהם לא נקף אצבע לטובת שכניהם היהודיים, אבל בזה הם לא היו יוצאים מכלל האוכלוסיה הנוצרית האירופית.

כאיש החוק בשרות המדינה אשר נתקל יום יום בבעיות פליליות ורואה את הצדדים המצערים של חיינו, הרי במבט לאחור אני יכול לתאר את החיים בכפר מבחינה זו כאידיאליים ממש.

מכיון שאנו מפרסמים ספר זה לזכרון, ומתוך רצון שגם ילדינו

ונכדינו יקראו ויכירו את הווי החיים שם, אנסה לצייר כמה תמונות הווי:

צורת פרסומי המועצה:

מקובל שהעיריה או המועצה המקומית מפרסמת הודעותיה לתושבים בצורת כרוזים ומודעות המודבקים על לוח מודעות. אבל מכיון שבית דפוס לא היה קיים אצלנו, וחוששני להגיד שגם לא מכונת כתיבה, לכן פרסמו את ההודעות באמצעות „כרוז״, שעבר לאורך הרחוב ב„תוף״ ותופף למען ישמעו ויתקהלו סביבו, וכשהיה קהל די גדול הקריא את הודעתו והתקדם הלאה לאורך הרחוב, אכן קשר ישיר בין הציבור והשלטונות...

אקלים וגיאוגרפיה:

כפרינו שוכן בהרי הקרפטים, בגבול פולניה בימים ההם, והיום רוסיה הסוביטית, באזור הררי מכוסה יערות נהדרים ופלגי מים מפכים מכל העברים, עד שמתחברים לנהר זורם שלוא לא הייתי מתבייש הייתי אומר שהוא יותר גדול אפילו מ־„הירקון״, וזאת לדעת שהוא רק נהר צדדי, שמשתפך לנהר יותר גדול, המשתפך לעוד יותר גדול וכה הלאה...

אנו החיים בארצנו הנמצאת באזור דל מים, קשה לנו בכלל לתאר מחזה של נהרות עצומים, הזורמים בשצף קצף, והמשווים צורה נהדרת וססגונית לנוף ההררי. עונות השנה מתחלקות לארבע עונות ברורות בתכלית: האביב הנהדר, המלבלב והפורח, הקיץ הנוח, המלווה גשמים לעתים קרובות ביותר, הסתיו הגשום והקר, והחורף עם שלגים וכפור עז.

כפרנו הצטיין בבוסתני פירות למיניהם, גדלו תפוחים, אגסים שזיפים, דבדבנים, גידולים אלו היו חלק חשוב של מקורות ההכנסה של התושבים.

אזור הכפר היה משופע ביערות, כתוצאה מכך התפתחה תעשיית עץ כגון מנסרה וכו׳... כמובן שגם הבשול נעשה ע״י תנורים שהוסקו על ידי גזרי עץ.

בסביבות הכפר, בגבעות ובהרים מסביב גרה האוכלוסיה הנוצרית· אשר רק בחגים שלהם ירדו בהמוניהם לכפר, לכנסיה לבתי המרזח או סתם התגודדו ברחוב הראשי·

וכך התנהלו החיים עשרות ומאות בשנים, דור הולך ודור בא· יהודים מתו בשיבה טובה ואחרים נולדו והמשיכו את חייהם לפי מסורת אבותיהם בידיהם, עד שבא הרגע המר והנמהר, השואה הנוראה שפקדה את דור היהודים, הפסיקה את חיי אבותינו, אחינו ואחיותינו, הכפר שמם, עשבים שוטים גדלו מסביב לבתינו והכל נחרב· עד שבאו זרים לנחלתנו, וכששרידים מעטים חזרו לכפרם, כבר מצאו אחרים בבתי אבותיהם, וכזרים הסתובבו בכפר, כרוחות רפאים··· התהליך של עזיבת הכפר היה בלתי נמנע, רוב השרידים נמצאים עמנו כאן בארץ ישראל, חלקם באמריקה או בחלקי העולם השונים·

יונה גנוט

אוד מוצל מאש

1

משפחת גנוט ומשפחת דוד
מכובדים היו תמיד·
עסקו בצדקה, ועזרו לזולת,
גם בימי חול, וגם בשבת·

2

הגיע היום, ורחל הנאה
נשאה לצבי יעקב ברוב ענוה
בית הקימו, כשר וחמים,
וסביב שלחנם, כשתילי הזיתים,
ארבע בנות וששה בנים·

3

גדלו הבנות, גדלו הבנים,
יסדו משפחות והולידו בנים·
וכך זכו רחל ויעקב צבי
לראות בשמחה גם דור שלישי·

4

אך הנה הופיע צורר אכזר,
הוי, מה עצוב לאחינו בכפר!
את כולם למרחק הוביל,
שטה חדשה של רצח הפעיל·

5

העביד, ענה, רצח ושחט
על עם עולם הליל ירד,
ירדה על ראשינו שואה גדולה!
מי בשלום מהתופת יצא?

6

לביתו של יעקב צבי גנוט
חזר, מוצל מאש, רק אוד.
שתי בנות ובן אחד,
ושל בן, שאיננו, עוד בן ובת.

7

איה אב ואם, אחים ואחיות,
גיסים, ילדים ותינוקות?
חזר, מוצל מאש, רק אוד
לביתו של יעקב צבי גנוט.

8

באנו לארץ האבות
נכד, נכדה, בן ובנות
הקמנו שוב את הדור השלישי
עוד שבעה נכדים לרחל ולצבי,
אף נינה ונינים, דור רביעי.

9

נולדו שוב רחל, ויעקב וצבי
ד׳ ישמרם מסתיים כך שירי;
כאן בארצנו הקדושה
לא תשיגנו עוד השואה.

משה מלכיאל

דברי אזכרה ליום הזכרון

שנערך בת"א בר"ח סיון תשכ"ח

עברו 24 שנים מאותו יום מר ונמהר בו נגדעו חייהם של יקירינו, הורינו אחיותינו ואחינו, יחד עם קהילות שלמות של יהודים, שהיו מושרשים במקומותיהם מדורי דורות, פעילים בכל שטחי החיים של סביבתם, חיים חיי יושר ועבודה, עבדו את ה' בשמחה וציפו לביאת הגואל, ופתאום הורמה יד אכזרית ונוראה וכמעט הכריתה את הכל.

אנו מתיחדים עם זכרם ועורכים אזכרה פומבית ומשותפת פעם בשנה, אבל אני יודע ובטוח בכך שכל אחד מאתנו זוכר ומזכיר את השואה לא רק היום, אלא בכל יום ובכל שעה. אנו עומדים תוהים ומשתאים נוכח האסון, שאלות וספיקות מטרידות את מנוחתינו. ואין מנוח.

יש שאלות שלנוכח הזמן שחלף מתבררות, או שישנם תשובות, או שמתברר שמלכתחילה השאלה לא היתה במקומה. הטרידה אותנו שאלה, איך זה קרה שאומה שנחשבה לתרבותית ונאורה, שתושביה היהודים הזדהו עם תרבותה, דברו בשפתה, התבוללו ביניהם, תרמו רבות לתרבותה, והגביהו אותה לפסגות, דוקא אומה זו יזמה פשע כה מחריד של השמדת עם, ומצאה עזרה פעילה בין עמי אירופה? איך קרה ששכנינו, עמדו על דמנו והחרישו?

אני חושב שהיום נהיינו יותר ריאליסטיים, ואין אנו תוהים כל כך על מעשי הגוים כלפי העם היהודי, יודעים אנו שאין זה מקרה

חד פעמי של אבדן צלם אלוקים ואדם של המין האנושי, יודעים אנו שהשנאה לעם היהודי מושרשת עמוק בנפשו של העולם הגוי, הטפתם של הנאצים להשמדת העם היהודי נפלה על קרקע פוריה, והנחשול העכור הזה הציף את כל עולמנו· היום יודעים אנו שגם העולם הנאור והדמוקרטי ומנהיגיהם לא נקפו אצבע להצילנו, למרות שידעו את האמת המרה על התהליך של השמדת העם היהודי, אחרי ועידות ודיונים בעצומם של ימי ההשמדה הגיעו למסקנה שאין מקום בכל העולם הגדול שיכול לקלוט פליטי חרב יהודיים, לא מצאו פיסת מקום אפילו לאותם מעטים שהצליחו להמלט מהתופת בספינות רעועות ונטלטלו על פני ימים שבועות וחדשים, עד שירדו למצולות ושם מצאו פדות לנפשם· היום אין אנו מופתעים יותר ממעשי הגוים· אבל אסור לנו לשכוח את הלקח המר של חולשתנו, זכור את אשר עשה לך עמלק, מצוות עשה מן התורה, כי היום עומדים אנו שוב בפני אטימות מוחין של עולם גדול, עולם הקורא לעצמו מתקדם ושוחר שלום, אבל מסית להשמידנו מעם, עולם המספק נשק רצחני לאויבינו בנפש, ואילו הידידים שלנו הסכימו במקרה הטוב ביותר שלא נפשוט צווארנו לרוצחים, והרשו להתגונן, וכשבעזרת השם הצלחנו להשאר בחיים ולגדוע את היד המרצחת באים אלינו בטענות ובהטפות מוסר, כאילו אנו החייבים להתנצל על שנשארנו בחיים, ולא ניתן לצוררנו לכלותנו·

מעסיקה את עולמנו שאלה נוספת, ובעיקר את ילדינו, או אלה מאחינו שזכו לא להיות „שם״, ושאלתם היא: „מדוע כצאן לטבח הלכתם? מדוע לא קמתם כשמשון הגבור להגיד: תמות נפשי עם פלישתים?״ ואכן השאלה צורבת, אבל לדעתי היא צורבת לא בגלל שאין לנו תשובה עליה, אלא בגלל עצם הצורך להשיב ולהצטדק כביכול, היא צורבת בגלל האי אפשרות להסביר את הבלתי ניתן להסברה והבלתי ניתן להשגה·

כדי לסבר את האוזן אספר לכם מקרה: בשנת 1947 הציגו בארץ סרט תעודי על מחנות הרכוז וההשמדה, הלכתי לראות הסרט, ונוכחתי לדעת שלמרות המאמצים הכנים של עורכי הסרט להציג לעולם החפשי את זוועות הנאצים, הרי שהצליחו בכך רק במידה

מועטה ביותר, המציאות היתה עשרות מונים מחרידה יותר. ובכל זאת הופיעו בעתונים העבריים מכתבים למערכת מפי יהודים מהוגנים שמחו על הצגת סרטים זוועתיים כאלו, כי הרי ברור שדברים כאלו לא יכלו לקרות במציאות! אמות המידה שלפיהן רוצים לשפוט את המעונים שהיו שם עדיין לא נבראו. ואינני מאמין שאי פעם יוכלו אנשים נורמליים להבין מה שקרה שם! ואין לבוא אליהם בטענות בשל כך!

ידוע שבכל המקומות שקמה התנגדות לכובש הנאצי, קדם לכך הצנחת קצינים ונשק של בעלות הברית, אשר הכינו את הצעירים להתנגדות, ארגנו והדריכו אותם, כלום שמענו על מקרים דומים של הצטרפות או חדירת אנשים מאומנים מבחוץ לתוך מחנות ההשמדה? כן שמענו, אבל רק במחזהו של הגרמני הוכהוט — „הממלא מקום", אבל לא במציאות, היהודים במחנות ההשמדה עמדו בודדים ועזובים לנפשם מול כח ברוטלי גס, אכזר וערמומי, אשר לא היה אמצעי שטני שלא השתמש בו נגדם, אכזריות שאין דוגמתה בהיסטוריה האנושית. ידוע שכ־4—3 מיליון חיילים רוסיים נספו במחנות שבויים נאציים ולא שמענו על כל מרד או התנגדות שקמה ביניהם, והיו אלו חיילים מאומנים, אנשים צעירים ובריאים, ובכל זאת הברוטליות הנאצית שברה את רוחם לגמרי.

אכן חברים מבלי למעט חלילה בערכן של אותם קיני ההתנגדות בגיטאות, ואנו בוודאי מרכינים את ראשינו לזכרם של אותם גבורים שעשו את הבלתי אפשרי, אבל הרשו לי להגיד שאני רואה טעם לפגם בלהיטות הזאת להוכיח שאכן היהודים מרדו ולחמו נגד המדכאים והמרצחים, קדושתם וכבודם זוהרת כזהר הרקיע גם בלי הסניגוריה הזאת.

ברשותכם אגע בשאלה נוספת המטרידה את חיינו: השאלה איננה חדשה, היא עתיקה כימי עולם והיא: „צדיק ורע לו, רשע וטוב לו". ישנם הוגי דעות הטוענים שהשאלה בכלל אינה קיימת, כי איך ייתכן להתבטא „שרשע וטוב לו"? אבל שם הוויכוח הנו במישור הפילוסופי ולא בזה עסקינן.

ואמנם אין אנו משיגים בשכלנו איך יכול היה לקרות אסון גדול כל כך לאומה שלמה, לאנשים צדיקים תמימים וישרי דרך, תלמידי בית רבן, נשים, זקנים וטף? שאלה זו זועקת לשמים, ולא אתימר לענות עליה.

אבל אולי ננסה לראות בעינים פקוחות את השתלשלות המאורעות, את מהלך דברי הימים, ואולי נמצא בזה נוחם ומרגוע לנפשנו:

וכאן עלי לחזור כ־30 שנה אחורנית ולמסור לכם שיחה שהייתי לה עד שמיעה בהיותי נער צעיר:

עמדו להם ר' אלתר פריד, ר' שלמה מושקוביץ, ר' אלתר פישמן ואבי ז"ל ר' אליעזר מאליק לפני מנחה ומעריב ועסקו בדברים העומדים ברומו של עולם, איך זה ייתכן שאותם יהודים שבימי אינקוויזיצית ספרד לא עמדו בנסיון והשתמדו? היום צאצאיהם נחשבים כבר לנוצרים גמורים, אפילו אליבא דהיטלר, וכלום אין להם עם גורל עמם המעונה, בו בזמן שאותם היהודים הנאמנים שעמדו בנסיון וקבלו על עצמם סבל של נדודים שריפות והרג סבלו אז, ואנו צאצאיהם ממשיכים בסבלם עד היום הזה? אכן השאלה הנצחית של צדיק ורע לו רשע וטוב לו! ועלינו לזכור, ששיחה זו התקיימה הרבה שנים לפני הגרוש וההשמדה המוחלטת. והנה לפניכם ידידי הסכום של אותה שיח: ישועת ה' שתבוא, ושמוכרחה לבוא אחרי הצרות האלו, תהיה כל כך נחרצת וחד משמעית, שאכן יתברר שהצדק היה עם הצדיקים, וייראה בעליל שהסבל של כל מאות השנים היה כדאי, כי הישועה תהיה כל כך מזהירה וגדולה.

אחר כך, ברגעים האפלים במחנות ההשמדה, בהזכרי באותה שיחה, לבי שתת דם. כי ידעתי שאותם יהודים מאמינים בני מאמינים נשרפו בכבשני אושביץ בדיוק כאבותיהם בימי האינקוויזיציה והצדק לא הופיע.

אבל היום אנו יכולים להגיד שנבאו וידעו מה שהם מנבאים! כי אפילו אם אין אנו מבינים למה היה מוכרח להיות חורבן כל כך גדול לפני התקומה המופלאה, הרי שאנו מרגישים שלולא החורבן

והאסון לא היתה קמה מדינת ישראל. אנו מרגישים שיש איזה חוט סמוי המוביל מהחורבן הנורא לאתחלתא דגאולה, שאנו עדים לה, והיום כשאנו עומדים בשנת העשרים למדינת ישראל וזכינו לישועות ונחמות כאלה, כשרגלנו דורכות בשערי ירושלים השלמה, כשבנינו לחמו כאריות ונצחו בעזרת ה׳, מרגישים אנו שיש קשר אמיץ בין הדורות והמאורעות, קרבנם של האבות והסבות הוא שדרבן את הבנים והנכדים להלחם כאריות ולנצח, לבל יישנה האסון, לבל תיכרת תקוות העם האחרונה. תחושת האסון והשכול הוא שהמריצה וחזקה את רוח הלוחמים. הכרה אחת ורצון אחד לכד את כולנו! לא יקרה כדבר הזה שוב!

ננסה כולנו למצוא נוחם ונחמה במהלך דברי הימים.

אבל יודעים אנו, שעוד לא באנו אל המנוחה והנחלה, עוד השלום מאתנו והלאה, עוד רבות וגדולות הסכנות העומדות לפנינו, וחובה על כולנו לצייד את ילדינו באותה מורשת אבות, ובאותה אמונה עמוקה ובלתי מעורערת בנצח ישראל שהורישו לנו אבותינו, למען יידעו לעמוד גם בעתיד מול הסכנות באותו עוז רוח וגבורה כפי שעמדו אבותינו, כדי שיקויים בנו הפסוק: „לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה״.

ארשה לעצמי לקרוא בפניכם קטע משיר קטן של משורר אלמוני ששר את שירו בגיא ההריגה:

טוב לחיות עם המות בעינים
טוב לדעת כל רגע — אחרון,
אנחנו בונים את ירושלים
כעולים לגרדום.

ואסיים בדברי באגדה:

אמר ר׳ יהודה: „מהו מדלג על ההרים״?
אמר הקדוש ברוך הוא: אם אני מסתכל במעשיהם של ישראל אינם נגאלים לעולם, אלא למי אני מסתכל? לאבותיהם הקדושים, בזכות אבותם אני גואלם, לכך נאמר מדלג על ההרים, ואין הרים אלא אבות.

אברהם יצחק פריד

דער אנפאנג פון יישוב ריסקיווע

צופיסנס פון די קארפאטן־בערג, אין א שפיץ־ווייזן ווינקל, ביי דער אמאליגער פוילישער־טשעכישער גרענעץ, איז אין סוף 17 טען יארהונדערט אויף־געשטעלט געווארן דארך א פאר פארוואגלטע גאליציאנער יידן, און אפשר אויך נישט־יידן, דאס דארף ריסקיווע· פון דעם אייגנארטיגן נאמען פון דעם דארף גיט זיך צו פארשטיין אז ס׳איז מער ווי זיכער געווען אויך קריסטן רוסן, און דערפאר האט עס געהייסן ריסקיווע· קיין גענויע באשרייבונג האט זיך קיינמאל נישט באוויזן פון דעם גרינדונג פון דעם וווייט־פארווארפענעם יישוב, נור פון מסירות מפה לפה האט זיך דאך מער־וויניקער געוווסט פון נעמען, וועלכע זענען געווען פון די גאנץ ערשטע; פון לעגענדעס און נאך־דערציילונגען ווייסט מען, אז אין דארף זענען אנגעקומען 3 ברודער און אויך 3 שוועסטער· די 3 ברודער האבן געהייסן מאיר, לייזער און וואלף· פון די שוועסטער ווייסט מען נור פון איינע, פערל; די נאכפאלגענדע פון די באוווסטע פערל האבן געשפילט א גרויסע ראלע אין דער וויטערדיגער דערציילונג·

וואס ס׳האט געברענגט די פאר יידישע מענטשן אזוי ווייט זיך פארוואלגערן אין די פארשטיפטע בערג, פארווייטערט פון זייערע אייגענע, דאס וועט בלייבן א סוד אויף אייביג· די פאר יידישע פאמיליעס האבן זיך פארמערט, אזוי ווי א בוים וואס לאזט שפראצן זיינע ווארצלען און צווייגען און גיט זיינע פירות, אזוי האט זיך פארשפרייט די טייערע פרוכט וואס זענען שפעטער אויך פארשפרייט געווארן אויף דער גארער וועלט, אמעריקא, אפריקא, אויסטראליע א·א·וו· טראץ זייערע דערווייטערונג פון זייער היים איז געבליבן תמיד איין שטארקע פארבינדלעכקייט צו זייער מקור, צו זייער

היים־אפשטאמונג; זכרונות וואס האבן זיי פארקנופט און פארבינדן אויך אין די ווייטע לענדער האבען געפלעגט זייערע גוטע באציאונגען צו זייערע גוטע פריינד אין זייערער אמאליגער שיינער היים, ריסקיווע. מיט דער צייט זענען די אלע אפשטאמיגע פון די ערשטע העלדן, געקרוינט געווארן מיט קרוין־נעמען, די נאכפאלגענדיגע פון ר׳ מאיר׳ן האט מען גערופן הערשטשעניאטעס, די קינדער פון ר׳ לייזער׳ן — האט מען דערקענט אלס הוליס, דאס איז געווען ווייל זיי האבן געהאט א פארמעגען וואס דאס האט געהייסן „הולי״, און פון ר׳ זאב (וואלף) די קינדער האט מען גערופן לופיס.

אטייל פון „אויבערשטען עק״ דאס הויז פון שלמה מושקוביץ און אנטשל פישמן

דיא דריי ברידער זענען קיין גרויסע עשירים נישט געווען, אין שווער איז דאס לעבן אין אונפאנג זיי געווען, ביז דיא קינדער זענען

אינטערגעוואקסן, אין זיך צוביסלעך פארמערט· עס איז צוואר אללעס געווען געקניפט אין געבינדען, אייגענע משפחה··· טראצ־דעם זענען געווען שפאלטונגען, אפשר אין יחוס?··· אפשר ווייל איינער איז געווארין איין גרעסערער עושר פין צווייטן, וואס די צייט אין יאהרן האבען געברענקט· יעדנפאלס האט דאס דארף זייער ברידערלעך געלעבט, זייער שטאלץ געווען אויף זייער מעשי ידיהם, אוף זייער שיינער דארף נאטור, גיטע ליפט, שיינע פעלדער, פארפיצטע סודן· יעדער ריסקעווער ייד איז זייער שטאלץ געווען אויף זיין שיין דארף אין זיך אפגעזאנדערט פין אנדערע דערפער, פינקט וויזוי ער אליין האט דעם גן עדן ענטדעקט אין מעהר קיינער···

געלעבט האט מען פין יצחק׳ס ברכות, מיט שוויס געגעסן ברויט· פין עק ביז עק איז דאס דארף פארזוימט געווען מיט איין פליסענד קאלט קוואל וואסער, שיין וויא א חלום, ממש א גן עדן אויף עולם הזה· אין אט אין דעם גן עדן האבן געלעבט א פאר גיציילטע משפחות אהן דאגות, גאנץ פרימיטיוו טאג פאר טאג, מאנאטאניש געלאפן, טעג־אן, טעג־אויס, דיא גיטע קלימאט האט ציגהאלפין דער נאטור שניידען, אקערן, זייען, אין זעהן ברכה אין זייער שווערער פערהארעוועטער ארבייט·

יאהרן אוף יאהרן זענען פארביי, און דאס ווייטע דארף, אב־געריסן פין באן־ליניעס, לאנד־שטרוסן, האט זיך פערצויגן אין דער לענג און אין דער ברייט, מיט א שיינער גרויסער קהילה, אין דאס גלייכין איז אוך מיט געוואקסן דיא קריסטליכע בעפעלקערונג, ביי זיי נאך שנעלער אין מעהרער וויא ביי אינץ יידן··· אבער מען האט געלעבט צוזאמען בשלום אזוי וויא דער וואלף מיטן לעמעלע אין איין הויז, געמיסחרט אין־איינעם, געהאנדילט געוואנדילט וויא מען פלעגט זאגן, אבער אללעס במנוחה אין בשלום· פערשטייט זיך, דאס דיא יידישע בעפעלקערונג האט פערנימען דאס צענטער, דאס הייסט דעם פראנט פין דער לאנגער הויפט גאס וואס ריסקיווע האט געהאט· א לאנגע גאס וואס האט זיך געשלענגעלט בארג־אויף בארג־אב, 3 ק״מ דיא לענג· ביי דיא גאס־פראנטין האבן באלט יידן געעפינט א טיר, צו דער גאס, דאס הייסט אין איין־וועגס א פענסטער צום הימעל··· אין ביסלעכוואז האט זיך אונגעהויבן דער יידישער האנדיל·

גרויס כבוד האט דער געוועלבער געהאט, דעם כבוד האט ער זיך ביי יעדן עקסטער פערשאפט מיט זיין נאמען געוועלבער, ווייל איינעם האט ער געבארגט, די שבת הוצאות, דעם צווייטען געבארגט אמאל א גראשין, אין געלאסט פערדינען אפאר לעי ביי סחורות פין געשעפטל, בקצור דאס איז געווען אין איינגעזעהענע פרנסה ביי גרויס אין קליין. די גאנגבארסטע סחורה איז געווען זאלץ אין נעפט אין דאס אויך נישט פאר באהר געלט נאר אין טויש, בדרך כלל פאר אייער, פראדוקטן... יעדער איינער, גויים אין יידן, יעדער איז געווען א געוועלבער פאר זיך. אייגענע מיליך אין שטאהל, מאליי אופן שטיבן־בוידעם, קארטאפיל אין קעלער, אין וועגן בשר ודגים האט זיך אוך א ייד א עצה געגעבן. א גיטע בעלת הבית׳טע האט געמאכט א פאלשע זיפ, אין שונאים־קוילען (דאס איז געווען געווייגט־ברויט, געריבענע קארטאפיל, א האלב איי מיט קנאבל פערשמעקט אין פערמישנד, שעפצשן שטילער־הייט „לכבוד שבת״, „לכבוד שבת״. ...דיא תחנה האט געהאלפין, און אללעס איז ב״ה געלונגען...)

אזוי זענען געלאפין טעג, חדשים און יאהרן, בעשיידן, אייגענארטיג מיט זון אינטערגיין איז מען געגאנגען שלאפען, אין מיטן קרייען פין דיא העגער איז מען אופגעשטאנען. ווען מען רעט פין יענע צייטן, צייכענען זיך פאר מיר בילדער געגוי וויא פאר יענע עלטער זיידעס צייטען בריאת עולם, דיא מעשה פין אברהם אבינו מיט זיין זין יצחק וואס האט אים געפיהרט צו דער עקדה; מענטשן וואס האבן געלעבט אוהן זארגן אהן ליידן, נישט געגעמין אין איינשפרוך נישט דעם מוח, נישט דאס הארץ. ווער רעט פין א דאקטער? דיא דוקטוירעם האבן געקענט שטארבן אוף דעם פיסק פאר פרנסה. געהיילט האט מען זיך מיט פסיכאלאגיע און הויז־מיטלען און אבשפרעכין, און דער רעזלטאט פין דעם מין לעבן איז געווען זער גוט. דיא אוהר־אוהר איינעקלעך האבן תמיד געוויסט צו דערציילן מעשיות, וגוזמאות, פין זייערע עלטער־עלטער־זיידעס: מיין זיידע האט געלעבט 116 יאהר, מיינער האט געלעבט 120 יאהר, אין איז געשטארבן מיט אללע זיינע צייהן אין מויל. אט דיא מעשיות האט מען דערציילט פין דור צו דור, מיט גרויס התלהבות אין תמיד האט מען ליעב געהאט אוסצוהערן, אפילו ביז אין היינטיגן טאג איז

אנגענעם צו הערן אין ווידער־האלן די געשעהענישן פון יענע אלטע גוטע יאהרן.

איינפאך פרימיטיוו אבער בטעמט אין גיט איז דאס לעבן געגאנגען זיין וועג. דיא משפחות האבן זיך פון יאהר צו יאהר פערגרעסערט, נישט געדארפט טראכטן פון געבורטקאנטראל, קינדער זענען אויסגעוואקסען, שדוכים געשלאסען, בדרך כלל פין אייגענעם דארף און באין ברירה, געפארן, מיט פערד־ראטינדיק, אבער פער־אקס געלאסט זיך אין דיא שכנותדיקע דערפער וואס זענען געליגן איבער דיא בערג. עס האט זיך, ווי נישט וויא, בעוויזן פנים חדשות א שניר, א איידעם, אזוי ארים מיט דער צייט איז דאס דארף געוואקסן אין מיט דעם וואקסן פין דער בעפעל־קערונג האט זיך אויך פערגרעסערט דאס בעדערפעניש פין לעבן. אין מיינסטנס האבן דיא יידן געלעבט פין בהמות צוכט אין פעלד ארבייט. אזוי ארים האט זיך אלץ בעוויזן מעהר אין מעהר גרינע שטחים. דער עולם האט זיך גענימען פערפלאנצן גערטנער מיט פרוכט ביימער וואס דאס האט זיך באמת בעוויזן אלץ א גוטע פרנסה און א גיטע אינטערשטיצונג פארן בני בית. מיט איינעם ווארט מענטשן האבן אונגעהויבן שפירן דעם אמתן טעם פין פעלד ארבייט אין א טייהל אוך אין פעלד־פערמוג.

ריסקיוועך יידן ווערן עשירים.

דאס גאנצע פעלד, דער באדן איז נאך דעמולס געליגן אין סטאטליכן אייגענטום. ר׳ הערש מאיר׳ס זיהן וואס זענען געוועז מיט א גראד פארגעשריטענער אלץ זייער פאטער (א מענטש וואס האט שוין געקענט רעדן מיט א פריץ, א פאר ווערטער פין פרעמדע שפראכעס, אוסער סימנים מיט הענד אין פינגער...) האבן אונגעהויבן זיכן וועגן וויזוי צוצוקימען צו א שטיקל אייגענע נחלה. מען האט אראב געברינגט א גרויסן פריץ וואס האט געהייסן בולדיזשאר, (געמיסט האט ער טרוגן א לעדער־ראק אין א אקטן־טאש אין א פאהר אויגן־גלעזער. דיא שלושה דברים האבן בעדייטעט זיין

חשובקייט ביים דארף־מענטשן) ער האט גענימען מיט אפענע הענט...
ליעב געהאט דיא קליינגערס און דעם ביטערין טראפן אויך מן
הסתם, אבער גלייכצייטיג אויך צוגעטיילט גאנצע כיטערעס, הינדער־
טער העקטארן פאר א קליינעם שפערץ. ביי ר׳ הערש פאלאק, איז שוין
געווען 3 גרויסע זיהן. דיא 2 גרעסערע ר׳ אלטער, און ר׳ מענדל
פאלאק האבן שוין פערשטאנען אז נאמען פעלד הייסט פערמעגן, און
זיך נישט גערעכינט מיט דיא אללע וואס זענען געקימען ווארענען
דאס מען וועט גרויס שטייער ארויף־לייגן אויף דיא געקויפטע פעלדער.
ר׳ אלטער פאלאק און ר׳ מענדל זענען פלוצים געווארן דיא אייגענטי־
מער פין 2 גרויסע טאגערעס.

מען דערציילט אז דער גיטער פרוץ בולדיזשאר האט זייער
געהאלטן פין דעם ביטערן טראפן, דהיינו: דעם טרינק, ער האט
זיך געשטעלט אינטן ביים וואסער און וויפיל דאס אויג האט געזעהן,
דארט האט ער פעסטגעשטעלט דיא גרעניץ, אין דער לענג און אין
דער ברייט. אזוי ארים זענען דיא 2 ברידער פליצים געווארן אייגענטי־
מען פין גרויסע פערמעגנס. ר׳ יעקב פאלאק, האט קיין פערמעגנס
נישט אינטערעסירט, ער איז געווען א ש״ס מענטש, א גרויסער תלמיד
חכם, געזעסן אין געלערינט ימים ולילות. אסך יידן און קריסטן
האט זיך געווען געגליסט צו קויפן נחלות, אבער מען האט אלץ
מורא געהאט פאר דיא גרוסע שטייערן וואס מען האט געווארינט
אין געשראקן...

צו יענע צייטן זענען אין דארף אריין געוואנדערט 2 קריסטליכע
פאמיליען, זיי זענען אויך שפעטער געבליבן דיא פרוצים פין דארף,
דיע פאמיליע טשעכאוויטש. פין וויא זיי זענען געקימען, און פין
וויא זייער שטאם איז געווען דאס איז מען נישט ערפארן, זיי האבן
זיך אויך נחלות אנגעהאנדילט ביים פרוץ, און גרויסע עשירים
געווארן. אזוי ארים האט זיך אונגעהויבן דאס גרויסע נגידישאפט
אין דארף. איינערליי מענטשן האבן זיך קלענערע נחלות פערשאפט,
דער צווייטער גרעסערע, מען האט געפאכעט מיט דיא פאפירלעך,
איינער פאר דעם צווייטן, (דאס האבן געהייסן דיא קאנטראקטן...)

מען דערציילט פין דעם אלטען ר׳ הערש ,אז ער פלעג זאגן, אין בשעת מעשה, קנאקן מיט דעם פאפיר אין דיא הענט, אז וויא דער פרוץ בולדיזשאר האט געלייגט זיין בליי־פעדער, קענען קיין 10 אקסען נישט אוועק שלעפן···

מיט דער צייט האט זיך דאס דארף פארגרעסערט אין פאר־צוואגט, מען האט אין דיא לעצטע יאהרן געקענט זעהן אז יעדער אבשטאם האט זיך סעפארירט, געוואינט עקסטער, למשל: הערשצי־נאטעס אין איין סביבה, דיא הוליס אין דער צווייטער סביבה, אין דיא לופיס (וואלפ׳ס אפשטאם) אין דער דריטער סביבה· יעדע משפחה האט געבילדעט א עקסטערע „אוטונומיע״· אין זעלבס־פערשטענדליך יעדע אוטונומיע האט געהאט זיינע מנהגים זיינע מענטאליטעטן, אויף אזוי פיהל, אס מיט דער צייט האט זיך דאס אללעס צעטיילט אוף פערשידענע קאטעגאריען, נישט געקיקט דערויף אז יעדער אפשטאם איז פין דער זעלבער דינאסטיע, דיא פערצוואגטע צוואגן פין זעלבן בוים· יעדער האט זיך פערוואנדעלט אין איין פיהל־פארביגער אויס־גאבע: אפאר נגידים, שיינע יידן תלמידי חכמים, סוחרים, בעל עגלות, אין אפילו אייגענע שנארערס פין דיא זעלבע משפחות, (אבער, וויזוי זאגט מען שוין: דאס פיפטע רעדל ביים וואגן) וויא געוועגטליך ביי אללע גרויסע דינאסטיעס, וואס וואטער, איז אלץ דיא קרוין קלענער אין שוואכער·

כלל טוער·

אין מלחמות איז קיינמאל נישט געווען קיין מאנגעל· שוין אין דיע ערשטע יאהרן פון גרינדען דאס דארף האבן מלחמות גענומען דיע קרבנות פון יידישען און נישט יידישען בעפעלקרונג· (איין בעזונדערן רושם האט איבערגעלאזט אופן דארף דיע קריעג פון יאהר 1848)· עס זענען געבליבן קינדער יתומים, אלמנות, ביטער איז געווען דאס לעבן פאר דיא געטראפענע· א שווערע לאסט איז געפאלן אוף דעם ביסל נגידים אין דארף, זעלבס־פארשטענדליך מען האט אללעס געטוהן· אויך האט זיך געגרינדעט איין פרויען פעריין וואס

אין דיא שפיצע זענען געשטאנען דיא 2 בעוואסטע העכדישע פרויען „די צוויי פערלן״. דיע צוויי בריליאנטן אבער פערל אוף זייער נאמען זענען געווען געשוועסטער־קינדער, אוך שוועגערינס, ווייבער פין 2 ברידער, אלטער אין מענדל פאלאק. אט דיא 2 פערלס, דערציילט מען, זענען געווען דיא הויפט פערזארגערינס פין דיא מלחמה געטרא־פענע פאמיליעס. אין זייערע יונגע יאהרן זענען דיא 2 פערלן פין דער וועלט פערשניטן געווארן, דיא 2 צדקניות וואס קינד־אין־קייט האט נאך זיי געטרויערט. דיא געבליבענע נויט־בעדערפיגע האבן תמיד געזאגט: אס מען זעהט נישט דיע ברענענדיקע ליכט פין די הייזער וואס פלעגן אריין לייכטן אין אסאך קאלטע ווינטער טעג אין ווארעמען דיא ארעמע משפחות...

דאס אללעס איז מיר גיט אין זכרון פערבליבן, דערציילט פין דעם אלטין שמש אברהם שמואל (ארקעס) ביי דער גיט אונגעהייצטער הריבע אין שוהל, וואס איך פלעג דאס מיט אזא אינטערעסע אוסהערן נישט טראכטנדיק דאס איך וועל אמאהל דיע שורות אוף פאפיר צעלייגן. (איך בין נישט זיכער אויב דאס זענען אלע היסטארישע פאקטן, אבער כאראקטעריסטיש איז, וויא דיע וועלטגעשעענישען שפיגלן זיך אב ביי ריסקיווער יידען).

דיע קריג האט זיך דערצווישן געצויגן אין געשלעפט, (אזוי האט דערציילט דער אלטער), אוועק־געשלעפט א בר־מצוה יאהרן. ס׳האט זיך געטראכט אז דאס איז שוין איין אייביקייט. אבער וויא זאגט זיך דאס ווערטל: נישט דא קיין קנויל אהן א עק, אין דיא קריג האט זיך נאך 13 יאהר געענדיגט מיט־דעם זיג פין עסטרייכי־שען קעניג פראנץ יאזעף, אין ווער עס האט זיך אומגעקערט פין דער לאנג־דאורענדער מלחמה אין ווער נישט... ליידער זענען פערבליבן אסאך צעבראכענע הערצער פיעל אימ־פערזארגטע פאמיליעס אין אימגליקלעכע... איין מזל וואס דיא צייט שטייט נישט, אין מיט דער צייט ווערט אללעס פערהיילט. דער עולם האט אונגעהויבן פערג־עסן דיא פערגאנגענע צרות, אין דאס לעבן האט ווייטער געשטראמט ווענען לייכטער, ווענען שווערער... און אזוי וויא תמיד, נאך א מלחמה איז וויא פאר ווענען א שטיקל קאניונקטור, אין מענטשן זיכן דאס

אללע מאהל אויסצוניצן, זענען טאקע אסאך פין דער ריסקעווער יוגענד אוועק אין דער וועלט אין־מיינסטענס קיין אמעריקא, ענגלאנד, אין בעלגיע. דיא יוגענט וואס האט זיך ארויסגעריסן פין זייערע אלטע היימען האבן געהאלפין זייערע נויט־בעדערפיגע עלטערן. דיא יוגענט וואס האט אוסגעוואנדערט, אסאך פין זיי אויך אהן זייערע עלטערנס הסכמה, האבן נישט שלעכט געמאכט אין דער פרעמד, זיי האבן פין צייט צו צייט געהאלפין מיט א פאר דאללער אין פעקלעך פין אלטע זאכין, וואס עס איז זעהר גיט צוניץ געקימען, דען אין יעדן הויז זענען דאך געווען קינדערלעך בלי עין הרע, אין דער עולם האט ארויס געקיקט אוף א פעקל פין אמעריקא...

דיע ערשטע טראגעדיע און זעלבסטשוץ.

אין יענער צייט האט פאסירט א גרויסע קאטאסטראפע אין דארף, וואס האט אופגעציטערט דאס גאנצע ביסל יידענטום אין אינזער ישוב. דיא לעצטע צייטן האבן יידן געזיכט זיך נחלות צו ערווערבן, וויא אויך דיא גויים. א גויישע משפחה האט זיך פער־לייגט אוף אלטער פאלאק ער זאלל זיי איבערגעבן א שטיק נחלה אויף א געוויס פלאץ. זעלבס־פערשטענדליך האט מען נישט געקענט אין אוך נישט געטורט... ווייזען א נייעם וועג דיא גויים... מען האט דעם ענין אנגעגעבן אין משפט.

ביי די דארפס עצה־געבערס האט מען אסאך איבערגערעדט פון דעם: יא געבן אדער ניט געבן? יעדער האט מורא געהאט וועגן א תקדים, איין פרעצעדענט און מ׳האט בודאי נישט געראטן דעם באטרעפענדען ער זאל מוותר זיין אויף דעם פארלאנגטן שטיקל נחלה. דער סוף איז געווען נישט נאר די נחלה האט ער אנגעווירן נור אויך זיין גאנץ לעבן. 4 טעג אין חודש ניסן 1904 פארנדיג צום פראצעס קיין אויבער ווישא זענען די ערלים בעפאלן דעם גאנצן וואגן מיט מענשן און ר׳ אלטער פאלאק אראפגענומן און אים אויף טויט דערשלאגן פאר אלע מענשנ׳ס אויגן. דאס איז געווען א עצה פון די 2 ברידער טשעכאוויטש. די גויים, דאס הייסט א פאטער און 3 זון (זיי האט מען גערופן האלוזיס) זענען אנטלאפן אויף די

נחלה פון וואס עס רעדט זיך דא· דארט איז געווען א שטיבל אויפגעבויט ווי מען פלעגט אין ווינטער פיטערן שאף און רינדער, זיי האבן זיך דארט איינגעשלאסן, דאס דארף האט זיך געקאכט, גארנישט זיך פארצושטעלן· נאך ר׳ אלטער פאלאק איז איבערגע־בליבן 13 קיילעכדיגע יתומים, אבער אלס נקמה נעמער איז געווען זיינע א שוועסטער ריסע, ס׳איז כדאי צו באשרייבן איר קוראזש און מוט, וואס א מענטש איז אומשטאנד געווען אויפצוטון·

עס איז געווען נאך אין די שבעה, ווי עס זענען געזעסן נישט וויניגער ווי 2 טיץ מענשן, אין איינעם א נאכט ווען עס איז נאך געווען גאנץ קאלט, האט מען באמערקט אז ריסע, די מויד, פעלט· זי איז נאך נישט געווען פארהייראט, מען האט נישט געגעבן קיין גרויס אכט דערויף, זי וועט זיך מן הסתם באלד אומקערן, אבער זי האט זיך אוועק געלאזט אין ווייטען וועג, צו דעם שטיבל ווי די רוצחים זענען געווען פארשפארט, מיט־נעמענדיג מיט זיך א גרויסע פלאש נאפט און א שעכטל צינדהעלצער· דער וועג אהין צו איז געווען זעהר א שווערער, חוץ דעם וואס עס איז געווען א קאלטע טונקעלע נאכט איז דאס נאך געווען שטענדיג בארג ארויף, אין צווישן געדעכטע וועלדער, אבער דער שטארקער קנאה־גייסט האט זי אלס געשטויסט צום שטיבל וואס איז געווען בערך א 5 קילומעטער ווייט פון דארף, נישט טראכטענדיג אין וואס פאר א געפאר זי שטעלט זיך איין, ביי די צעווילדעוועטע חיות· ענדליך איז זי צוגעקומען צום באשטימטן פלאץ, די רוצחים זענען געווען פארזונקן אין זייער שלאף און עס האט איהר געלונגן דאס שטיבל אונטערצוצינדן· דאס שטיבל האט נאך לאנג געברענט אין זי איז שוין געווען צוריק אין דער היים· די נעסט איז פארברענט געווארן אבער די רוצחים האבן זיך געראטעוועט, אבער אלס נקמה־אקט איז עס געווען א אינטערע־סאנטער טאט· די העלדן איז דאן פון די היים אנטלאפן אין א שכנ׳ס דארף און דארט האט זיך איר דער זווג געטראפן און באלד חתונה געהאט· ס׳האט זיך נאך געצויגן פון איר א גרויסער פארצ־ווייגטער דור, היינט טרעפן זיך נאך פון איר נאכקומענדיגע איבער דער גארער וועלט און אלע ווייסן אלס צו דערציילן פון זייער עלטער־באבעס העלדישע טאט· און יעדער איינער רופט זיך אויס

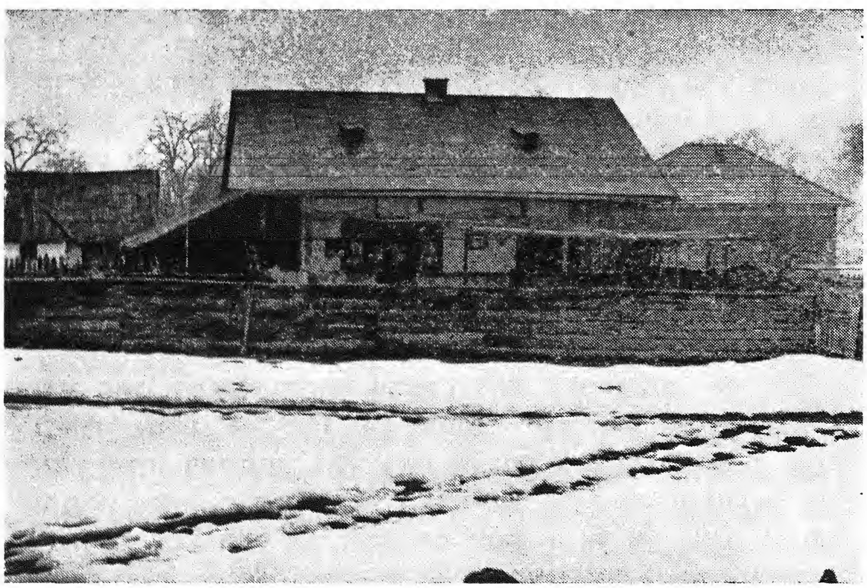
מיט א שטאלץ, זי איז דאס אייניקל פון די באבע ריסע. דאס הויז פון דעם פארשטארבענעם צוזאמען מיט די יורשים האט זיך פארצויגן אין א גרויסן טונקעלן שלייער, דאס גאנצע גרויסע פארמעגן איז דאן צופיצלט געווארן, און דער גרויסער רוים פון ר׳ אלטער פאלאק איז ביסלעכוויז אונטערגעגאנגען. אבער דער ביטערער פאל האט זיך נישט פארגעסן, און וועט נישט פארגעסן ווערן.

דער ערשטער וועלטקריג.

יאהרען זענען אבגעלאפען, דורות האבן זיך געוועקסעלט, אין איין תשעה באב פין יאהר 1914 איז אויסגעבראכען דער ערשטער וועלט־קריג וואס האט אונטער זיך געלאזט אלערליי שטריכן פון צרות, און פאר אסך האט דער 1914־ער קריג געברענגט גרויסע פארמעגענס, ווי אזוי זאגט זיך דאס שפריך־ווארט: א מלחמה ברענגט פאר איינעם ליידען און פאר דעם צווייטן פריידן. די געליטענע, ווי געוועהנטליך, זענען געווען די נייע און פרישע נעבעך־מענשן און זענען פריש געפאלן צו לאסט אויף דעם ישוב. און אזוי ווי די וועלט האט זיך מער מאדערניזירט האבן די מאדערניזאציעס זיך אויסגע־געבן אין גרעסערע פרעטענסיעס. צו יענער צייט האט זיך געגרינדעט דער „דזשוינט״ פון אמעריקא וואס האט זיך פארנומען מיט נויטבא־דערפיגע און זעלבסט־פארשטענדליך האבן די שלאכט־געליטענע פארנומען דאס ערשטע פלאץ. און ריכטיג מיט גרויס טעטיגקייט און איבערגעגעבנהייט האט מען געזוכט די געליטענע צו העלפן. ליידער האט אונזער דארף ריסקיווע פארנומען א גרויסן אויבן אן, מיט א סך יתומים און אלמנות. צו יענער צייט זענען געווען די אנפירער פון דארף ר׳ שלמה מושקוביץ אלס פרעזעס און ר׳ לייזער פריד אלס ראש הקהל (לייזער פריד איז דער פאטער פון מחבר פון די שורות) אזוי צו זאגן די 2 פארגעשריטענע מענשטן אין יענער צייט. ביסלעכוויז האט מען פארזארגט יעדן נאך די פעהיגקייטן, די יוגנט געלאזט לערנען פאכן, די אלמנות פארזארגט מיט א קריג׳ס פענסיע און אזוי האבן זיך די שווערע מלחמה שפורן פארמעקט. ס׳איז

נישט געווען קיין קליינע ארבייט מען קען זאגן אז די כלל־טוערס האבן אפילו זייער אייגענע אינטערעסן שטארק פארנאכלעסיקט אין דיע משפחה האט א סך געליטן דערונטער·

די צייט טוט זיינס און גייט אלס פאר־אויס, דאס דארף איז אלס גרעסער געווארן און זיך אלס פארמערט· מיט דער צייט האט מען א רב געברענגט אין דארף און מ׳האט דעם ישוב געשטעלט אין

בית הרה״ג ר׳ א״ש שליט״א
דעם רב׳ס הויז

שענסטן גלאנץ; אין דארף ריסקיווע האבן עקזיסטירט 2 שיינע בתי־מדרשים איין שוחט, מלמדים· עס איז געווען שטענדיג א גוט געהייצטע מקווה, אגב, דאס איז געווען דאס איינציגע פלאץ ווי מענטשן האבן געקענט בטלן׳עווען א ביסל פרייער· איך וויל דער מיט נישט

צו נישט מאכן, דאס זעלביגע ווען די אלטע לייט פלעגן זיך ארום זעצן די גרויסע הריבע, פאבריצירט פון א נאפט־פעסל, און גוט איינגעהייצט פון דעם אלטן שמש ר׳ אברהם שמואל (ארקעס) אין דער ביי וויל איך אויך באמערקן אז איך אליין פלעג טאקע זיין אן אנהענגער פון זיינע מעשות. ווי זיס איז געווען דאס לעבן, יעדער האט שוין אזוי געווארט די צייט פון די אנגענעמענע פאר שעה פון מנחה־מעריב אין בית־המדרש, מ׳האט זיך א ביסל געקענט אויס־רעדן און פארגעסן פון דעם טאגטעגליכן.

אזוי האבן זיך געצויגן טעג און יארן אין מאנאטאנע לעבן פון דארף. אין דארף האבן זיך געטראפן אלערליי בעשעפטיגונגען, אפילו א ציצית פאבריק פין ר׳ מאטל שעכטער, וואס האט אין די ווינטער טעג פאר א סך עלטערע פרויען א באשעפטיגונג געגעבן פון שפינען די ציצית, יעדע איינע פון זיי האט עס געמאכט מיט אזא כוונה! און דאס האט זיי געגעבן אויסער די פארדינסטן א מין זעלישע באפרידיגונג. פאר א סך פון די שפינעריגס איז דאס געווען די איינציגע פרנסה וואס האט אויף געהאלטן דאס לעבן פון דער משפחה, און דאך קען מען זאגן אז ס׳איז נישט שלעכט געווען, מ׳האט קיינמאל נישט געהערט: „ס׳דערגייט נישט, ס׳פעלט״. מענ־טשן האבן געלעבט מ׳האט געדעקט דאס טאג־טעגליכע און מ׳איז צופרידן געווען, ביז 1939 ווען היטלער ימ״ש האט אנגעהויבן זיין אכזר׳יסדיגן פאליטיק, דאס האט א ביסל געעפנט די מוחות און ס׳האבן אנגעהויבן מענטשן זיך פאר־אינטערעסירן מיט אויסער אייגע־נע זאכן. בכלל האט מען אנגעהויבן וויסן אז עס איז פארהאנען א שטיק וועלט אויסער ריסקיווע. באלד האבן זיך געשאפן אייגענע פאליטיקער מ׳האט מער זיך אינטערעסירט וואס ס׳הערט זיך אין די וועלט.

דיע קוזיסטישע צייטן.

אין דארף האבן עקזיסטירט א פאר אינטעליגענטן: שמואל מושקוביץ, ר׳ לייזער מאליק, איציק שלומוביץ, אלימלך פויגל (א איידעם א קאסט־קינד ביי ר׳ מענדל ישראל מאליק) אבער נישט צופיל. יעדער פון די דערמאנטע האבן שוין געהאט זייערע אנגיהע־ריגע פאר ווען מען האט אלץ איבערגעגעבן די לעצטע נייעס. מען האט נור געזען ווי דער עולם רעדלט זיך און מ׳לייגט דאס אויער. אינטערעסאנט אז יעדער האט געהאט זיין פלאץ וואס מ׳האט שוין ארויסגעקוקט אויף זיין אנקומן. אבער דאס איז אלס געווען נור א פייער ביי יענעם, און קיינער האט נישט געוואוסט ווי ווייט דאס פייער וועט זיך פארציען. אנדערש איז אבער געווען און געווארן די שטימונג אין 1937 ווען די קוזיסטן זענען געקומען צו די מאכט, אין דארף זענען אויף געשטאנען די געמיינסטע גויים און זענען געווארן פארטיי־מענטשן, און אלעס איז איבער־נאכט געווארן גרויסע קוזיסטן. די פראפאגאנדע האט זייער משפיע געווען אויף יעדען עקסטער, מען האט זיי אלע באלד צוגעזאגט אז אלע יידן פון דארף וועט מען הענגען, און די קוזיסטן וועלן זיך פארטיילן מיט די יידעשע פארמע־גענס און באזעצן אלע יידישע הייזער. נו ווי איז פארהאנען א ערל עס זאלן אויף אים נישט ווירקן אזעלכע גרויסע צוזאגעכצער! צו דעם צוועק איז באלד געמאכט געווארן א ליסטע פון די אנפירערס און פארמעגליכע פון דארף, דיע דארף מען הענגען צום ערשטן, מיטן רעשט וועט עס גיין לייכטער.

עס איז כדאי צו באשרייבן א מעשה וואס האט נאך מער אויפגערעגט דעם צעצונדענעם המון. ביי ר׳ לייזער פריד — מיין פאטער — האט זיך אויף געצויגן א אייניקל, עביר, א יתום, וואס איז געבליבן פון די עלצטע טאכטער איידל, וואס איז אין די יינגע יארן א וועק פון די וועלט. א קינד מיט א אויסערגעווענליכער אינ־טיליגענץ און קענטניס. ביי 8 יאר האט ער געליינט גוט א צייטונג און איז געווען א אויסערגעווענליכער פאליטיקער, נישט ווייניקער פון אלע אנדערע פאליטיקער פון דארף. מען האט אויף אים אויסגעקוקט

און געוואַרט ער זאָל עפּעס נייעס דערציילן, ער איז אויך זער אינפאָר־
מירט געווען אין דיע ציוניסטישער פּאָליטיקן. איינמאל איז ביי אונז
פון א איי ארויס א הינדל מיט א לענגער פיסל און דאס קינד האט
א נאמען געגעבן דאס הינדל ז׳בוטינסקי, ווייל מען האט געזאגט
אז זאב ז׳בוטינסקי האט אויך געהאט א לענגערן פוס. דאס האט
זיך באלד פארשפרייט אין דארף און יעדער האט דערפון גערעדט.
דאס קינד האט געזען זיין גרויסן ערפאלג פון זיין אויפטו, האט ער
פארשטארקט זיין אויפטו ביי דער ערשטער געלעגנהייט; ווען ביי
דער ווירטשאפט זענען געבוירן געווארן 2 קליינע הינטלעך, האט ער
איינעם א נאמען געגעבן „קוזא״ און דעם צווייטן היטלער. קינד־
און־קייט, יידן און גויים, האבן געוווסט די נעמען פון די 2 הינט.
און זיי זענען טאקע אויסגעוואקסן 2 גרויסע כלבים, אזוי אז ביי
דער רעגירונג אנטשטייאונג פון די קוזיסטן האט מיין פאטער זער
פיל געליטן, און זעלבספארשטענדליך איז מיין פאטער געווען דער
ערשטער אויף די ליסטע צום אונטערברענגן. איך זעלבסט בין נישט
געווען אין דער היים. כ׳בין געווען יענער צייט אין טשערנוביץ און
האב צום צופאל געטראפן א אלט צייטונג „פורונקה ווראמי״ און
דארינען א גאנץ גרויס ארטיקל געשריבן וועגן דיע 2 הינט. דיע 2
הינד האבן אנגענומען א גאנץ שיינעם אויבנאן אין דארף אין דער
קוזיסטישער היסטאריע, איך האב מיך געלאזט באלד אין וועג א
היים. איך וועל קיינמאל נישט פארגעסן, א דאנערשטיג אויף דער־
נאכט, ווען איך בין פלוצלינג אנגעקומען, אין מיין עלטערנ׳ס הויז
האב איך געטראפן אלעס האט געוויינט. מיין מוטער האט מיך מיט
די ווערטער אנפאנגען „מיין טייער קינד וואס ביסטו געקומען אין
אזא פייער, נעם דעם וועג ווי די קענסט, מיר זענען אלע פאראור־
טיילט. אויב דער טאטע וועט זיך מארגן אליינס נישט מעלדן (ער
איז געווען 2 וואכן באהאלטן ביי ר׳ מרדכי פישר) נעמט מען אונז
אלע הענגן, ראטעווע דיך!״ מיר האבן נישט צוויסן געטון אונזער
פאטער פון דעם גרויסן אומגליק וואס ווארט אונז. שטעלט אייך
פאר די נאכט וואס ביי אונז איז געווען, די גרויסע פארצווייפלונג.
אויף פרייטיג איז געווען פלאנירט פון די רוצחים צו מאכן די ביטערע
שחיטה, און אין דערזעלבער נאכט איז די ישועה געקומען, די רעגי־

רונג איז געפאלן. דער שעף פון דער דאמולדיגער זשאנדארמעריע איז געוועזן, צו אונזער אלעמענס גליק, א גרויסער שכור, און וויסנדיג אז ער קען געניסן פון פריער פארשפרייטן די גוטע בשורה, איז ער ארום 2 ביינאכט אריין צו א קרעטשמער, ר׳ אברהם הערש ריזל, און האט באלד אים פארציילט דאס נייעס, און דערויף זיך גוט אנגעטרונקען, און באלד האט מען אונז צעווייסן געטון פון די גוטע נייעסן, אבער מיר האבן באשלאסן דעם טאטע נאך נישט אהיים־צורופן ביז מארגן אין דער פרי.

דיע צווייטע וועלט מלחמה און דאס דעפארטירן.

דאס איז געווען די מעשה פון א הינד וואס ס׳האט געשפילט א ראלע אין דער הינטישער קוזיסטשער רעגירונג, און פארשאפט יסורים פאר א גאנץ דארף, און דער גאנצער משפחה פון ר׳ לייזער פריד אין דער שפיץ. די אלע קוזיסטן זענען באלד פארשווינדן, יעדער האט זיך אפגעלייקנט פון דעם שיינעם ענין און דאס לעבן אין ריסקיווע האט ווייטער אנגעהויבן ווי גלייך ס׳האט קיינמאל נישט עקזיסטירט א ביטערער העצישער פראגראם געגן 350 יידישע משפחות. אבער דאך איז אין יעדן עפעס געבליבן אז פאר אונז יידן הייבט זיך אן דער גלות. יעדער האט עפעס מאדנעס געשפירט אויפן הארצן. היטלער האט שוין געהערשט מיט דער ברייטער האנד און באלד אנגעהויבן אויסברייטערן די גרענעצן, און יידן פון דער גארער וועלט האבן זייער גוט געוווסט דעם גורל פון די יידן ווי עס הערשט היטלער׳ס האנד. אלעס האט א מורא געפילט, נור פאר יענעם אלס נישט געזאגט.

אין 1940 ספטמבר האט מען אונז אויך א טובה געטון און אפגענומען פון די רומענער און אלס מתנה צו געגעבן די אונגארן. ס׳איז געווען אסך וואס האבן זיך געפרייט אויף דעם טויש, נישט וויסנדיג וואס און צו וואס די פרייד איז ביי זיי. נישט אויף לאנג איז אויס געבראכן די דייטש־רוסישע מלחמה מען האט אנגעהויבן צו מאביליזירן ערשט דאס ייגגוואוג. ווי איבעראשט זענען מיר אלע

געבליבן מען האט אונז אנשטאט א ביקס אין האנד, געגעבן נישט מער ווי א לאפאטע, דאס איז געווען ערשטענס צו דער ארבייט און צווייטענס, אין פאל פון א אנפאל, זיך זעלבסט צו שיצן· דאס איז געווען דער אנדייט ווי ווייט מיר זענען נישט אנפארטרוייליך פאר דער אונגארישע רעגירונג און, ועל כולם, האט מען אונז מיט א געלע באנד אויף די לינקע האנד אויפ׳ן פלאץ פון של יד גוט אנגעציי־כינט, אז פון דערווייטענס זאל יעדער דערקענען און וויסן אז דא קומט א ייד· דאס איז א אנזאגעכץ פאר די ווייטערדיגע געפארן וואס ערווארטן דאס יידנטום· אין דארף האט געהערשט א יאמער און טרויער, כמעט אין אלע הייזער האט שוין געפעלט עמעצער איינס פון די פאמיליע· פרנסה האט זיך אויך אפגעטון· יידישע געשעפטן האט מען באלד פארשפארט ממש דאס ברויט איז געווען א פראבלעם, אין דער צו איז פון הימל אויך נישט געקומען די ברכה ס׳איז געווען שרעקליכע פארשוועמונגען א גאנצן זומער האבן די הימלען געוויינט צו אונזער רחמנות· די זון האט זיך זעלטן באווזן, די נויטן האבן איינגעבראכן יעדען אלס אויף א עקסטערן שטייגער· קיין ישועות איז נישט געווען וואס צו ווארטן, דער פראנט האט זיך ערווייטערט ווייט ווייט אויף דעם רוסישן טעריטוריום און וואס מער דער פראנט האט זיך דערווייטערט אלס מער יידן האט מען צו דער ארבייט גענומן, אזוי ארום האט מען שוין דאס אלטע איינגיזעסע דארף ריסקיווע באלד מענערפריי געמאכט, ס׳איז נור געבליבן פרויען, קינדער, און אלטע מענער און אין דיע 2 גרויסע בתי־מדרשים האבן שוין קוים זיך א פאר מנינים מענשן געטראפן· יעדער נייער טאג האט אלס זיינע נייע צרות געברענגט· די דייטשן זענען פארשפרייט געווארן אויף אלע קלענערע לענדער און אויף אונגארן· מיטן אריינ־מארשירן פון די אכזר׳יתדיגע דייטשן האט זיך באלד געשפירט די ענדע פון דעם שיינעם לאנג־יארענדיגן דארף ריסקיווע· נישט אויף לאנג האט מען אלע יידן פון קליין און גרויס צוזאמנגענומען אין געטאס· די געטא איז געווען אין אויבער־ווישא און דעם צוגענג צו די יידעשע שיינע היימען האבן די ווילדע גראזן פארשטעלט די וועגן, א וואלקן פון טרויער האט זיך פארצויגען אויף אונזערע נישט פאר־געסענדיגע היימן, אויף איר שיינקייט און פראכט·

א וואלקן זיך פארצויגען וואס זאגט אן אלעס בייז
ווי א גזר פון הימל געקומען אומגעריכט.
פון פארשיקעניש הערט זיך, אבער ווי? גיי און ווייס!
אזוי האט דער סוד פארטומלט און פארשטעלט יעדענס ליכט.

מענשען זיך פארזאמלט אין ווינקעלעך פארשטופט,
געטראכט געדאג׳עט וואס דער שונא האט אין זינען.
מענשן געפלאנעוועט און אין וואך זיך געשטעלט
און אליין געזוכט זיך דאס לעבן צו אנטרינען.

דאס געפאר האט געבושעוועט און געוואקסן פון טאג צו טאג,
דער מענש זיך געשפירט עפעס איבעריג אויף דער וועלט.
נישט אויסהאלטענדיג מער די מאטערניש און פלאג,
און דעם גורל זיך אקעגן שטעלן מער נישט געקענט.

אין איין טאג וואס דער שטן זיך געשפירט מער אין כח,
ווייל דער גורל גע׳חתמט געווען איז שוין פון פריער,
האבן די רוצחים מיט די האקנקרייצן אויף דעם מח
אנגעקלעבט פאר יעדען דאס ניינע באפעל אויף דער טיר.

צומארגנס איז יעדער געשטאנען לעבן זיין בינטל,
גוט׳ס און האב האט מען געמוזט לאזן שטיין.
איינגעפאקט זיין פלאג פון אסך יארן אין א זעקל,
פון די טייערע זיסע היימען האט מען געמוזט א וועק גיין.

די היימן געבליבן מיט פארשלאסענע טירן,
די הערצער צעריסן, אהינטער קוקן מער נישט געקענט.
נישט וויסנדיג ווי מ׳וועט אונז ארום פירן
און נישט געטראכט וואס ס׳וועט ווערן די ענד.

געגאנגען איז יעדער פארזונקען אין זיין פעקל,
געפירט פון דעם שטן פון די שטארקע האנד.
נישט וויסנדיג ווי מ׳וועט זיך מארגן אויפוועקן
און ווער דער שכן וועט זיין פון יענער זייט וואנט.

ווי מיט אייזען פארקלעמט די ציינער,
געגאנגען איז יעדער האנד ביי האנד.
פארזונקען, פארביטערט געגאנגען יעדער איינער,
נישט געדאכט אז ער גייט דעם לעצטן גאנג.

געגאנגען איז יעדער נאך די וועגן,
פון אקסן און פערד געווען דער געשפאן.
פון יעדן זיך געגאסן ביטערע טרערן,
פארביטערט פארשעמט ווי אייזלען געגאן.

דיע נאכט זיך דערנענטערט,
אלץ מער געווירקט האט עס אויף דעם געמוט.
געוואלט, ווי זענען אונזערע היימען?
געוואלט, ווי איז אונזער שטוב?

געארדנט אין געטא געווען אצינד אלעס
יעדער האט אין געטא באקומען זיין פלאץ.
נישט געקענט העט מען באנעמן מיט אייגענע מוחות
דאס געפאר אפצושאצן מיט אייגענעם הארץ.

די ערשטע נאכט אין געטא פאראיבער,
און ווייטער געטון האט דער גורל אלץ זיינס.
און אלץ טיפער און טיפער פארביטערט
פארוואנדלט מענשן אין חיות אלס איינס.

אין געטא די מענשן זיך צוגעוווינט אין דער וויל,
דאס לעבן געלאזט גיין זיין גאנג.

הלוואי וואלט נישט ערגער געווארן אונזער שיקזאל,
ווייל לעבן און נור לעבן טוט אונץ באנג·

אין א העלן זונען־שטראל פרי־מארגן,
כאטש פינצטער איז געווען פאר יעדן די זון,
ווי הערינג פארפאקט אין די וואגאנען
און שנעל געפירט אונז צום אומקום·

די באנען אכזריות׳דיג פון ארט זיך פארריסן,
איבער טאלען און בערג זיך לויפן געלאזט·
יעדער פייף פון די מאשינען האבן די הערצער צוריסן,
און מיט א מאל האט זיך יעדן איינעם ווידוי זוגן פארגליסט·

דער געלויף פון די באנען און דערין דאס געוואלט,
די רעדער געקלאפט, ריטמיש, פארביסן,
נאך א טאג און א נאכט אין אוישוויץ זיך אפגשטעלט,
און מ׳האט באלד גאנצע משפחות צעריסן·

עלטערן פארלוירן די קינדער,
קינדער ווי פון הימל געפאלן געבליבן שטיין,
צו טיילט צעריסן יעדן באזונדער,
מענשן געבליבן געשטיקט און געוויין·

אויפ׳ן הימל זיך באוויזן פייער־צונגען,
צונגען וואס האבן אויסגעזען ווי הענד,
נייע קרבנות טוט מען זיי ברענגען
קינדער מיט עלטערן אויף איינמאל ווערן פארברענט·

טעג און חדשים אין נויט אין שווייס זיך געצויגן,
נאקעט און בארוועס נאך ארבייטן געמיזט,
הונגער האט געבושעוועט און דער פראסט האט געפרוירן,
דער אויסגעמאטערטע קערפער, דאך צום לעבן האט געגליסט·

דער טויט איז געגאנגען כמעט מיט יעדן ביי דער האנד,
נישט שווער געווען אים אויף יעדן האלטן דאס אויג,
געפאלן זענען מענשן ווי פליגען פון דער וואנד,
און דאך נישט צייט געהאט צו פארטילעקן יעדן צום טויט.

פון דעם גרויזאמן פייער געבליבן מענשן, א פאר,
אין הויט אין ביין דאס לעבן איינגעהילט.
פון גאנצע משפחות איז געבליבן א סימן, א שפאר,
און פון דעם איינעם דאס לעבן ווייטער צעבליט.

אזוי איז א קליין בינטל מענשן געבליבן,
געבליבן עלענט, עלענט אליין.
געזוכט האט יעדער איינער מיט׳ן שטארקסטן ווילען
אויף ס׳ניי אויפצושטעלן א פארפעסטיקטע היים.

מיט די צייט געעפנט האבן זיך וועגן,
אנגעהויבן שטראמען מענשן אן א צאל,
געלאפן יעדער באזונדער ממש געפלויגן,
די נייע היים בויען אין ארץ־ישראל.

נישט לייכט איז געווען אנצוהויבן,
די מידעביינער כאפן אין געשפאן,
און דאך האט יעדער צוגעשווירען
טריי, אין קאמף, זאלן פלאטערן אויף דעם יידישע פאן.

אזוי האבן זיך געצויגען טעג און יארן,
פון זכרון נישט פארגעסן אויף איין מינוט,
ווער אונז געטריי געווען, האבן מיר פארלוירן,
און יעדן אין הארצן געבליבן אויף טריט און שריט.

און די נשמות וואס האבן געטון ארומשוועבן,
רוהען האבן זיי אונז נישט געלאזט.

שטיל געשעפטשעט אין די אויערן
טראכט און מאכט עפעס אונזער גענוס·

דאס שעפטשען פון די נשמות האט דערפילט יעדער איינער,
געזוכט זייער רו האבן אלע בייגאנד,
אויפ׳ן הר ציון געשטעלט א שטיין צווישן אלע שטיינער,
אין איינגעגלידערט די נשמות אין דער הייליקער וואנט·

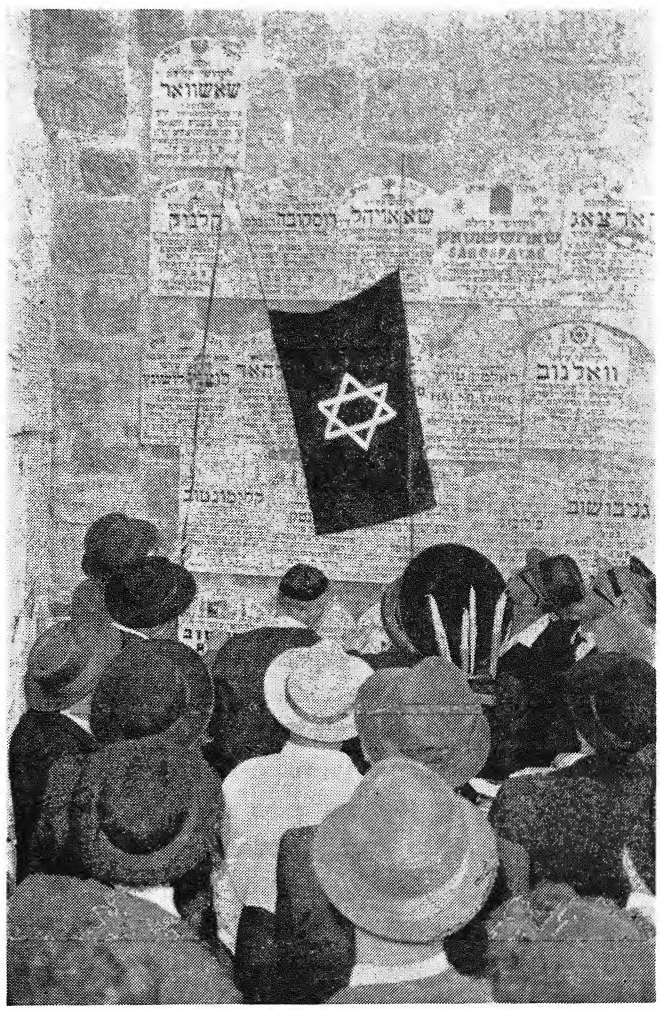
דער שטיין וועט אונז בלייבן אלס זכרון,
און לייכטער וועט זיין אויף אונזער הארץ,
אויב איר וועט דעם שטיין נישט לאזן פאר יתומ׳ט ווערן
וויסנדיג אז טאטע מאמע ליגן אויף דעם הייליגען פלאץ·

און אט דאס פלאץ וועט זיין פאר אונז געהייליקט,
דא וועלן מיר קענען אויסגיסן אונזער הארץ אין געוויין,
פאר אונזערע עלטערן וואס זענען אומגעקומען אזוי אומשולדיג,
וועלן מיר טרעפן דעם טרייסט נור דא ביי דעם שטיין·

דערציילן זאלט איר דאס פאר קינד׳ס קינדער,
ווי א הייליגע הגדה זאל דאס בלייבן פאר זיי·
אז מיר זענען לעבן געבליבן נור דורך וואונדער,
ווייל אלע צום טויט פאראורטיילט האט אונז היטלער ימח שמו·

און דער פאר, ווייל וואס מיר אזוי ווייניג געבליבן,
בעט איך אייך טייערע מיט טרערן און געוויין,
בלייבט טריי געבונדן צום פלאץ פון אונזערע וויגן
און פארגעסט נישט אונזער שיינע זיסע היים·

געשריבען פין :
אברהם יצחק
בן אליעזר פריד

הסרת הלוט מעל לוח הזכרון בהר ציון (תשכ"ו)

חיים אליעזר פייג

דער חורבן פון ריסקיווער ישוב

אין ריסקיווע איז ערב פסח, יעדער גרייט זיך צום סדר,
דער חמץ פארברענט, די פסחדיקע געשיר אריינגענומען.
אין דארף שמעקן די כרעמזלעך, ווי פסח כסדר,
די יום־טובדיקע געסט שוין אהיימגעקומען.

א סך טאטעס, מענער, נישט אין דער היים — —
זענען ווייט אין אוקראאינע, אלס ארבעטס־סאלדאטן.
פרויען מיט קינדער ביים סדר אליין
שוין חדשים ניט געהערט פון מאן און פון טאטן...

צו דער גאנצער וועלט איז דער פרילינג געקומען.
די זון לאכט און גלאנצט;
די זון איז פראכטפול, עס שמעקן די בלומען,
אלץ האט אויפגעפלאנצט.

אבער ריסקיווע איז טרויעריק, דאך מיט האפענונג אין הארץ...
ווייל דער גלויבן אין יום־טוב איז אזוי הייליק און שטארק!
דער וויטאג פארטויבט, מ׳פילט ניט קיין שמארץ,
ס׳טומלט זיך אין דארף — — ווי אויפן שטאטישן מארק.

מען כשר׳ט א כלי, מען קויפט א ליימענעם טעפל,
ארויסצונעמען די מצות, בארגט מען זיך געלט.
מען זוכט פאר חרוסת אן עפל,
א ביסל ווין אויף ארבע כוסות, אויך שוין באשטעלט.

ס'איז שוין נאכמיטאג, יידן לויפן אין מקוה זיך באדן,
וואס הייסט? חלילה זיך ניט טובלען פאר זמן חרותינו,
פון דער וואכעדיקער יאך זיך אויסצולאדן — —
כדי מיט אן אמתדיקער אמונה צו זאגן דינו.

די שבתדיקע שיך, די קאפטנס און שטריימלען
אויסגעלופטערט, אויסגעפוצט — פון חמץ ריין געמאכט.
א גאנצן יאר פאר פסח געטאן זאמלען,
און פאר די קינדער אויף פסח נייע בגדים געמאכט.

אין משה פישערס ווערקשטוב, טומלט זיך ווי אין א מיל.
יעדער לויפט זיך אפשערן, אדער נאר אונטערפוצן;
ווייל ווי קען מען אנדערש פסח גיין אין שול?
ניט צו זיין אפגעשארן, דעם נייעם הוט נוצן.

אין יעדן הויז שיילט מען ריבלעך קעזלעך צו מאכן.
דאס אפגעשפארטע שמאלץ נעמט מען ארויס.
פון אייער אין שטארק, לאקשן צו מאכן,
ווער קוקט דען נישט אויף די לאקיטקעס ארויס...

פלוצעם נאכמיטאג ווערט ריסקיווע אין א וואלקן איינגעהילט
צוויי דייטשישע אפיצירן אין דארף אריינגעפארן,
אין יעדן יידן ווערט דאס בלוט פארקילט —
מען פילט דעם ווייטאק, וואס יידן האבן געפילט פאר יארן.

אין א תשעה באב, איז ערב פסח פארוואנדלט געווארן...
מען וויינט און קלאגט איינער צום צווייטן.
אויף אופן ריסקיווער ישוב איז אויסגעגאסן דער צארן
קיינער ווייס נישט צו וואס זיך צו גרייטן.

מען לויפט ארום וויא פארסמטע מויז.
די אפיצירן מיט „באכטערעס״ פון ייד צו ייד

„פאר דויטשן א וואוינונג״ אין יעדן יידיש הויז
אין דעם גאנצן דארף, דאס זעלבע ליד·

מיט רעספעקט און ערע פאר דעם דייטשעשן סאלדאט
מוז יעדער זיין געלגער אפגעבן,
ווייל אייער לעבן געהערט שוין צום דייטשעשן שטאט
אויך אלץ וואס איר פארמאגט אין אייער פארמעגן·

די נאכט רוקט צו, מען זעט ניט קיין שטערן,
דער הימל איז פלוצעם שווארץ ווי די ערד···
ווילד רוישט דאס וואסער פון יידישע טרערן
איבער ריסקיווע הערשט שוין די טויטע שווערד·

יידן האבן מורא ארויסצוגיין
מען ווייס ניט אויף וואס מען קעןווארטן און האפן·
די בערד זיך פארבונדן, ווי ווען עס טוס וויי די ציין
זיינען א פאר יידן דאך אין שול געלאפן·

פון א געפאקטער שול, ווי א יום־טוב אמאל
מיט התלהבות דעם יום־טוב צו עמפאנגען·
איז נאר איצט בערך געווען צוואנציק די צאל
שנעל אפגעדאווענט, און אהיים געגאנגען·

מען זאגט זיך גוט יום־טוב, מיט טרערן אין די אויגן
מען קוקט זיך אן מיט שטילע וואונטשן···
די פענצטער ראלעטן ווערן פארצויגן
האט די מאמע מיט געוויין גענומען ליכט בענטשן·

דאך זיך צום סדר אלע געזעצט,
ס׳איז א ליל שמורים, דאך די טירן פארשלאסן·
צו זיין מיט דער משפחה צוזאמען האט יעדערער געשעצט
מען האט איצט די ארבע כוסות שוין אנגעגאסן·

מיט א באטריבטן געמיט אין הארץ פארשמאכט,
האבן יידן גענומען דערציילען יציאת מצרים.
מען האט שוין ענדליך קידוש געמאכט
מיט טרויער אין געוויין עד לב השמים.

יעדער האט געפרעגט, ווער וועט אונדז באפרייען?
ווי משה רבינו דער בראווער העלד.
ווער הערט איצט אונדזער וויינען און שרייען?
ווער קימערט זיך, וואס טוט זיך מיט דער יידישער וועלט.

ווער וועט פאר אונדז דעם ים שפאלטן?
א ים פול מיט טרערן, בלוט און שמארצן.
וואו איז דען דא פאר אונדז א פלאץ זיך צו באהאלטן?
און פאר וועמען קען מען זיך אויסגיסן דאס הארצן...

די קשיות זיינען אזוי רעאליסטיש געווארן
מה נשתנה הלילה הזה? אוי, וואס פאר א נאכט — — —
אן מרור צו עסן איז אונדז ביטער געווארן,
ווארטן די מערדער עס זאל אנקומען די נאכט.

די קליינע קינדער שוין שלאפן געלייגט.
צו יונג צו פארשטיין וואסווארט אויף זיי...
די עלטערן זיצן ביי די פענצטער צוגעגרייט,
מיט הערצער פארשטיינערט — שווערער ווי בליי.

ס'איז שוין באלד כעלות השחר, טאג געווארן,
פ ל ו צ ע ם, הערט מען טריט מארשירן...
מען הערט דאס בלאזן פון א מיליטערישן הארן,
פארזאמלונגען רופן די דייטשישע אפיצירן.

יעדערער זעט פאר זיך בילדער, שווארץ און טונקל,
פון אונדזערעברידער אויפן אייראפעאישן קאנטינענט.

ס׳איז כמעט נישטא אין אייראפע קיין ווינקל
וואו מען האט נישט געפייניקט און מערדערליך געברענט.

איבעראל האט מען יידן געשאסן, געהאנגען,
בארויבט זייער לעבן און רעכט.
מיליאנען שוין צו דער שחיטה געגאנגען,
א קליינער טייל פארבליבן אלס ארבעטער קנעכט.

און וואו ס׳זאל ניט גיסן קיין טרערן
און פליסן קיין אומשולדיק בלוט;
אבער די מערדערישע אויערן — נישט הערן
„ס׳גיבט זיי צו, וואוילטאג און מוט".

יזכור — געדענקט די 41 יאריקע כמארע
ווען מיר האבן זיך געראנגלט מיט הונגער און קעלטן.
פון דעם אטעמען האט זיך געטראגן א בלוטיקע פארע
אין די קאמינעץ פאדאלסקער געצעלטן.

יעדער האט געהערט ווי מען האט דארט יידן באגראבן,
אלטע, יונגע, פרויען, מענער, קינד און קייט.
קעגן מאשין־געוועהר האבן זיי געטאן שמע ישראל זאגן —
און א סך פון זיי באערדיקט לעבעדיקערהייט.

אזוי זיצנדיק און טראכטן — — איז אינדערפרי געווארן,
די זון אין מזרח איז שוין אויפגעגאנגען.
זיך פארייניקט מיט דעם שיקזאל אין השם יתברך צארן
מיט אן איבערראשנדן שמייכל, האבן די דייטשן אונדז „עמפאנגען".

זייער פריינדלעכקייט איז געווען באמת צום איבערראשן,
זייער אויפפירונג איז געווען ווי פון א נארמאלן סאלדאט.
זיי האבן אפילו פון אונדזערע מאכלים געטאן נאַשן
א סך, אפילו אויף אונדז רחמנות געהאט...

דער ערשטער טאג פסח, ריסקיווע באזעצט שוין מיט דייטשן.
ס׳העלפט ניט קיין דאגהן און זארגן.
א יעדערער טוט אנדערש אויסלייגן און טייטשן,
דעם פריינדלעכן און העפלעכן „גוט מארגן״.

מען טרייסט זיך און מען האפט אז ס׳איז א ישועה מן השמים.
מען טרויעט זיך פון הויז ארויסצוגיין
צו האָדעווען די בהמות און עופות — ס׳איז דאך א צער בעלי חיים.
מען לויפט אויך אפילו אין שול אריין.

דאס דאוונען נעמט אן א נייעס פארם.
יעדער קאפיטל איז געבעט אין א תפילה.
כל הקהל ווי איין נאענטע פאמיליע געווארן,
קעגנערס און פריינד א פארייניקטע קהילה.

מ׳סודעט זיך, מען שושקעט: וואס וועט דער מארגן ברענגען?
פאליטיקער דערציילן: „דער פראנט איז נאענט, די רוסן באלד דא...״
לא לנו ה׳ לא לנו — טוט גאנץ קהל זינגען,
מען קלערט שוין אפילו פון דער באפרייאונגס שעה.

מיט באפרייאונג־טרייסט, איז מען כמעט זיכער,
א סך אפילו, ווילן אנגרייטן די רויטע פאנען...
די האפענונג וואקסט אלץ העכער און העכער
באלד אויפצונעמען די „רויטע מחותנים״.

די ערשטע צוויי טעג יום־טוב א דורך בשלום.
די שרעק א ביסל געשטילט — קיינער ניט גערירט.
מען האפט ס׳איז נאר געווען א שלעכטער, בייזער חלום,
דערווייל האבן די דייטשן זיך אנשטנדיק אויפגעפירט.

די האפענונג האט אבער נישט לאנג געדויערט,
דער ערשטער טאג חול המועד, עס טומלט זיך ווידער...

די דייטשישע מאכט, איבער ריסקיווע הויערט
זיי שרייבן א ליסטע פון אלע יידישע מיטגלידער.

קיין יידיש נפש, אן אונטערשייד ארעם אדער רייך
דער באפעל איז: קיינעם ניט צו איבערהיפן!
איין נפל׳ע, א קראנקע, א קריפל, איז ביי זיי גלייך,
דאס ווארט געטא הערט מען פון זייערע ליפן.

יידן זיינען תמיד שטארקע בעלי אמונה
און אין ישועה מוז מען שטארק גלויבן
די „באהערדן״ אבער טוען דאס גאלד און געלט מאנען
מען מוז די אוצרות אוועקלייגן פאר זיי פון אויבן.

די אונגארן און דייטשן האבן דאס צווישן זיך אפגעמאכט
יעדערער האט שוין געקאנט זען דעם יידישן בראך.
די גויאישע שכנים האבן שוין פון אונדז געלאכט,
אין יאמער איז אדורך די פסח — וואך.

די דייטשן און אונגארן צווישן זיך געהאט א פאקט
די אונגארישע יידן אוועקצוגעבן...
זייער אפמאך שוין א געחתמעטער פערטראג
„די אונגארן נעמען דאס געלט — די דייטשן דאס לעבן״.

דער ערשטער טאג נאכן פסח פרימארגן,
די אונגארישע זשאנדארן אין דארף אריינגעקומען.
נישט מער באהאלטן, נישט מער פארבארגן,
אנגעהויבן די יידן צוזאמענצונעמען.

נישט געהאלפן קיין בעטן, נישט געהאלפן קיין וויינען,
ביי זיי קיין אונטערשייד, באקאנטע אדער פריינד.
אין שול אוועקגעפירט א יעדן איינעם
דער סוף פון ריסקיווע זיך אנגעהויבן היינט.

נאר א פאר פעקלעך אויף דעם ריקן
דאס איז געווען דער גאנצער באגאזש.
די לופט אין דער שול איז צו דערשטיקן...
און א שרעקליכער טומל — געפערלעכער רעש.

זייגנדיקע קינדער, ביי דער מאמעס בריסט
הויבן אן וויינען — פון הונגער פארשמאכט.
אין דרויסן ארומצולויפן האט זיך קינדער געגליסט
זיי קאנען אבער אין ערגעץ ניט גיין — די שול איז באוואכט.

די יידישע הייזער פארמאכט און פארשלאסן
ביינאכט אויף דער יידישער גאס, קיין ליכטיקער שטראל.
די זשאנדארן שרעקן: מען וועט ווערן דערשאסן
אויב עמיצער נאר וואגט צו פארלאזן דעם זאל.

אויף די הילצערנע בענק גייט מען שלאפן
א סך יידן שטענדיק תהילים זאגן.
רבונו של עולם, וואס טוסטו אונדז שטראפן
אומשולדיקע מענטשן אזוי צו פלאגן.

אייניקע וועקן זיך אויף מיט היסטערישע געשרייען,
זע: ווי א מאן הרגעט דיינע שוועסטער און ברידער!
זייערע טויטע קערפערס אויף די וועלדער צו זייען,
מען צאפט זיי דאס בלוט, מען האקט זיי די גלידער.

מען טרייסט זיך. די צרות וועלן באלד ענדן...
מען וועט אונדז באלד פון דער שול אוועקפירן.
א באפעל! די גויאישע בעל־עגלות זיך „זאפארט״ מעלדן
די יידן פון געטא צו טראנספארטירן.

נאר אלטע און קינדער, דערלויבט מען אויף די וועגן צו זיצן
די יונגע טרייבט מען ביים וואגן צו פוס.

די לבנה שיינט, די רעדער קריצן,
קיין ווארט ניט רעדן, מען האלט אפילו דעם הוסט·

אין דער שטילקייט פון דער נאכט הערט מען א קליין קינד וויינען
די מאמע טוט איר קינד צום הארצן דריקן·
מען מוז איצט א פיצל קינד פון זייגן אנטוויינען
ווייל דער מאמעס בריסט — פון מילך זיינען טרוקן·

דאס איינציקע וואס די פארביטערטע מאמע טוט קלערן:
וואוהין פירט מען אונדז? וואס וועט פון מיין קינד זיין?
זי טרינקט זיך אין א ים פון שמערצן און טרערן
איידער זי זעט אירע קינדערלעך אונטערגיין·

קינדערלעך מיט שיינע אויגן — שווארצע לאקן,
א וואנדער צו זען יעדעס שיינע קינד·
אומשולדיק, טרויעריק, בלאס און דערשראקן
פירט מען זיי איצט ווי צוזאמענגעכאפטע הינט·

אין די שיינע בעקעלעך וואס ברענען און גליען,
זיי זיינען דאך איצט ווי א רויז אזוי שיין·
ועלן באלד פון ווייטאגן אויפהערן בליען
צו קוקן אויף זיי, קען דאס חיות אויסגיין·

ענדליך, צו דער „דעסטינאציע״ שוין אנגעקומען·
אין דער ווישעווער געטא אונדז אריינגעווארפן·
יעדערער פון וואגן, זיין פעקל אראפגענומען,
נאר צוויי, דריי גאסן, פאר יידן זיינען אפן·

די אויסגענג פון גאסן מיט פלויט ארום געמאכט
דארט האבן נאר יידן געקאנט זיך באוועגן
יעדער פאר מעטער — די געטא באוואכט
מען לאזט זיך פירן··· מען שטעלט זיך ניט אנטקעגן·

יעדן טאג ארויס נייע באפעלן.
יעדער מוז זיך די בארד אפשערן.
די געטא באשטאנען פון צען טויזנט יידישע זעלן
יעדערער זאגט: וואס וועט פון אונדז דא ווערן?

דאס לעבן אין געטא ווי קען מען דען באשרייבן?
פיר־פינף פאמיליעס אין איין וואוינונג ארייגעצויגן.
מיט די צרות זיך צוגעוואוינט, אבי צוזאמען בלייבן
דער גייסט ווערט געבראכן דער קוראזש געבויגן.

א „יודן־ראט" פארן געטא האבן די דייטשן באשאפן
וואס ס׳זאל כלומערשט די יידן פארטרעטן.
יידישע פירער — מיט רעכט פון שקלאפן
צו וועמען יידן זאלן קאנען שרייען און בעטן...

ליידער האבן די צרות אויך באלד זיך געענדיקט,
די געטא אין פיער טראנספארטן איינגעטיילט.
דורך דעם „יודן־ראט" באלד זיך פארשטענדיקט;
צו וועלכן טראנספארט יעדער ייד איז צעטיילט.

צוויי, דריי טויזנט אין איין טאג
אונטער שווערן וואך, ווערן יידן געפירט.
פון בהמה־וואגאנען, איז באשטאנען דער צוג,
יעדער וואגאן, מיט א געלן שטערן באשמירט.

זיבעציק־אכציק אין א וואגאן ארייגעפרעסט,
צווישן די פיר ווענט, ביי די זייטן זיי זיצן.
יעדע פאמיליע צוזאמען — ווי פייגעלעך אין א נעסט,
ביינאכט געליטן קעלט — בייטאג פון די היצן.

די פענצטערלעך מיט שטעכדראטן, די טירן פארשלאסן.
קיין טוילעט, קיין וואסער, דאס מינדסטע פאר מענטשנס באדארפן.

דריי טעג, דריי נעכט, געטאן אונדז פירן...
נישט אמאל קיין מענטשנס אפפאל וואו אוועקצוווארפן.

וואוהין דער צוג פארט, האט אונדז קיינער ניט געזאגט...
נאך דריי טעג און נעכט ענדליך... שטיין געבליבן.
מיט א טומל בהלה אונדז פון באן ארויסגעיאגט,
מי יחיה ומי ימות? האט דר׳ מענגעלע אויסגעקליבן.

קינדער פון עלטערן אוועקגעריסן
נישט אמאל זיך צו געזעגענען קיין צייט געגעבן.
ווער האט זיך דען פארגעשטעלט אדער געקאנט וויסן,
אז מיט א שעה שפעטער, וועט דער גרעסטער טייל מער ניט לעבן.

מיט הויכשפרעכער האט מען זיך מיט אונדז פארשטענדיקט.
אונדזערע מידע קערפערס באלייכט מיט רעפלעקטארן.
אט דא האט דער ריסקיווער ישוב זיך געענדיקט,
אין אוישוויצער קרעמאטאריומס פארברענט געווארן.

אלט אויסזעענדע און קראנקע — אויף לינקס פארטיילט,
אויך יונגע מאמעס און קינדער — אויף דער זעלבער זייט.
פרויען פון מענער — עלטערן פון קינדער פונאנדערגעטיילט...
פארגאזט אין קרעמאטאריום — — לעבעדיקערהייט.

יינגעלעך, מיידלעך, פרויען, מענער, אויססארטירט.
ווי פערד צו דער ארבעט — אויסגעקליבן.
אין בירקענאוער באראקן אוועקגעפירט
מיט בייטשן און ביקסן אונדז געטריבן.

אונדזער קליידונג און שיך געמוזט אפגעבן,
סיי פרויען און מענער די האר אפגעשוירן.
א שטיקל זייף „ריין יודיש פעטן״, יעדן אין האנט געגעבן,
אונטער קאלטע שפריצן אונדז געבאדן — באלד פארפרוירן.

יעדן געגעבן א געשטרייפטן מונדיר און הילצערנע שיך
פאר פרויען — נאר א קלייד און א העמד·
פאר זייערע געגאלטע קעפ נישט אמאל א קאפ טיכל,
שוועסטער זיך אנגעקוקט, און זיך ניט דערקענט·

איין הילצערנער באראק פאר טויזנט נפשות,
דאך ארייצוגיין אין די באראקן — אונדז ניט געטאן דערלויבן!
געהרגעט, געשלאגן, ביז מען איז געפאלן חלשות···
און די געפאלענע, מיט שטעקנס צוריק אויפגעהויבן·

שעהן לאנגע אויפן „אפעל־פלאץ" אונדז געהאלטן
זיך א ריר געבן האט יעדערער געהאט מורא·
דעם יום־טוב שבועות, אויף דעם אפעל פלאץ געהאלטן
און אפילו דארטן, מיט אהבה, מקבל געווען די תורה·

ווי אזוי יידן האבן דארטן געדאוונט? איז ניט צו פארגעסן···
אפילו הלל געזאגט און אויך הודו, שטילערהייט געזונגען·
געשטאנען זיבן־אכט שעה, אן וואסער און אן עסן
א יעדער גרייט פאר קדוש ה׳ זיך צו לאזן אומברענגען·

פון צווישן די רייען א קול אלט און ניי,
האט אין יעדנס אויער פלוצעם געקלונגען;
דאס עקשנותדיקע ליד פון „עם ישראל חי",
האט יעדערער שטילערהייט אנגעהויבן זינגען·

כוח און מוט האט אונדז משה רבינו געגעבן,
אין אן אייגן לאנד אונדז ארייצוברענגען·
און אפילו א היטלער, אויך איבערצולעבן
און עד סוף הדורות „עם ישראל חי" צו זינגען·

די שארית הפליטה, פון אוישוויץ, זאל די וועלט איבערצייגן
אז יידן פארטיליקן וועט זיי קיינמאל ניט געלינגען·
און די יידישע אמונה, קאן קיינער ניט בייגן,
און דאס יידישע פאלק קאן ק י י נ ע ר ניט אומברענגען·

לוח הזכרון על הר ציון

דפי זכרון

(דברי הסבר)

הרבה התלבטנו כיצד להדפיס את שמות הקדושים ואחרי שיקולים רבים החלטנו להדפיסם קבוצות־קבוצות, כאשר כל קבוצה תהיה מובדלת ע״י סימן מהשניה. הקבוצות תסודרנה לפי סדר א״ב לפי ראש המשפחה שבקבוצה. בהרבה קבוצות מסודרות יותר ממשפחה אחת, כאשר שם המשפחה אינו זהה. לא הפרדנו ביניהם וכיבדנו את הצירופים האלה כפי שנמסרו לנו בדפי הזכרון — כדי לא להפריד בין הדבקים.

במקרה ששם אחד מופיע בשני מקומות (עד כמה שיכולנו לזהותו) השמטנו אותו ממקום אחד והשארנו אותו במקומו הטבעי יותר. למשל: אם בן מבוגר, שהיה בעל משפחה, מופיע יחד עם הוריו וכן מופיע לחוד עם אשתו וילדיו השמטנו אותו מרשימת הוריו.

ניסינו לשוות לשמות את צורתם הנכונה אבל לא שינינו במקרים שהצורה העממית היתה מושרשת יותר.

כל מה שעשינו, עשינו לכבודם, וזכותם תעמוד לנו ולכל ישראל עד עולם.

✶

בראש הרשימה חשבנו לנכון להזכיר את גבורי צה״ל יוצאי קהלתינו שמסרו נפשם על קדושת הארץ ועל גאולת עמנו. הי״ד.

ואלה שמות הגבורים:

א. קינד דוד צבי בן יצחק וחיה נולד ברוסקובה בשנת 1926 נפל 17.2.1948.

ב. שטיגליץ אליהו בן יעקב נולד ב־1947 ברומניה, עלה ארצה עם הוריו בשנת 1951 למד בישיבת „מרום ציון״ בירושלים, שרת בחטיבת „גולני״ נפל בר״ח סיון תשכ״ז 9.6.67 ברמת הגולן בכבוש ״תל־פחר״.

גם כאן עלינו להתנצל אם יתברר שהרשימה אינה מלאה. פרסמנו את הפרטים שיכולנו להשיגם. ומי שאין שכחה לפני כסא כבודו, יחקוק אותם לזכרון לפניו תמיד עד עולם. אכיה״ר.

✡

דיע נעמען פון דיע קדושים הי״ד זענען איינגעטיילט אין גרופען לויט דעם אלף־בית. אין איין גרופע זענען דא מערערע משפחות, גענוי וויא דיע קרובים האבען דאס אונז אריין געשיקט.

מיר האבען כמעט גארנישט געענדערט; אבער ווען מיר האבען געפינען דעמזעלבען נאמען צוויימאל, האבען מיר איהם נאר אויף איין פלאץ געדריקט, געוועהנליך אויף דעם ארט ווי ער געהערט אם בעסטען — בדרך הטבע.

ת. נ. צ. ב. ה.

אדלר חיים אריה בן מנחם ומלכה, נספה באושביץ, ערב שבועות.
אדלר גיצה בת בן־ציון וחיה רבקה, נספתה באושביץ, ערב שבועות.
אדלר בן ציון בן חיים אריה וגיצה, נספה באושביץ, ערב שבועות.
פרוכטר שלמה לייב בן שרה, נספה בורשה.
פרוכטר בריינה בת סאנא ורוסה, נספתה בורשה, טרנספורט שני.
פרוכטר רחל בת שלמה לייב ובראנא, נספתה בורשה, טרנספורט שני, עם המשפחה.
פרוכטר חיים יעקב בן שלמה לייב ובראנא, נספה בורשה, טרנספורט שני.
פרוכטר אליעזר בן שלמה לייב ובראנא, נספה טרנסניסטריה.

✶

אינגבר משה בן דב אריה ובתיה, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
אינגבר הודיע בת יצחק ופעריל, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
אינגבר מרדכי בן משה והודיע, נספה בחזית הרוסית במחנה עבודה, ינואר 1943.
ריזל אברהם צבי בן ברוך ורבקה, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
ריזל ראצע בת משה והודיע, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
ריזל ברוך בן אברהם צבי וראצע, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
ריזל רבקה בת אברהם צבי וראצע, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
ריזל יצחק מנחם בן אברהם צבי וראצע, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
ריזל דב אריה בן אברהם צבי וראצע, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק יצחק בן מנחם וריסע, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק בלומע בת משה והודיע, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק פרימעט בת יצחק ובלימע, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק רחל בת יצחק ובלימע, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
פריד תהילה בת יצחק יעקב ופייגע, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
פריד בתיה בת מאיר ותהילה, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
פריד דב אריה בן מאיר ותהילה, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק יעקב אריה בן יצחק ורחל, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק לאה בת יצחק ורחל, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.

✶

אינגבר זאב בן אליהו ובתיה, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
אינגבר פרימיט בת יצחק ופערל, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
מאלעק בתיה בת זאב ופרימיט, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
מאלעק פערעלע בת עקיבא ובתיה, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
מאלעק צבי בן עקיבא ובתיה, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
מאלעק חיה־לע בת עקיבא ובתיה, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
אינגבר מנחם מאיר בן זאב ופרימיט, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
אינגבר אליהו בן מנחם מאיר ורייזע, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
אינגבר רייזע בת בנימין ובתיה, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
אינגבר האדיע בת זאב ופרימיט, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.

✶

גאנז חיים יודל בן אליעזר יעקב, נספה באושביץ.
גאנז אלטע חיה בת משה ורחל נספתה באושביץ.
גאנז רחל בת חיים יודל ואלטע חיה, נספתה באושביץ.
גאנז מנדל בנימין בן חיים יודל ואלטע חיה, נספה בטרנסניסטריה.
גאנז דוד בן חיים יודל ואלטע חיה, נספה בטרנסניסטריה.

✶

גאנץ מענדל הערש, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
גאנץ ראצע, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
גאנץ רחל בת מענדל הערש וראצע, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
שלומוביץ זאב, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
שלומוביץ מרים, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.

✶

גליק דב ברצי בן ישראל אריה ועטיה דבורה, נספה באושביץ, שבועות.
גליק קריינדל, נספתה באושביץ, שבועות.
גליק יוסף בן דב ברצי וקריינדל, נספה באושביץ, שבועות.
גליק ישראל אריה, בן דב ברצי וקריינדל, נספה באושביץ, שבועות.
גליק באבע (פרימיט) בת דב ברצי וקריינדל, נספתה באושביץ, שבועות.

✶

גנוד אלטר יעקב בן מנדל (מנחם) והנדה, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
גנוד איטה בת חיים, נספתה באושביץ, כ״ז אייר.
גנוד סימה בת אלטר יעקב ואיטה, נספתה באושביץ, כ״ז אייר.

✶

גנוד יהודה בן בצלאל ובת שבע, נספה באושביץ, ה׳ סיון.
גנוד לאנה בת חיים ורייזל, נספתה באושביץ, ה׳ סיון.
שכטר רייזל בת מרדכי יעקב ופרל, נספתה באושביץ, ה׳ סיון.
גנוד מרדכי יעקב בן יהודה ולאנה, נספתה בטרנסניסטריה.
גנוד חיה שרה בת יהודה ולאנה, נספתה בטימישוארה, כ״ז כסלו.
זיא איז געקומען קראנק פין אושביץ אין נפטר געווארין אין טימישוארה.
גנוד פריווה בת יהודה ולאנה, נספתה באושביץ, ה׳ סיון.

✶

גנוט יעקב צבי בן בצלאל, נספה באושביץ.
גנוט רחל בת יעקב דוד.
גנוט (אנגלשטיין) חנה לאה בת יעקב צבי ורחל.
אנגלשטיין יעקב יצחק. בעלה. וילדיה: בלה, אלטר, פייביש, שרה, נפתלי, בנדיט, רבקה.
גנוט דוד בן יעקב צבי ורחל.
גנוט (שטאובר) רבקה בת יעקב צבי ורחל.
שטאובר מרדכי, בעלה וילדיה: ברנה, בת־שבע, אסתר, שלום, יוסף. ואשתו אלטע, יבתם פייגלה.
גנוט משה חיים בן יעקב צבי ורחל.
גנוט שלום יוסף בן יעקב צבי ורחל.
גנוט ברוך בן יעקב צבי ורחל.
גנוט בצלאל בן יעקב צבי ורחל.

✶

דסקל מאיר יצחק איזק בן שמואל, נספה באושביץ, כ״ח באייר.
דסקל אייגה בת נחום, נספתה באושביץ, כ״ח באייר.

✶

הוס טובה בת משה ואסתר, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הוס בלומה בת יהודה וטויבה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הוס חיה רייזה בת יהודה וטויבה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הוס עמליה בת יהודה וטויבה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הוס משה בן יהודה וטויבה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.

הוז טאבה בת משה ואסתר, נספתה באושביץ, ר״ח אייר.
הוז בלומה בת יהודה וטאבה, נספתה באושביץ, ר״ח אייר.
הוז רוזה חיה בת יהודה וטאבה, נספתה באושביץ, ר״ח אייר.
הוז מונדי בת יהודה וטאבה, נספתה באושביץ, ר״ח אייר.
הוז משה בן יהודה וטאבה, נספה באושביץ, ר״ח אייר.
הוז ברנה בת שמואל הירש.
הוז אלקה בת שמואל הירש.
הוז חיה בת שמואל הירש.

הוז שמואל, נספה באושביץ, בטרנספורט ראשון.
הוז סאסי.
הוז מרדכי בן שמואל וסאסי.
הוז שרה בת שמואל וסאסי.
הוז אליהו בן שמואל וסאסי.
הוז רחל בת שמואל וסאסי.
הוז יעקב בן שמואל סאסי.
הוז חיים איזיק בן שמואל וסאסי.
שלומוביץ אלטר ליבר, נספה באושביץ, בטרנספורט שני.
שלומוביץ שרה.
שלומוביץ משה.
שלומוביץ פישל.
שלומוביץ רחל לאה.
יום הזכרון של חיים שלומוביץ הוא ב׳ בטבת, נספה בברצלב (ברסלו).

הכט בנימין בן זאב הרצל וחיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט בתיה בת יוסף ופריווע, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט חוה, בת בנימין ובתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט חיה בת בנימין ובתיה, נספתה בגרמניה, ל״ג בעומר.
הכט נטע בן בנימין ובתיה, נספה בקפריסין, ר״ח כסלו.
הכט זאב בן בנימין ובתיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט רייזה בת בנימין ובתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט פריווע בת בנימין ובתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט זאב בן בנימין ובתיה, נספה במחנה עבודה ברוסיה.
הכט ראצע בת אברהם ורייזעל ריזעל, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט רבקה בת זאב וראצע, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט ברוך בן זאב וראצע, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט יוסף בן בנימין ובתיה, נספה בבוכנולד, תאריך לא ידוע.
הכט וולף הערש בן יוסף ואטיה, נספה באוקראינה, תאריך לא ידוע.

✶

הכט יעקב בן בנימין ובתיה, נספה במחנה עבודה ברוסיה.
הכט משולם בן בנימין ובתיה, נספה ברוסיה.
הכט הרצל בן בנימין ובתיה, נספה במחנה עבודה.
הכט לאה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון, אשתו של הרצל.
הכט אסתר בת הרצל ולאה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט חיה בת הרצל ולאה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט רייזה בת הרצל ולאה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
הכט, בת שלא ידוע שמה, והיא גם נספתה באושביץ, ילדה של הרצל.
הכט רבקה בת בנימין ובתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון, אשתו של חיים כץ.
הכט ירחמיאל בן חיים ורבקה, נספה במחנה עבודה, בן של חיים כץ.
הכט שלום בן חיים ורבקה, נספתה בגרמניה, אחרי המלחמה, בן חיים כץ.
(הכט) קינד מינגה בת חיים ורבקה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון, בתו של חיים כץ.
קינד חיה בת מינגה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.

הכט אסתר בת בנימין ובתיה, נספתה באושביץ.
אוביץ ברוך בן ישראל מאיר ורבקה, נספה במחנה עבודה, ועוד 5 ילדיהם שהובלו לאושביץ.

✶

הכט ריקל בת בנדיט ורעכיל, נספתה באושביץ.
הכט רבקה בת בנדיט ורעכיל, נספתה באושביץ.
הכט בנימין בן בנדיט ורעכיל, נספה באושביץ.
הכט אסתר, נספתה באושביץ.
דיא פרוי פין בנימין בינימינס טאכטער.
הכט רעכיל בת בנימין ואסתר, נספתה באושביץ, משפחתו של בנימין הכט.
הכט חיים ליבר בן בנימין ואסתר, נספה באושביץ.
הכט יעקב בן בנימין ואסתר, נספה באושביץ.
הכט משולם בן בנימין ואסתר, נספה באושביץ.
הכט שמואל בן בנימין ואסתר, נספה באושביץ.

✶

הכט אסתר בת אברהם ורבקה, נספתה באושביץ, כ״ו אייר.
הכט גיטל בת אברהם ורבקה, נספתה באושביץ.
הכט מנחם צבי בן אברהם ורבקה, נספה באושביץ.
הכט רייזה בת אלטר יעקב ואסתר, נספתה באושביץ.

✶

הכט משה צבי בן מרדכי מנדל ואייגה, נספה במחנה עבודה.
הכט איטה רייזע, נספתה באושביץ.
הכט יוסף בן משה צבי ואיטה רייזע, נספה באושביץ.
הכט מנצע בת משה צבי ואיטה רייזע, נספתה באושביץ.
הכט מטל בת משה צבי ואיטה רייזע, נספתה באושביץ.
הכט מרדכי מנחם, בן משה צבי ואיטה רייזע, נספה באושביץ.
הכט אהרן בן מרדכי מנדל ואייגה, נספה באושביץ.
הכט לייביל בן משה שמואל, נספה באושביץ.
הכט חיה בת מרדכי הערש.

✶

העכט טוביה בן שמואל ורבקה רחל, נספה במוגילוב, ט״ז אדר.
העכט אברהם בן שמואל ורבקה רחל, נספה במחנה עבודה.
העכט חיה בת שמואל ורבקה רחל, נספתה באושביץ.
זינגר יצחק בן שמואל ולאה, נספה בבעלז.
זינגר שמחה בן שמואל ולאה, נספה באושביץ.
נוסען בילה בת שמואל ולאה, נספתה באושביץ.
נוסען יעקב בן הרצל וחיה אייגה, נספה במוגילוב, 9.2.42.
נוסען שיינדיל שרה בת יעקב ובילה, נספתה באושביץ.
נוסען אליעזר בן יעקב ובילה, נספה באושביץ.
הכט רבקה רחל בת צבי ודאבריש, נספתה באושביץ, קרובי ברכה הכט.

*

הרמן זלמן אריה בן צבי דוד, נספה באושביץ.
הרמן באבא בת טשארנא, נספתה באושביץ.
הרמן צבי דוד בן זלמן ארי׳ ובאבא, נספה באושביץ.
הרמן ישראל בן זלמן ארי׳ ובאבא, נספה באושביץ.

*

ויס חיים ישראל, האב.
ויס פיגה, האם.
ויס יהודה, אח.
ויס הוגע, גיסה.
ויס אסתר רבקה, אחות.
משפחת מרדכי שמעון לנקסנר.

*

ווערצבערגער (אינדיק) רייזה בת ברוך מנדיל ורבקה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
אינדיק אידיל בת יהושע ורייזה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
אינדיק שמואל בן יהושע ורייזה, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
אינדיק רבקה בת יהושע ורייזה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
פולאק בתיה בת אליהו וחוה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.

*

ווערצבערגער ניסל בן צבי אלימלך ופריידה, נספתה באושביץ, כ״ד סיון.

ווערצבערגער יהודה יעקב בן אליהו וניסל, נספה בלינץ כ״ד סיון.

ווערצבערגער רייזיל בת יהודה ארי׳, נספתה באושביץ, כ״ד סיון, אשתו.

ווערצבערגער גיצה בת יהודה יעקב ורייזל, נספתה באושביץ, כ״ד סיון, בתם.

ווערצבערגער פריידה בת יהודה יעקב ורייזל, נספתה באושביץ, כ״ד סיון, בתם.

ווערצבערגער סימה בת אליהו וניסל, נספתה באושביץ, כ״ד סיון.

וויזער אליעזר בן יצחק, נספה באושביץ, כ״ד סיון.

וויזער פעלא בת אליהו וניסל, נספתה באושביץ, כ״ד סיון, אשתו של אליעזר וויזער.

וויזער אברהם דוד בן אליעזר ופעלא, נספה באושביץ, כ״ד סיון, בנם.

דסקל ריסה בת ברוך ומרים, נספתה באושביץ, כ״ד סיון, הבת של ברוך ומרים דסקל.

קרובי זיינוויל ווערצבערגער.

✶

ויס חיים, נספה באושביץ, 18.5, אבא.

ויס פני, נספתה באושביץ, 18.5, אמא.

ויס יהודה, נספה באושביץ, 18.5, אחי.

ויס הודיע, נספתה באושביץ, 18.5, גיסתי.

ויס הרשל, נספה באושביץ, 18.5, בן אחי.

ויס אסתר רבקה, נספתה באושביץ, 18.5, אחותי.

✶

ווייס מנחם מנדל בן אברהם שמואל ולאה.

ווייס בילה בת גרשון ופרומעט, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.

ווייס אייגי בת מנדל ובילה, נספתה באושביץ.

ווייס גולדי בת מנדל ובילה, נספתה באושביץ.

פייג אברהם מאיר בן גרשון ופרומעד, נספה באושביץ.

פייג לאנה, נספתה באושביץ.

פייג שינעקא בת אברהם מאיר, נספתה באושביץ.

פייג אלתר בן אברהם מאיר, נספה באושביץ.
פייג צבי בן אברהם מאיר ולאנה, נספה באושביץ.

✶

טאובמן טאובה בת חיים אלטר ובלומה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון אמא.
טאובמן רבקה בת מרדכי וטובה, נספתה בגלענבערג, ר״ח אלול, אחות.
טאובמן יעקב בן מרדכי וטובה, נספה באושביץ, ר״ח סיון, אח.
טאובמן אסתר בת בצלאל ובת־שבע, נספתה באושביץ, ר״ח סיון, דודה.
טאובמן אידיל (יהודה) בן אייזיק ואסתר, נספה בהדון ברוסיה, בן דודי.

✶

טאובמן צבי בן קרפל ורחל, נספה באושביץ, ר״ח ניסן.
טאובמן גיצה בת יוסף יעקב ואסתר, נספתה באושביץ, ר״ח ניסן.
טאובמן מינגע בת צבי וגיצה, נספתה באושביץ, ר״ח ניסן.
טאובמן שמואל בן צבי וגיצה, נספה בחזית.
כץ רבקה בת צבי וגיצה, נספתה באושביץ, ה׳ סיון ערב שבועות.
כץ פיגה בת רבקה, נספתה באושביץ, ה׳ סיון ערב שבועות.

✶

כץ־הכהן אהרן בן מו״ה הרב ר׳ א״ש, אב״ד דקהילתנו יבדל לחיים, והרבנית רייזא ע״ה.
הכהן (שוורץ) ראצי בת מוה״ר אברהם יודא הכהן שווארץ. אשתו.
כץ חיים צבי בן הרב א״ש כץ והרבנית רייזא ע״ה.
כץ יעקב בן הרב א״ש כץ והרבנית רייזא ע״ה.

✶

כץ דב (ברל) בן שמואל ואיידל, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
כץ שרה בת ברוך מנחם ורבקה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.

כץ יוסף בן ברל ושרה, נספה באושביץ, ג׳ אייר 1945.
כץ ישראל יעקב בן ברל ושרה, נספה באושביץ, ג׳ סיון.

✶

כץ ישראל בן מאיר ולאה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
כץ שפרינצה בת יוסף וגיטעל, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
דויטש יעקב בן רפאל וחיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
דויטש אסתר, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
כץ בנימין בן ישראל ושפרינצה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
כץ ריזה בת ישראל ושפרינצה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
כץ יחזקאל דב בן מאיר ולאה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.

✶

כהנא יוסף חיים בן בן־ציון ופייגה לאה, נפטר ברוסקובה.
כהנא ריסא בת מאיר ועלקא, נפטרה ברוסקובה.
כהנא רבקה בת חיים יוסף וריסא, נספתה באושביץ, בטרנספורט השני.
כהנא מאיר בן חיים יוסף וריסא, נספה בבודפשט.
כהנא מרדכי בן חיים יוסף וריסא, נספה באושביץ, ומשפחתו.
כהנא אהרן בן חיים יוסף וריסא, נספה באושביץ, ומשפחתו.
כהנא (לוי) טשאנקע בת חיים יוסף וריסא, נספתה באושביץ, ומשפחתה.
כהנא בן־ציון בן חיים יוסף וריסא, נספה באוקראינה.
כהנא חייטשא, נספתה באושביץ, אשתו.
כהנא יחזקאל בן בן־ציון וחייטשא, נספה באושביץ, ילדם.
כהנא מאיר בן בן־ציון וחייטשא, נספה באושביץ, ילדם.
כהנא עלקא בת בן־ציון וחייטשא, נספתה באושביץ, ילדתם.

✶

כץ שמואל בן מאיר וברכה, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
כץ וולף בן שמואל ואידל, נספה באושביץ, ג׳ סיון.

✶

כץ מרדכי צבי בן יוסף וברכה, נספה בבוכנוואלד, בשמחת תורה.
גנוד חיה זיסל בת ברצ׳ה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
שטרן שפרינצה בת מרדכי צבי וחיה זיסל, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.

✶

כץ יהושע בן שמואל ואידל, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
כץ עקעה בת שמואל אברהם וחנה לאה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
כץ שלמה בן יהושע ועקעה, נספה ברוסיה.
כץ מאיר בן יהושע ועקעה, נספה ברוסיה.
כץ מרדכי בן יהושע ועקעה, נספה ברוסיה.
הכט חנה לאה, נספתה באושביץ.

✶

לערנער חנה בת יחיאל מיכל ודינה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
לערנער מנחם מענדיל זאב בן משה וחוה, י׳ תמוז, נפל במלחמת העולם הראשונה.
לערנער אברהם בן משה וחנה, נספה באושביץ.
לערנער הודיה בת אברהם ובילע, נספתה באושביץ.
לערנער עקע בת אברהם ובילע, נספתה באושביץ.
לערנער זיסל בת אברהם ובילע, נספתה באושביץ.
שלושת אלה היו אמהות לילדים ונשים לבעלים, אך לא ידוע לנו שמם. אף אחד ממשפחתם לא חזר.

✶

מרכוס מאיר בן ברוך משה ורחל, נפטר ברוסקובה.
מרכוס ריסה בת אייזיק מרדכי ודינה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
מרכוס עטיה בת מאיר וריסה.
מרכוס שרה בת מאיר וריסה.
כץ בן־ציון בן שמואל ורבקה, נספה באושביץ.
כץ רייזה בת שמואל ורבקה.
כץ מענדל בן שמואל ורבקה.
כץ מאיר זאב בן שמואל ורבקה.
כץ פראדיל בת שמואל ורבקה.

כץ העניה בת שמואל ורבקה.
כץ שמואל בן בן־ציון ורחל, נספה באושביץ.
כץ לייצ׳י בת בן־ציון ורחל, נספתה באושביץ.
כץ ברוך בן שמואל ורבקה, נספה במחנה עבודה חרונוואע רוסיה.

*

מנדלוביץ שלמה בן חיים וחיה, נספה באושביץ, ערב שבועות.
מנדלוביץ שרה בת (לייזר) אליעזר ושפרינצה, נספתה באושביץ, ערב שבועות.
מנדלוביץ שמעון בן שלמה ושרה, נספה באושביץ, ערב שבועות.
מנדלוביץ מאיר בן שלמה ושרה, נספה באושביץ, ערב שבועות.
מנדלוביץ חוה בת שלמה ושרה, נספתה באושביץ, ערב שבועות.
מנדלוביץ מנצה בן שלמה ושרה, נספתה באושביץ, ערב שבועות.

*

מושקוביץ שלמה בן מאיר וחייה סאסע, נספה באושביץ, ערב שבועות.
מושקוביץ (פולק) שרה בת ברוך מנחם ופערל, נספתה באושביץ, ערב שבועות.
מושקוביץ שמואל בן שלמה ושרה, נספה באושביץ, תאריך לא ידוע.
מושקוביץ (פוגל) רייזא דבורה בת צבי ומרים, נספתה באושביץ, ערב שבועות.
מושקוביץ מאיר בן שמואל ורייזא דבורה, נספה באושביץ, ערב שבועות.
מושקוביץ פערל מרים בת שמואל ורייזה דבורה, נספתה באושביץ, ערב שבועות.
פריד זאב בן שמואל וריסא, נספה באושביץ, ערב שבועות.
שטערנהעל יעקב בן יצחק אייזיק וטשארנא, תאריך לא ידוע.
שטערנהעל (מושקוביץ) פייגא לאה בת שלמה ושרה, נספתה בזלצוועדעל, י״ז בתשרי.
שטערנהעל רבקה פראדל בת יעקב ופייגא לאה, נספתה באושביץ, ערב שבועות.

*

מנדלוביץ מאיר בן חיים וחיה, נספה באושביץ ג׳ סיון.
מנדלוביץ יענטה בת אליהו וצפורה גיטל, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
גנץ צפורה גיטל בת מאיר וינטה, נספתה בטרנסניסטריה, אחות.
גנץ מנדל בנימין בן חיים וחיה, נספה בטרנסניסטריה, גיס.
מנדלוביץ שמעון בן מאיר וינטה, נספה בבוקבינה, אח.
מנדלוביץ לאה, אשתו של שמעון.
מנדלוביץ חנה דבורה בת שמעון ולאה, בתם.
מנדלוביץ מרדכי בן מאיר וינטה נספה באושביץ, ג׳ סיון אח.
מנדלוביץ אליהו בן מאיר וינטה נספה ברוסיה, אח.
גנץ אליהו בן מנחם בנימין וצפורה גיטל, נספה באושביץ, ג׳ סיון, בני אחות.
גנץ דבורה בת מנחם בנימין וצפורה גיטל, נספתה בטרנסניסטריה, בני אחות.
גנץ הניה רחל בת מנחם בנימין וצפורה גיטל, נספתה בטרנסניסטריה, בני אחות.
גנץ אליעזר יעקב בן מנחם בנימין וצפורה גיטל, נספה בטרנסניסטריה, בן אחות.

✶

מרקוביץ שלמה בן שלמה ורחל, נספה בבלכ־המר, ראש המשפחה.
מרקוביץ חיה עקה בת מנדל והנצה, נספתה באושביץ, האם.
מרקוביץ מנדל ישראל בן שלמה וחיה עקה, נספה בבלכ־המר, בן.
מרקוביץ אנטשל בן שלמה וחיה עקה, נספה באושביץ, בן.
מרקוביץ מרדכי יוסף בן שלמה וחיה עקה, נספה באושביץ, בן.
מרקוביץ רחל לאה בת שלמה וחיה עקה, נספתה באושביץ, בת.
גנוד הנצה בת רויזה, נספתה באושביץ, סבתא.

✶

מליק מאיר בן מנדל ישראל ורות, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
מליק (כץ) ברנה בת שמואל ואידעל, נספתה באושביץ.
מליק רויזה בת מאיר וברנה, נספתה באושביץ, אוקטובר.
מליק הרשיל בן מאיר וברנה, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
מליק יוסף בן מאיר וברנה.

✶

מליק מנחם ישראל בן צבי ופעסיל, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
מליק רות בת ברוך משה ורחל, נפטרה ברוסקובה, י״ג תמוז תרצ״ה.
פוגל אלימלך בן אברהם ישראל וצפורה, נספה במוגולב טרנסניסטריה
כ״ח שבט תש״ב.
פוגל אברהם צבי בן אלימלך ולאה, נספה בתאונת דרכים בצבא,
כ״ז אב תשי״ד.
מליק וואלף ליב בן מנחם ישראל ורות, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
נרשמו ע״י ויזר לאה בתו של מנחם ישראל.

✶

מאליק ראצי בת הערש ופרומעט, נספתה באושביץ, שבועות.
מאליק פייגי בת יעקב פולק, נספתה באושביץ, שבועות.
מאליק (שעני) מלצי בת יעקב לייב ופייגי, נספתה באושביץ, שבועות.
מאליק פרומעט בת יעקב לייב ופייגי, נספתה באושביץ, שבועות.
מאליק אידל בת יעקב לייב ופייגי, נספתה באושביץ, שבועות.
פאלאק חייה בת מרדכי וראצי, נספתה באושביץ, שבועות.
פאלאק לייזר, נספה באושביץ, שבועות.
מאליק עקיבא בן מרדכי וראצי, נספה באושביץ, שבועות,
ועוד שלשה ילדים.
מאליק צבי בן עקיבא ובתיה, נספה באושביץ, שבועות, אשה ועוד
4 ילדים.
מאליק פעריל בת עקיבא ובתיה, נספתה באושביץ, שבועות.

✶

מליק אליעזר בן מנחם ישראל וריסע, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
מליק אלקה בת יום־טוב ורחל, ג׳ סיון.
מליק הרשל בן אליעזר ואלקה, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
מליק אברהם יעקב בן אליעזר ואלקה.
מליק אסתר בת אליעזר ואלקה.
עטיה בת נפתלי צבי, דודה.

✶

מאליק נעכה רבקה בת גבריאל ולאה, נספתה באושביץ, כ״ח אייר,
אם.

שטיגליץ גבריאל בן אליהו ונעכה רבקה, נספה באושביץ, כ״ח אייר, אח·
קאופמן לאה בת אליהו ונעכה רבקה, נספתה באושביץ, אחות·
קאופמן מרדכי, נספה באושביץ, גיס·
קאופמן שרה בת מרדכי ולאה, נספתה באושביץ, בני אחות·
קאופמן חיה סאסא בת מרדכי ולאה, נספתה באושביץ·
קאופמן שמעון בן מרדכי ולאה, נספה באושביץ·
מאליק אברהם בן אליהו ונעכה רבקה, נספה במחנה עבודה, אח, וכן אשתו ושני ילדים·
מאליק רחל בת חיים אידעל ואלטע, נספתה באושביץ·

✶

ניילענדער אברהם בן בן־ציון ולאה, נספה במחנה עבודה 1942, אח של מרדכי אזיק·
ניילענדער (פארקאש) מרדכי איזיק בן בן־ציון ולאה, נספה באושביץ·
ניילענדער (פארקאש) שרה בת שלמה ומאנצע, נספתה באושביץ·
ניילענדער (פארקאש) מנצע בת מרדכי איזיק ושרה, נספתה באושביץ, בני מרדכי איזיק·
ניילענדער (פארקאש) בן־ציון בן מרדכי איזיק ושרה, נספה באושביץ·
ניילענדער (פארקאש) שמואל בן מרדכי איזיק ושרה, נספה באושביץ·
ניילענדער (פארקאש) עזריאל בן מרדכי איזיק ושרה, נספה באושביץ·
ניילענדער (פארקאש) מענדיל וולף בן מרדכי איזיק ושרה, נספה באושביץ, היו עוד 2 ילדים ושמותיהם לא ידועים·

✶

פאללאק צבי בן בן־ציון וחיה רבקה, נספה באושביץ, ומשפחתו·
פאללאק אהרן בן בן־ציון וחיה רבקה, נספה באושביץ, ומשפחתו·
פאללאק בילה בת בן־ציון וחיה רבקה, נספתה באושביץ, ומשפחתה·
פאללאק (כץ) טשאנקא בת בן־ציון וחיה רבקה, נספתה באושביץ, ומשפחתה·
פאללאק גיטל בת בן־ציון וחיה רבקה, נספתה באושביץ, ומשפחתה·
אביטש שלום בן משה צבי ומינדיא, נספה באושביץ·

✶

פאללאק זאב בן צבי (הערשקון), נספה באושביץ.
פאללאק שיינצא, אשתו.
כהן סאסי בת בן־ציון וחייטשא, נספתה באושביץ.

✶

פאללאק שלמה יעקב בן ישראל ורעכיל, נספה באושביץ.
פאללאק שרה גאלדה בת אברהם וליבה.
פאללאק ישראל בן שלמה יעקב ושרה גאלדה, נספה במחנה עבודה.
פאללאק ליבה בת שלמה יעקב ושרה גאלדה, נספתה באושביץ.
קבענו את יום הטרנספורט הראשון כיום הזכרון.
נרשם ע״י רעכל בת שלמה יעקב.

✶

פולק שרה פייגה בת בתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
פולק יקותיאל צבי בן בתיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
פולק יצחק מרדכי בן בתיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
פולק סימה בת בתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
פולק זיסל בת בתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
אידנדיג יהודה בן בתיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
אחי ומשפחתו.
אינדיג איטה רבקה בת בתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
אינדיג סימה בת בתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון
אינדיג מנדל בן בתיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון
אינדיג יקותיאל צבי בן בתיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
אידנדיג חוה בת בתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
אינדיג ינטה רחל בת בתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
אינדיג ישראל יעקב בן בתיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
אחי ומשפחתו.
אינדיג ליבה בת בתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
אינדיג חיים מאיר בן בתיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
אינדיג יקותיאל צבי בן בתיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
אינדיג אליהו בן בתיה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
אינדיג חוה בת בתיה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
אינדיג פרל בת בתיה, נספתה באושביץ, ר״ חסיון.

✶

פולק העריש לייזר בן אליהו ומחלה, נספה באושביץ.
פולק רייזע בת ישראל ושרה, נספתה באושביץ.
פולק רעכיל בת העריש לייזר ורייזע, נספתה באושביץ.
פולק מנדיל ליב בן העריש לייזר ורייזע, נספה במחנה עבודה.
פולק יוסף בן העריש לייזר ורייזע, נספה במחנה עבודה.
פולק (ווייס) חיה בת הערש לייזר ורייזע, נספתה באושביץ, בעריל ווייס פרוי.

✶

פולק צבי בן ישראל ויענטע, נספה באושביץ, טרנספורט ראשון.
פולק הודיע בת בנימין ובתיה, נספתה באושביץ, טרנספורט ראשון.
פולק מנחם בן צבי והודיע, נספה באושביץ, טרנספורט ראשון.
פולק אליהו בן צבי והודיע, נספה באושביץ, טרנספורט ראשון.
פולק בנימין בן צבי והודיע, נספה באושביץ, טרנספורט ראשון.
פולק בלימע בת צבי והודיע, נספתה באושביץ, טרנספורט ראשון.
פולק אייגע בת צבי והודיע, נספתה באושביץ, טרנספורט ראשון.
פולק שרה בת צבי והודיע, נספתה באושביץ, טרנספורט ראשון.
פולק דבורה בת צבי והודיע. נספתה באושביץ, טרנספורט ראשון.

✶

פולק יעקב שמעון בן ארי׳ נפתלי ורבקה, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
פולק פעריל בת שמשון ורעכל, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
פולק דב צבי בן יעקב שמעון ופערל, נספה בבוכנוולד, י״ד כסלו.
פולק מנחם בן יעקב שמעון ופערל, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
פולק נטע בן אברהם זאב ומלכה, נספה באושביץ, ב׳ דשבועות.
שימונוביץ אברהם יצחק בן יוסף ולאה, נספה באושביץ, כ״ד תשרי.
שימונביץ העניא בת ישראל צבי מינדל, נספתה באושביץ, ב׳ דשבועות.
יאנגער דב בן שמואל ארי׳ וחי׳ שרה, נספה באושביץ, ב׳ דשבועות.
יאנגער בינא בת ירחמיאל ורחל, נספתה באושביץ, ב׳ דשבועות.

✶

פייג זליג משה בן דב ורייזה, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
פייג (פולק) פריידה בת יעקב וחי׳ גולדה, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
פייג דב צבי בן זליג משה ופריידה, נספה במחנה עבודה, י׳ שבט.

✶

פייג יוסף בן יעקב ואיטה, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
פייג דבורה בת ישראל הרש ומינדל, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
פייג ברוך בן יוסף ודבורה, נספה באושביץ, ניסן.
פייג שלמה אייזיק בן יוסף ודבורה, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
פייג איטה בת יוסף ודבורה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
פישר משה בן יוסף ושרה חנצי, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
פישר דבורה בת יעקב ושרה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
פישר יצחק בן משה ודבורה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
פישר אריה בן משה ודבורה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.

✶

פישמאן אשר אנטשל בן דוד ארי׳ ומרים ברינא, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
פישמאן מרים ברינא בת יעקב אלי וגאלדא, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
פישמאן שמואל אבא אלטר בן אשר אנטשל ובריינא, נספה באושביץ, ד׳ סיון.
פישמאן שרה חוה בת דב וריסא, נספתה באושביץ, ד׳ סיון.
פישמאן בן ציון בן שמואל אבא אלטר ושרה חוה, נספה בשבי ברוסיה.
פישמאן יצחק מאיר בן שמואל אבא אלטר ושרה חוה, נספה באושביץ, ד׳ סיון.
פישמאן יואל בן אשר אנטשל ומרים ברינא.
פישמאן חיים בן אשר אנטשל ומרים ברינא, נספה בקומוטוף, ו׳ אייר.
פישמאן רייזא דבורה בת אשר אנטשל ומרים ברינא, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.

פישמאן יצחק אייזיק בן יום טוב והינדא לאה, נספה באושביץ, יום הכיפורים.
פישמאן גאלדא בת יום טוב והינדא לאה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
פישמאן רחל בת יום טוב והינדא לאה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
פישמאן בינא בת יום טוב והינדא לאה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
פישמאן חיים רזיאל בן יום טוב והינדא לאה, נספה באושביץ, ג׳ סיון.
פישמאן הינדא לאה בת חיים רזיאל ודבורה, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
נרשם ע״י יום טוב פישמאן ואחיו מענדל פישמאן.

✶

פישר יוסף, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
פישר יצחק, ר״ח סיון.
פישר זאב אריה בן משה ודבורה, ר״ח סיון.
נרשם ע״י פישר צבי.

✶

פישר יועזר בן מנחם וליבה, נספה באושביץ, כ״ו אייר.
פישר ברנה בת יוסף וסימה, נספתה באושביץ, כ״ו אייר.
פישר פיגה בת יועזר וברנה, נספתה באושביץ, כ״ו אייר.
פישר צבי בן יועזר וברנה, נספה בסבליוה.
פישר שלמה בן יועזר וברנה, נספה בפולניה.
פישר שרה לאה בת יועזר וברנה, נספתה באושביץ, כ״ו אייר.
הכט צבי בן יוסף וסימה, נספה באושביץ.
הכט דב בן יוסף וסימה, נספה בגרמניה.
גולדשטיין רבקה בת יצחק וליבה, נספתה באושביץ, כ״ו אייר.
גולדשטיין מנחם בן יצחק וליבה, נספה באושביץ, כ״ו אייר.
גולדשטיין סימה בת יצחק וליבה, נספתה באושביץ, כ״ו אייר.
גולדשטיין יצחק בן אברהם ורבקה, נספה באושביץ, כ״ו אייר.

✶

פריד יוסף בן יצחק ופערל, נספה בבוכנוואלד, כ״ח אייר.
פריד אסתר גיטל בת מאיר ויוכבד, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.

פריד אלטר מרדכי שמואל בן יוסף ואסתר גיטל, נספה בבוכנוואלד, כ״ח אייר.

✶

פריד עקה לאה בת בנימין ופייגע, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
פריד שרה בת ישראל צבי ועקה לאה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
פריד יצחק בן ישראל צבי, ועקה לאה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
פריד בתיה בת ישראל צבי ועקה לאה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
פריד פערל בת ישראל צבי ועקה לאה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
פריד דב אריה בן ישראל צבי ועקה לאה, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
פריד פרימיט בת מרדכי מנחם ועקה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.

✶

פריד אליעזר בן שמואל ואיידיל, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
פריד אסתר בת יוסף ארי׳ אלטר ופרל, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
פריד איידיל בת אליעזר ואסתר, נספתה בוואסלוי, ו׳ ניסן.
פריד מנחם מענדיל בן אליעזר ואסתר, נספה במחנה עבודה.
פריד יוסף ארי׳ אלטר בן אליעזר ואסתר, נספה באושביץ.
פריד רייזה בת אליעזר ואסתר, נספתה באושביץ, ד׳ סיון.
פריד הערשיל בן אליעזר ואסתר, נספתה במחנה עבודה, ו׳ ניסן.
טראוב איידיל בת מעכל ורייזה, נספתה באושביץ, ד׳ סיון.
גרויס אברהם עובר בן אריה ואיידיל, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
נרשם ע״י יצחק פריד בן אליעזר.

✶

קאופמן משה איציק בן אליעזר ואלטי, נספה באושביץ, ר״ח סיון.
קאופמן בתיה בת אליעזר ואלטי.
קאופמן שרה בת אליעזר ואלטי.
פישר לאה בת משה ודבורה.
פישר בילה בת משה ודבורה.
פישר יהודה (אידל) בן משה ודבורה.
פישר דוד בן משה ודבורה.
פישר רחל בת צבי אריה (הרש לייב) ורחל.
פישר מנחם (מנדל).

✶

קסירר ברוך בן בנימין ואטה, ד׳ אייר.
קסירר לאה בת שלום ואגי, נספתה באושביץ, ז׳ סיון.
קסירר ישראל בן ברוך ולאה, ג׳ סיון.
קסירר משה הירש בן ברוך ולאה, נספה באושביץ, ז׳ סיון.
קסירר דינה בת ברוך ולאה, נספתה באושביץ, ז׳ סיון.
נרשמו ע״י רובין בלומה, ירושלים.

✶

ריזל שרה רבקה בת משה וסאסע, נספתה באושביץ, א׳ סיון.
פולק מנחם דב בן יוסף, נספה בטרנסניסטריה, כ״ז ניסן.
ריזל בראנה בת אלטער, נספתה באושביץ, ד׳ סיון.
ריזל דרעזי בת בנימין צבי ובראנה, נספתה בברגן בעלזן, כ״ז ניסן.
ריזל אלטע פיגה, בת בנימין צבי ובראנה, נספתה באושביץ, ד׳ סיון.
ריזל ברוך מנחם בן בנימין צבי ובראנה, נספה באושביץ, ד׳ סיון.
ריזל משה אריה בן בנימין צבי ובראנה, נספה באושביץ, ד׳ סיון.
ריזל ישראל זאב בן בנימין צבי ובראנה, נספה באושביץ, ד׳ סיון.
פולק משה בן מנחם דב, נספה באוקראינה, כ״ז ניסן.
פולק מאיר בן מנחם דב ושרה רבקה, נספה באוקראינה, כ״ז ניסן.

✶

רוזנברג יוסף אריה אלטר בן משה וסאסע, נפטר ברוסקובה, י״א אלול.
רוזנברג פייגע בת מאיר ויוכבד, נספתה באושביץ, ר״ח סיון.
רוזנברג שמעיה בן יוסף אריה אלטר וצפורה, נספה באושביץ, כ״ז תשרי. ילדים: שמואל, יוסף, אריה, צפורה, חיה.
רוזנברג ישראל בן יוסף אריה אלטר וצפורה, נספה באושביץ, ילדים: יחזקאל, מאיר.
רוזנברג רבקה בת יוסף אריה אלטר וצפורה, נספתה באושביץ, ר״ח סיון. ילדים: רחל, סוסע, חיה, מירל.
רוזנברג צבי (הרשיל) בן יוסף אריה אלטר וצפורה, נספה ברוסיה בשבי, כ״ה אדר. ילדים: בנימין, אברהם, יהודית, צפורה, חיה.
רוזנברג מאיר בן יוסף אריה אלטר וצפורה, נספה באושביץ, ר״ח כסלו.
רוזנברג חיים בן משה וסוסע, נספה באושביץ, ג׳ סיון.

רוזנברג ריסע בת צבי ופעסיל, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
רוזנברג פייגע בת חיים וריסע, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
רוזנברג רחל בת חיים וריסע, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
רוזנברג צפורה בת חיים וריסע, נספתה באושביץ, ג׳ סיון.
רוזנברג ישראל צבי (אלטר) בן חיים וריסע, נספה ברוסיה, תאריך לא ידוע.

✶

רוזנברג מרדכי לייב בן אברהם ופריבה, נספה במחנה עבודה, כ׳ באדר.
רוזנברג גיטעל בת פרל זיינויל ודבורה, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
רוזנברג שרה בת מרדכי לייב וגיטעל.
רוזנברג ישראל זיינוויל.
רוזנברג וואלף הערץ.
רוזנברג ברוך מנדל.
רוזנברג אברהם, נספה באושביץ.
רוזנברג פריווע בת זאב, נספתה באושביץ.
רוזנברג חיה בת אברהם ופריווע, נספתה במחנה עבודה.

✶

שטיינמץ דוד בן צבי וחיה רחל, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
שטיינמץ (פולק) פרל מלכה לאה בת דוד ובלה, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
שטיינמץ (פולק) פנחס בן דוד ובלה, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
שטיינמץ (פולק) מאיר זאב בן דוד ובלה, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
שטיינמץ (פולק) זאב בן יוסף ופרל מלכה לאה, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק שעניע רייזע בת אהרן ורחל, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק רחל בת אברהם חיים ושנע רייזל, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק שלמה בן אברהם חיים ושנע רייזל, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק בלה בת אברהם חיים ושנע רייזל, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק שמחה בן יוסף אריה אלטר וחיה רחל, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
פולק פרל בת נפתלי הרץ וברנה.

שטיגליץ (הכט) עקה אסתר בת יעקב, נספתה באושביץ, כ״ו אייר.
בני לייביש שטיגליץ מזוסלס.
שטיגליץ אלימלך בן אריה ועקה (אסתר), נספה בבוכנוולד.
שטיגליץ מנחם בן אריה ועקה, נספה במחנה עבודה.
שטיגליץ יעקב בן אריה ועקה, נספה במחנה עבודה.

✶

שכטר רחל בת חיים לייב ומאנצע, נספתה באושביץ, כ״ח אייר.
דרטלר בנימין צבי בן ירחמיאל ורחל, נספה באושביץ.
דרטלר בינה בת ירחמיאל ורחל, נספתה באושביץ.
דרטלר חנה בת ירחמיאל ורחל, נספתה באושביץ.
דרטלר זאב בן ירחמיאל ורחל, נספה באושביץ.
שכטר בנימין בן מנחם ומעניה, נספה באושביץ.
מיזלר חיה דבורה בת בנימין ומאנצע, נספתה באושביץ.
מיזלר אריה בן מיכאל וחיה דבורה, נספה באושביץ.
מיזלר מאנצע בת מיכאל וחיה דבורה, נספתה באושביץ.
מיזלר שרה רחל בת מיכאל וחיה דבורה, נספתה באושביץ.
מיזלר צפורה בת מיכאל וחיה דבורה, נספתה באושביץ.

✶

שאכטר מרדכי בן נחמיה ומנצה, נספה באושביץ, ד׳ סיון.
שאכטר פרידה בת נפתלי הרץ ובילה, נספתה באושביץ, ד׳ סיון.
פוגלביילה בת יעקב אריה, נספתה באושביץ, ד׳ סיון.
שחטר נחמיה בן מרדכי ופרידה, נספה באוקראינה.
שחטר יעקב אריה בן מרדכי ופרידה.
שחטר חנוך זונדל בן מרדכי ופרידה.
פוגל חיים בן נפתלי הרץ וביילה, נספה באוקראינה.

✶

שלומוביץ זאב בן אליעזר ומרים, נספה באושביץ.
שלומוביץ שרה בן זאב.
שלומוביץ פעפי בת זאב.
שלומוביץ ריזה בת זאב.
שלומוביץ לאה בת זאב.

✶

שכטר יחזקאל יהודה בן ירחמיאל.
שכטר ישראל יעקב בן יחזקאל יהודה.
שכטר מנחם זאב בן יחזקאל יהודה.
כהנא (פולק) רייזא דבורה בת שבתאי וחוה, נספתה באושביץ,
נכדה של מנחם פולק.
כהנא חייה בת נחמן ורייזא דבורה, נספתה באושביץ, בתה.

✶

שעכטער משה צבי בן חיים ארי׳ וצפורה, נפטר ברוסקובה, ג׳ חשון.
שכטער (טסלר) מרים בת חיים ועטיה, נספה באושביץ, כ״ח אייר.
שעכטער זאב בן משה צבי ופרימיט, נספה באושביץ.
שעכטער גיטעל בת משה צבי ופרימיט, נספתה באושביץ.
שעכטר הענדיל בת משה צבי ופרימיט, נספתה באושביץ.
שכטער שרה בת משה צבי ופרימיט, נספתה בטראנסניסטריה.
שכטער אלטי בת משה צבי ופרימיט, נספתה באושביץ.
שכטער נטע בן משה צבי ופרימיט, נספה באושביץ.
שעכטר יוכבד בת משה צבי ופרימיט, נספתה באוקראינה.
שעכטר נחמיה בן משה צבי ומרים, נספה באושביץ.
שכטער צפורה בת משה צבי ומרים, נספתה באוקראינה.
שכטער שמעון ארי׳ בן משה צבי ומרים.
שטרן יוסף בן בנימין וצפורה, נספה באושביץ.
שטרן אסתר בת בנימין וצפורה, נספתה באושביץ.
שטרן משה צבי בן בנימין וצפורה, נספה באושביץ.

✶

הרנינו גוים עמו — כי דם עבדיו יקום
ונקם ישיב לצריו — וכפר אדמתו עמו

ת. נ. צ. ב. ה.

(מלואים לדפי זכרון)

פריד אליהו בן חיים ואיטה, נספה באושביץ ב׳ סיון
פריד פאלי בת חיים אריה ומלכה (לבית פרוכטר), נספתה כ״ח באייר באושביץ
גלאזר נתן צבי בן אריה דוב, נספה ברוסיה
גלאזר (פריד) איטה בת אליהו ופאלי, נספתה כ״ח באייר באושביץ
פריד שמואל בן אליהו ופאלי, נספה במחנות ריכוז.

✶

דראטלר שלמה בן נחום, נספה באושביץ ר״ח סיון
דראטלר מייטה בת אליעזר וגולדה, נספתה באושביץ ר״ח סיון
דראטלר אליעזר בן שלמה ומייטה, נספה באושביץ ר״ח סיון
דראטלר חיים אריה בן שלמה ומייטה, נספה באושביץ ר״ח סיון
דראטלר יוסף בן שלמה ומייטה, נפטר כ״א בחשון תשכ״ו בפתח תקוה.

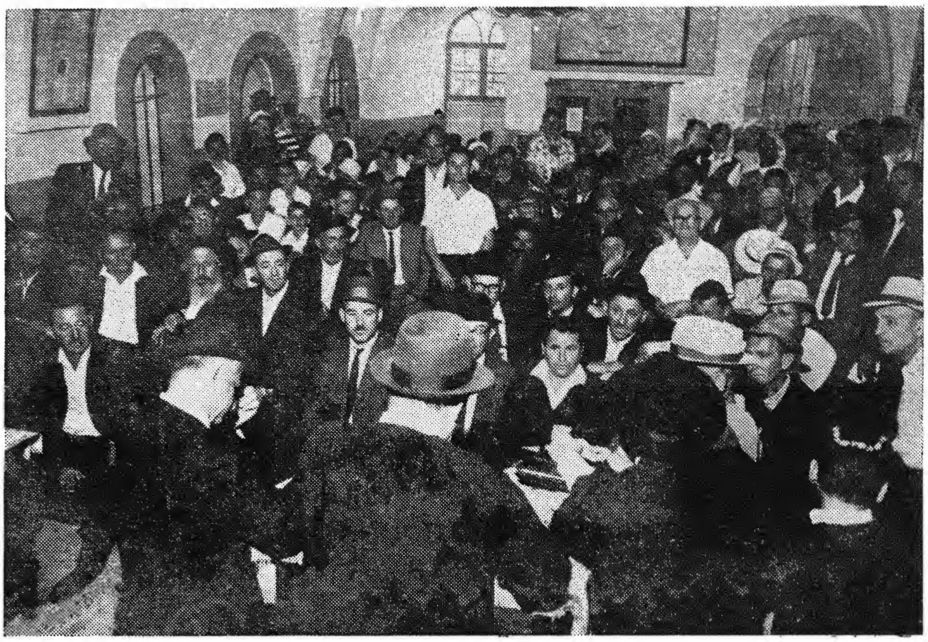
✶

פריד אלטר משולם בן חיים ואיטה, נספה באושביץ
פריד רחל (אשתו) בת ישראל מנדל, נספתה באושביץ
פריד פראדל בת אלטר משולם ורחל, נספתה באושביץ
פריד פעסל בת אלטר משולם ורחל, נספתה באושביץ
פריד מאיר בן אלטר משולם ורחל, נספה באושביץ
פריד זאב בן אלטר משולם ורחל, נספה ברוסיה
פריד מרים בת אלטר משולם ורחל, נספתה באושביץ
פריד ראצע בת אלטר משולם ורחל, נספתה באושביץ

✶

אזכרה בבית־הכנסת שעל הר ציון (תשכ"ו)

הקהל בעת האזכרה על הר ציון (תשכ"ו)